

Richard van der Hart

JURIDIAANS.

OVER RECHTSTAAL, TOEGANKELIJKHEID EN TAALKUNDE

Masterscriptie Rechtsgeleerdheid Open Universiteit 2012

JURIDIAANS.

OVER RECHTSTAAL, TOEGANKELIJKHEID EN TAALKUNDE

R80313 Masterscriptie Rechtsgeleerdheid
Open Universiteit
8 april 2012

Scriptiebegeleider: dr. mr. I. Sewandono
Examinator: prof. dr. H.C.G. Spoormans

Richard van der Hart
Studentnummer 850209409
ram.vanderhart@studie.ou.nl
Wijnand van Arnhemweg 50
6862 XN Oosterbeek
026 4420359
rvdhart@telfort.nl

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	2
1. Het strijdtoneel rechtstaal	5
1.1 <i>Het perspectief van rechter en wetgever</i>	7
1.2 <i>Begrip en onbegrip</i>	11
1.3 <i>Het maatschappelijk belang</i>	15
2. De mogelijkheden en onmogelijkheden van de vaktaal van het recht	19
2.1 <i>Standaardtaal en rechtstaal: een gelaagde structuur</i>	21
2.2 <i>Aan de leiband van de taal</i>	24
2.3 <i>'Rechtstaal is precies'</i>	29
2.4 <i>'Rechtstaal is eenduidig'</i>	34
2.4.1 Grammaticale interpretatie	37
2.4.2 Rechtshistorische en teleologische interpretatie	39
2.5 <i>Esthetiek in het geschreven recht</i>	41
3. Normen voor geschreven rechtstaal	45
3.1 <i>De verantwoordelijkheden van de wetgever</i>	50
3.2 <i>De rechterlijke macht als tektschrijver</i>	53
3.3 <i>Zoals gij zaait, zult gij oogsten</i>	56
CONCLUSIE	59
LITERATUUR	63
JURISPRUDENTIE	73
REGELGEVING EN BELEID	74

INLEIDING

Ruim twintig jaar geleden ontdekte ik tijdens mijn studie Engels dat ik niet alleen stond in wat op de middelbare school nog als een afwijking werd gezien, mijn enthousiasme voor grammatica. Ik stortte mij volledig op de taalkunde en studeerde daarin af. Hoewel ik de wetenschappelijke ontwikkelingen sindsdien maar matig heb bijgehouden – ander werk ging voor – beschouw ik mijzelf in het diepst van mijn gedachten nog steeds als een taalkundige die tijdelijk iets anders is gaan doen. Toen de vraag zich voordeed aan welk juridisch scriptie-onderwerp ik het meeste plezier zou beleven, lag het antwoord dan ook voor de hand: rechtstaal.

In de loop van het onderzoek dat ik voor de scriptie heb verricht is mijn waardering voor de Nederlandse rechtstaal gekenterd. Bij aanvang scheen het mij toe dat het recht meer reden had dan andere professies om zijn vaktaal te koesteren en af te schermen. Rechtstaal kon bogen op een lange traditie en vertoonde een distantie die prettig contrasteerde met de waan van de dag. De vele nuances leken mij even zo vele blijken van zorgvuldigheid. Natuurlijk had je ook de vakclichés, de dikdoenerij, het idioom voor de *incrowd*, maar welk vak blijft daarvan verschoond? Hoe meer ik er echter over nadacht, hoe meer ik las, hoe problematischer de rechtstaal eruit naar voren kwam. Twee kwesties zaten mij met name dwars. Ten eerste bleken eigenschappen die door gebruikers aan de rechtstaal worden toegedicht taalkundig soms op wankel grond te berusten. Ten tweede viel de versperring die een gespecialiseerde rechtstaal opwerpt tussen juristen en leken moeilijk te rijmen met niet-juridische belangen, individueel en collectief. Ik zal deze twee kwesties kort toelichten.

Eerst de toegedichte eigenschappen. Het recht is op meerdere niveaus talig. Niet alleen worden de processen van het recht door middel van taal voltrokken, ook het basismateriaal, het positieve recht, bestaat hoofdzakelijk uit taal.¹ Daarom begrenzen de eigenschappen van taal de speelruimte voor de jurist. Of hij nu wetten maakt, vonnist, of hulp verleent, wat de taal mogelijk maakt behoort tot zijn arsenaal, waar de taal dienst weigert staat de jurist met lege handen. Het is dan ook opmerkelijk dat velen aan de rechtstaal kwaliteiten toekennen die botsen met courante taaltheorieën. Misschien wreekt zich hier de lange traditie: ook juridische taalopvattingen lijken niet zelden met minstens één been in het verleden te staan.

¹ Gibbons 1999; in dezelfde geest Gaakeer 2006 en Brouwer 2005.

De tweede kwestie openbaart zich als een conflict tussen enerzijds het juridisch domein met zijn vaktaal en anderzijds de gemeenschap van leken die begrijpelijk willen worden aangesproken. Elke professionele rechtscultuur krijgt op enig moment te maken met klachten over jargon, oproepen tot helder taalgebruik en taaladviezen.² Men zou kunnen denken dat het feit dat wetten, in de *civil law* de belangrijkste bron van positief recht, lang meegaan en dus vaak verouderde taal bevatten hier sterk aan bijdraagt, maar dat is niet het geval. In de praktijk hoeven juristen slechts sporadisch letterlijk uit een wet te citeren. Nieuwe wetten krijgen bovendien even zware kritiek te verduren als oude. Als illustratie kan het Nederlands Burgerlijk Wetboek dienen. In 1879 schreef de neerlandicus De Vries deze volzin in een brief aan de Minister van Justitie:

Indien mij door U het voorstel was gedaan, eene critiek te leveren van de taal en den stijl van het Burgerlijk Wetboek, dan zou ik zeker voor die taak zijn teruggedeinsd; want, er zou geen einde geweest zijn aan het verdrietig zondenregister, dat ik dan had moeten opmaken, naar aanleiding van de 2000 artikelen, van welke een niet gering aantal zoodanig gesteld is, dat iemand, die niet in de geheimen der rechtsgeleerdheid is ingewijd, zelfs den zin en de bedoeling niet vatten kan.³

Opluchting alom toen een nieuw BW dit monstrum kwam vervangen, zou men denken, maar dat viel tegen. De contemporaine kritiek op E.M. Meijers' schrijfwerk was scherp: 'moeizaam', 'verwarrend', 'onleesbaar'.⁴

Deze beide kwesties bepaalden de richting van mijn onderzoek. Omdat de blik vanuit de taalkunde mij het meest oorspronkelijk leek, heb ik ervoor gekozen om de bredere belangen van juristen, leken en de samenleving als geheel als algemeen kader vooraf te laten gaan aan een grondige behandeling van de taalkundige argumenten, respectievelijk in de hoofdstukken 1 en 2. In de centrale vraag heb ik de onvermijdelijke normatieve implicaties van de twee kwesties verwerkt: in hoeverre is het aanvaardbaar dat de wetgever en de rechter rechtstaal gebruiken, wanneer zij zich schriftelijk tot de burger wenden? Het derde hoofdstuk, dat voortbouwt op de uitkomsten van hoofdstukken 1 en 2, draagt dan ook de titel 'Normen voor geschreven rechtstaal'.

De onderzoeksvraag bevat enkele concrete beperkingen. Het meest voor de hand ligt de beperking tot 'de burger' als categorie van geadresseerden, met dien verstande dat 'de burger' hier dienst doet als archetype voor alle leken. Rechtstaal tussen juristen

² In Mellinkoff 1963, nr. 113, staat bijvoorbeeld een ontzuisterende opsomming van schrijfwijzers in het Angelsaksische rechtsgebied, die teruggaat tot Francis Bacon en Edward Coke rond 1600.

³ Van Ginneken 1914, p. 220. De Vries, een gerespecteerd taalkundige, was onder meer de grondlegger van van het Woordenboek der Nederlandse Taal.

⁴ Van Dunné 1988.

onderling is een onderzoeksgebied waarin andere, deels ook andersoortige thema's prevaleren. De keuze voor schriftelijke taal heeft verschillende redenen. Zo doet het probleem van onbegrijpelijke vaktaal zich bij mondelinge communicatie minder voelen. De jurist stelt zich beter op de niet-ingewijde gesprekspartner in; hij maakt uit zichzelf al simpelere zinnen, omdat hij zijn gedachten moet ordenen terwijl hij spreekt; hij heeft aanvullend de beschikking over intonatie en andere non-verbale indicatoren om zijn boodschap over te brengen; zo nodig kan hij herhalen, herstellen of opnieuw proberen in andere bewoordingen. Mondelinge communicatie is meestal ook minder formeel en minder volledig dan schriftelijke. Niet alles hoeft gezegd.⁵ Uiteraard produceert de wetgever uitsluitend schriftelijke wetten, dus daar is mondelinge rechtstaal sowieso van secundair belang. De voornaamste reden om alleen wetgever en rechter in het onderzoek te betrekken is dat zij de hoofdproducenten zijn van het oorspronkelijk Nederlandstalige geldende recht. Hun stijl en concrete formuleringen leven voort in de brede stroom van juridische teksten die uitgaat van overheden en particulieren, teksten waarin verschijnselen als ambtelijke taal en *management speak* een zeker zo groot probleem vormen, wat hen minder geschikt maakt als onderzoeksobject. Binnen de rechtspraak verkeren de hoogste rechters nog in een bijzondere positie. Ofschoon zij zich qualitate qua eerst tot specialisten richten, leggen hun woorden op elk niveau gewicht in de schaal. Zij hebben het voordeel dat zij op weg naar de tekst een korter en eenvoudiger traject afleggen dan de wetgever. De Hoge Raad kan daarenboven nog putten uit voorwerk van hoge juridische kwaliteit: de conclusie van de procureur-generaal of advocaat-generaal. Tot nu toe heeft men deze voordelen in elk geval niet omgezet in beter leesbare teksten. Tenslotte heb ik wetgever en rechter beide in het onderzoek betrokken, omdat de fundamentele argumenten grotendeels overlappen, terwijl enkele waardevolle punten logischerwijs slechts bij óf de een óf de ander aan de orde kunnen komen.

Een laatste opmerking ter inleiding. Ik kon de verleiding niet weerstaan om een Nederlandse equivalent voor het Engelse begrip *legalese* te bedenken. Waar het de bedoeling is om de aandacht te vestigen op uitwassen of om ondoorzichtigheid te hekelen, spreek ik van *juridiaans* in plaats van het neutrale '(van de) rechtstaal'.

⁵ Ippel & Heeger-Hertterp 2006, p. 144-145.

1. Het strijdtoneel rechtstaal

‘(...) they think it an unreasonable thing to oblige men to obey a body of laws that are both of such a bulk, and so dark as not to be read and understood by every one of the subjects. (...) They have no lawyers among them, for they consider them as a sort of people whose profession it is to disguise matters and to wrest the laws (...).’

Thomas More, *Utopia*.⁶

Als specialisten zich over hun vak onderhouden, doen zij dat in een taal die voor de buitenstaander vaak moeilijk te volgen is: vaktaal. Er komen woorden in voor die buiten het vakgebied niet bestaan, of die in de dagelijkse taal een andere betekenis hebben. Soms wijkt zelfs de syntaxis af. Juristen zijn vakmensen als alle andere. Of zij zich nu met de Wet der twaalf tafelen bezighouden, met het Nederlandse recht anno 2012 of met internationaal recht van de toekomst: waar juristen werken bloeit de rechtstaal.

Zolang iedereen het idioom kent, is vaktaal vooral efficiënt. Vaktermen in hun onderling verband voorkomen lange omschrijvingen. Doelmatigheid is een zinnige bestaansreden. Problemen ontstaan er pas als vaktaal overvloedig in de communicatie met buitenstaanders.⁷ Dan wordt zij van hulpmiddel tot hindernis. Het is dan ook niet verwonderlijk dat specialisten en buitenstaanders hierover regelmatig botsen. Denk aan de arts die zijn medisch-technische diagnose niet kwijt kan aan de patiënt, die enkel wil weten wat hem scheelt en hoe het nu verder gaat. Of denk aan de breed gevoelde weerstand tegen het schimmige, verengelste idioom van de managers die tegenwoordig de meeste bedrijven en instellingen leiden. In het recht is deze kwestie verengd tot een concurrentiestrijd tussen twee motieven: aan de ene kant juridische nauwkeurigheid, aan de andere kant recht op begrip. De gewenste uitkomst verschilt, maar dat het ene moet inleveren ten gunste van het ander, daarover zijn de meeste betrokkenen het eens. Laat ik drie voorbeelden noemen. Op een verloren hoekje van haar website beschrijft het Openbaar Ministerie de informatie die zij biedt als ‘een compromis tussen begrijpelijk taalgebruik en (...) juridisch jargon’; voorkomende onjuistheden zijn mede daaruit te

⁶ More (1516) 2010, p. 76.

⁷ In de definitie van Möhn & Pelka 1984, p. 26, is vaktaal uitsluitend communicatie tussen vakmensen onderling. Wie taal als communicatievorm onderzoekt pleegt definities te koppelen aan bepaalde zender-ontvangerrelaties. Hier behandel ik vaktaal als kenmerk van de tekst, die voor zender en ontvanger een verschillende betekenis heeft.

verklaren, zo excuseert men zich bij voorbaat.⁸ Het tweede voorbeeld komt uit een gids voor juridische informatieoverdracht. De auteur stelt de ‘balans in juridische teksten’ in beeld voor als een weegschaal met aan één arm ‘zorgvuldigheid’ en aan de andere ‘toegankelijkheid’.⁹ Voorbeeld drie deed zich voor in de wetsgeschiedenis van Boek 4 van het Burgerlijk Wetboek. Toen de Bijzondere Commissie voor de herziening van het Burgerlijk Wetboek haar zorg uitte over de ontoegankelijke taal, veegde de minister het bezwaar van tafel met een beroep op juridische precisie. De commissie aanvaardde zijn verdediging.¹⁰ In de visie die uit deze voorbeelden spreekt is juridisch taalgebruik een onevenwichtig compromis. Een verstandige schrijver gebruikt vaktaal, maar niet meer dan hij nodig heeft om zich nauwkeurig uit te drukken. Leken hebben zich daarbij neer te leggen. Recht is nu eenmaal moeilijk, juridische precisie en verregaande toegankelijkheid zijn onverenigbaar.

Deze tweespalt is verklaarbaar, maar het is ook een onvruchtbare simplificatie. Een simplificatie omdat er heel wat meer belangen aan te wijzen zijn dan enerzijds nauwkeurigheid en anderzijds begrip. Juristen houden bijvoorbeeld ook om sociale, institutionele en persoonlijke redenen vast aan de gebruiken van hun vak en daar staat weer tegenover dat ook in de aanspraak op begrip andere overwegingen meespelen van rechtsfilosofische, -politieke en -sociologische aard. Onvruchtbaar omdat het, zoals elke dogmatische tegenstelling, afstemming tussen voor- en tegenstanders verhindert. Dat terwijl belangen soms wel degelijk samenvallen. De arts die ik eerder opvoerde wil dat zijn patiënt de diagnose aanvaardt als aanzet tot een doelmatige behandeling. Managers hebben uitvoerders nodig om hun ideeën in de praktijk te brengen; die moeten dan wel begrijpen wat zij willen. Ook in het recht hebben alle partijen een gemeenschappelijk belang bij begrip. Hoe kan iemand een wet gehoorzamen die hij slecht begrijpt? Hoe moet iemand handelen in de geest van een vonnis waarvan hij hoogstens het dictum kan volgen? En, minder rationeel: weerstand tegen de taal ondermijnt het vertrouwen in de rechtsstaat en de legitimiteit van rechtspraak en wet. Allemaal vol betekenis voor de samenleving. Rechtstaal gaat kortom om meer dan precisie versus toegankelijkheid. Het

⁸ www.om.nl/Contact/Over deze website (november 2011).

⁹ Hoogwater 2009, p. 7.

¹⁰ Parl. Gesch. erfrecht, p. 44 en 54-55: *Kamerstukken I* 1967-68, 3771, nr. 73, p. 2-3; *Kamerstukken I* 1968-69, nr. 133, p. 2.

gebruik ervan en het verzet ertegen worden beide gevoed door een wortelstelsel van belangen, waaraan ik de rest van dit hoofdstuk zal besteden.

Sommige van deze belangen, gerechtvaardigd of niet, zullen altijd voeding blijven geven aan onenigheid over rechtstaal. Belangen kun je niet wegdeneren. Wat wel kan is overtuigen dat een andere weg tot betere resultaten leidt. Met dat doel snijd ik in het tweede hoofdstuk de discussie aan over verouderde taalopvattingen die in juridische kring de ronde doen en die de ontoegankelijkheid van het juridicaans aanwakkeren.

Gelukkig loopt er geen strenge ideologische grens tussen specialisten en leken. Onder beide groepen zijn er velen die verder kijken dan het groepsbelang. Menig jurist ziet bovendien in dat begrijpelijk formuleren ook hemzelf iets op kan leveren. Vereenzelviging van de groep met een bepaald standpunt zou dus misleidend zijn. Toch komt de grond van het geschil over rechtstaal het duidelijkst naar voren wanneer we beginnen bij de – al dan niet vermeende – belanghebbenden. Ik bespreek drie invalshoeken. Welke nevenvoordelen biedt het gebruik van rechtstaal aan de rechter en de wetgever? Waarom zou de taal van het recht zich moeten aanpassen aan leken? Hoe wordt de maatschappij door de taal van juristen geholpen of gehinderd?

1.1 Het perspectief van rechter en wetgever

De efficiëntie van vaktaal in professionele communicatie staat buiten kijf. Een onvermijdelijk gevolg is dat ook buitenstaanders af en toe tegen vaktermen oplopen die onvervangbaar zijn en waarvoor in de gewone taal geen korte parafrase bestaat. Vaktaal is in enige mate noodzakelijk voor elke beroepsgroep en daarom valt de beperkte blootstelling van buitenstaanders goed te verdedigen.

Nu zijn juristen niet zomaar een beroepsgroep. Het recht, het gebied waarover zij heersen, geniet een hoge mate van autonomie. Het onderhoudt werkbare relaties met de buitenwereld, maar wenst niet op te gaan in een groter geheel en acht zich in zichzelf compleet.¹¹ Voor een gebied dat aanspraak maakt op verregaand zelfbestuur is een eigen taal goud waard. Zij bindt samen, zij verschaft identiteit, zij belichaamt de eigenheid van het recht. Het laatste wat men wil is dat buitenstaanders die taal reguleren of zelfs maar beïnvloeden. Hoe bevoegd of deskundig ook, voor hun is de rechtstaal *off*

¹¹ Fish 1994. In deze alinea pas ik Fish' aardrijkskundige metafoor toe op de rechtstaal.

limits. Wie zo denkt komt tot beweringen als: wat tot het juridische domein behoort kan alleen worden uitgedrukt in juridische taal, daarom is aanpassing aan leken ‘gedoemd te falen’.¹² In het volgende hoofdstuk zal ik beargumenteren dat deze afwerende reflex geen steun vindt in de eigenschappen van het juridiaans.

De studie van groepsbelangen behoort tot de sociale wetenschappen. Daaruit stamt bijvoorbeeld het inzicht dat moeilijke, technische taal een indicator is van macht en autoriteit. Nu is autoriteit de motor van het recht. Vanuit dat gezichtspunt is het verstandig om het juridiaans moeilijk en technisch te houden. Als leken zich ermee gaan bemoeien, leidt dat onvermijdelijk tot verlies van autoriteit.¹³ Volgens de overlevering bedreven de Keltische druiden hun recht in het Grieks, opdat het vak niet in handen zou vallen van het gepeupel.¹⁴ Die keuze hebben wij niet meer. In deze tijd wordt het recht gelegitimeerd door een ander soort gezag: legaal gezag.¹⁵ Wetten zijn algemeen kenbaar, rechters verantwoorden zich in hun uitspraken. Toch is ook legaal gezag geen recept voor toegankelijke taal. Verantwoording zegt meer over inhoud dan over vorm en een kenbare wet hoeft niet makkelijk leesbaar te zijn. Autoriteit vraagt om een formeel register.

Rechters zijn lid van een hecht sociaal veld met hoge status. Zij staan bloot aan de druk om zich aan de regels en de gebruiken van het veld te conformeren. In dit veld spelen niet-juristen een bijrol als verdachte, partij, getuige of publiek, geen van alle invloedrijke rollen. Er is daarom weinig reden om rekening te houden met hun taalbehoefte. Natuurlijk is deze voorstelling te zwart-wit. Rechters doen hun best – bij het spreken meer dan bij het schrijven, naar het resultaat te oordelen – om in elk geval direct betrokkenen niet buiten te sluiten. Zij bieden weerstand aan de druk, ook al kunnen ze er niet helemaal aan ontsnappen. Hoe lastig het voor een rechter is om zich naar een niet-juridisch sociaal veld te schikken bleek onlangs in het beledigingsproces tegen Geert Wilders. Rechtbankvoorzitter Moors leek zich al te bewust van de media-aandacht en koos voor een populaire stijl, waardoor hij grossierde in onhandige uitspraken. De incidenten die hij zo veroorzaakte droegen ertoe bij dat Wilders’

¹² Santen 1988.

¹³ Gibbons 1999.

¹⁴ Dit verhaal gaat in elk geval terug tot de Elizabethaanse jurist Edward Coke in Coke 1826, p. xv-xvi. Mogelijk baseerde hij het op een duistere passage in Caesars *De bello Gallico*.

¹⁵ In de typologie van Weber (1922) 1980, p. 122-124, heeft het moderne recht legaal gezag, zie p. 124-130, gezag dat zijn legitimiteit ontleent aan het geldende recht en daarom controleerbaar moet zijn.

advocaat hem met succes wist te wraken.¹⁶ Niemand heeft baat bij een ‘rechtspraaktaal’ die enkel de kloof verbreedt tussen juristen en justitiabelen, maar geïmproviseerd afwijken van heersende normen is niet de manier om dat te corrigeren. De normen zelf moeten bijgesteld. En daar kunnen rechters onder regie van de Raad voor de rechtspraak, in het volle besef dat vele andere actoren en instellingen de normen mede vormgeven, een structurelere aanzet toe geven dan zij tot nu toe hebben gedaan. Die invloed hebben zij, als we de voormalige Haagse rechtbankpresident Wijnholt mogen geloven. Hij beschouwt rechters namelijk als ‘taalleiders’ en hun taalgebruik als richtinggevend.¹⁷

Er is nog een aspect van het sociale veld dat vooral de rechtspraak beïnvloedt. In de strafrechtspraak, maar in mindere mate ook elders, is één mechanisme zo sterk dat het in de praktijk vaak vorm en inhoud van de rechterlijke motivering dicteert: het handavings- en bestraffingsmechanisme, de mogelijke vernietiging door een hoger gerecht. In de juridische literatuur heet dit de controlefunctie van de motivering. Bezien vanuit de hoofdfunctie, uitleg of ‘explicatie’, primair aan de betrokken partijen, vormt de controlefunctie een perverse prikkel.¹⁸ Zij heeft een funeste uitwerking op de lengte van de motivering – wat er niet staat kan het hogere gerecht niet afschieten – en op de taal, die wordt afgestemd op een gespecialiseerde doelgroep. Begrip door de primaire adressanten verdwijnt uit beeld. Dit valt moeilijk te billijken. De verantwoordelijkheid ligt aan beide einden van het proces, maar toch vooral bij de hogere, controlerende rechter. Zo zou de cassatierechter ervoor moeten waken om niet onder de vlag van formele toetsing eigenlijk de feitelijke overtuiging van de lagere rechter te bekritisieren, wanneer deze eens uitgebreid en helder motiveert.¹⁹

Drang komt vanuit de groep maar ook vanuit het individu zelf. Wie lange tijd met gebruiken leeft, gaat zich er automatisch aan hechten. Vaktaal is daarop geen uitzondering. Juristen ontwikkelen niet zelden warme gevoelens voor potjeslatijn, belegen uitdrukkingen, lidwoordloze substantieven en werkwoordloze bijzinnen.²⁰ Zij laven zich aan zinnen als: eiser in cassatie richt zijn tweede grief tegen het ten onrechte

¹⁶ Wraking: Rb Amsterdam 22 oktober 2010, *NS* 2010, 329; eindvonnis strafzaak: Rb Amsterdam 23 juni 2011, *NS* 2011, 225.

¹⁷ Wijnholt 1996.

¹⁸ Zo ook Gommer 2008a, p. 57, met verwijzingen naar andere auteurs.

¹⁹ Y. Buruma, noot nr. 4 bij HR 15 mei 2007, *NJ* 2007, 387; P.A.M. Mevis, noot nr. 1 bij HR 15 januari 2008, *NJ* 2008, 609.

²⁰ Van Ginneken 1914, p. 221, spreekt van ‘liefhebberijtjes’ en ‘troetelkinderen’.

onbesproken laten van de levering *constitutio in rem* door de rechtbank in haar vonnis waarvan beroep. Helaas belemmeren zulke taalkundige eigenaardigheden het begrip van buitenstaanders.²¹ Daarom mag een magistraat er niet aan toegeven. Voor de opsteller van een wet, een bij uitstek niet-individuele tekst, is de neiging ronduit absurd. Er zijn twee rechtvaardigende argumenten die in dit verband nog wel eens opduiken, terwijl ze er eigenlijk niet mee te maken hebben: continuïteit en binding aan de wet. Letterlijk citeren van de wet is zo nu en dan noodzakelijk, maar niet zo vaak dat het de stijl van de tekst domineert. Verder schrijft geen beginsel of systematiek voor dat men naast de boodschap ook een onnatuurlijke formulering voortzet. Eerder zou men kunnen proberen de bewoording met behoud van de boodschap bij de tijd te brengen. Geen overbodige luxe bij een tekstueel corpus dat generaties overspant.

Wetteksten en rechterlijke uitspraken zijn moeilijk te lezen, daar is bijna iedereen het over eens. Niet over de oorzaken. Menig jurist gaat ervan uit dat het recht inherent complex is en dat de rechtstaal die eigenschap reflecteert. Ter ondersteuning voert men aan dat zelfs ervaren juristen het zelden eens zijn over het antwoord op een lastige rechtsvraag: ‘twee juristen, drie meningen’.²² Het recht is meerdudig, meerdudig is moeilijk. Ik vind dat niet overtuigend. Ten eerste streeft het positieve recht wel degelijk naar bepaaldheid. Anders zijn immers bevoegdheidstoekenningen, strafbaarheidsbepalingen, instructies en waarborgen onbruikbaar. De rechtspraak past de regels vervolgens toe op concrete rechtsvragen. Vaak zijn dan meerdere antwoorden mogelijk, maar elk van die antwoorden hoeft in bepaaldheid niet onder te doen voor de toegepaste regels. De dogmatiek kan zich veroorloven knopen te vlechten van tegenstrijdige invalshoeken en ambivalente conclusies, de rechtspraak hakt knopen door. Ten tweede is meerdudig niet hetzelfde als onbegrijpelijk. Integendeel, problematische materie vraagt des te meer om een heldere schrijfstijl. Toegegeven, daar gaat het in de praktijk van de rechtspraak regelmatig mis. Is de zaak technisch ingewikkeld, dan ligt ontoegankelijk taalgebruik op de loer. Tijdgebrek, onvermogen, onzekerheid en zelfs eigen onbegrip kunnen de rechter parten spelen. Uiteindelijk biedt een vage tekst dan tenminste nog de suggestie van inzicht en diepzinnigheid.²³ Kortom, complexiteit is

²¹ Plug 2000, p. 30.

²² Deze uitdrukking kende ik alleen als schimpcheut, maar Ogorek 2001 voert haar aan als bewijs van vakmanschap.

²³ Van den Hoven & Plug 2009; Gommer 2008a, p. 65.

geen excuus voor ontoegankelijke teksten, maar wel een mogelijk struikelblok. Op dit punt valt erg veel te winnen, want door te zoeken naar een eenvoudige uitleg maakt een schrijver moeilijke materie ook voor zichzelf inzichtelijk. Andersom raakt hij in een doolhof van kronkelzinnen de weg kwijt, net zo goed als zijn lezers.

Wat blijft er na deze afwegingen overeind? Wetgever en rechter hebben een gerechtvaardigd belang bij een efficiënte vaktaal die autoriteit uitstraalt, ook als dat betekent dat buitenstaanders voor hen onbekende vaktermen tegenkomen en dat de taal daardoor een formeel karakter krijgt. Sociale mechanismen tussen juristen onderling zouden de toegankelijkheid van rechtstaal niet negatief mogen beïnvloeden, maar dat gebeurt toch, zolang interne normen dat voorschrijven. Dit geldt zowel voor informele conformeringsdruk als voor de formele controle op beslissingen door een hoger gerecht. Het is de verantwoordelijkheid van alle betrokkenen om kritisch bij taalnormen stil te staan. Voor sentimentele hechting aan vaktaaltradities is in de rechtspraak en a fortiori in de wetgeving geen plaats. Ingewikkelde materie, tenslotte, is geen excuus voor ingewikkeld taalgebruik. Aandacht voor heldere bewoordingen vergroot daarentegen het inzicht van zowel lezer als schrijver.

1.2 Begrip en onbegrip

Natuurlijk krijgen burgers te maken met de keerzijde van het groepsbelang van juristen in de vorm van buitensluiting. Buitensluiting raakt meer dan alleen sociale status. Als een burger het probleem dat hij aanbrengt ziet worden overgenomen door juristen en het vervolgens nauwelijks meer herkent, werkt dat vervreemdend. Hij kan de nieuwe gedaante van het probleem niet rijmen met zijn eigen overtuigingen. In de psychologie staat dit verschijnsel bekend als cognitieve dissonantie. Taal speelt op verschillende niveaus een rol: als symbool, aspect en medium van de juridisering. Noodgedwongen wijkt de individuele beleving voor de juridische overmacht. Om de cognitieve dissonantie op te lossen past de burger zijn waarden en overtuigingen onbewust aan de nieuwe situatie aan.²⁴ Het rechtsproces faciliteert de aanpassing door de burger de sociale rol van ‘cliënt’, ‘partij’ of ‘verdachte’ toe te bedelen, een rol waarin aanvaarding

²⁴ Een klassieke beschrijving van cognitieve dissonantie in relatie tot het zelfbeeld is Aronson 1969.

van elke gangbare uitkomst de optimale reactie is.²⁵ Dat de gebruikte taal blijkt geeft van autoriteit helpt daarbij. Men kan daarom moeilijk zeggen dat de ontvreemding van het probleem door juristen de burger per se benadeelt. Bovendien voelt deze vaak de behoefte om voor zijn probleem een officiële status te zoeken. Dat is immers een erkenning, een bevestiging, zoals een medische diagnose persoonlijke klachten promoveert tot ziektebeeld.

Toch is er op een andere manier wel sprake van verlies door de ontvreemding. In het proces gaat betekenis verloren en komt er betekenis bij.²⁶ In die zin is het probleem zoals de juristen dat zien een ander dan het oorspronkelijke probleem van de burger. Oorzaken zijn het juridische begrippenkader, dat alleen bepaalde aspecten van de werkelijkheid opneemt en herrangschikt, en de rechtstaal met haar eigen systeem van referenten en connotaties. Ten minste ten dele refereert de juridische versie meer aan het recht zelf dan aan de situatie van de burger. Hoewel voortdurende interactie met de werkelijkheid een teken is van levend recht, vind ik het moeilijk om daar geen doelverschuiving in te zien. Het recht blijft immers allereerst een instrument.²⁷

Uitsluiting en vervreemding gebeuren bijna ongemerkt. Ideologische oppositie tegen ontoegankelijkheid daarentegen trekt bewust de aandacht. Zij beroept zich vrijwel altijd op één stelling: burgers hebben een absoluut recht om op hen gerichte juridische teksten te begrijpen. Pleitbezorgers van deze stelling, waaronder ook juristen, schuwen grote woorden niet: geen volk mag onderworpen zijn aan wetten die het niet begrijpt; uit het wezen van de democratie volgt dat recht verstaanbaar moet zijn; ontoegankelijke rechtstaal is een ‘geschonden sociaal recht’; begrijpelijkheid staat op één lijn met rechtszekerheid.²⁸ De rechtssocioloog Bruinsma trekt zelfs de onzalige parallel tussen rechtspraak en een bedrijf met klanten.²⁹ Pas je taal aan, want de klant is koning. Daarmee doet hij zowel overheid als burgers te kort. Op dit laatste voorbeeld na zijn het sympathieke standpunten, maar tamelijk ongrijpbaar. Wat is ‘begrijpelijk’? Wie zijn in dit verband ‘het volk’? Totaal begrip door iedereen is een illusie, bevattingsvermogen is

²⁵ N. Luhmann, *Legitimation durch Verfahren*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1983, p. 37-38 en 114-118.

²⁶ Dreissen 2007, p. 178. Vergelijk het Italiaanse gezegde ‘*traduttore, traditore*’, [een] vertaler [is een] verrader.

²⁷ *Goal displacement* (doelverschuiving): het instrument wordt zelfstandige eindwaarde, het middel wordt doel, Merton 1957.

²⁸ Achtereenvolgens Klein 2001 (psycholinguïst); Wesel 2004 (rechtshistoricus); Van Ginneken 1928, p. 25 (taalkundige); Schendera 2004 (kennistheoreticus).

²⁹ Bruinsma 2000.

nu eenmaal ongelijk verdeeld. Aan de andere kant kan geen samenleving functioneren, als iedereen die een regel niet begrijpt deze straffeloos mag negeren. Waar ligt dan de grens? Moet vijftig procent van de volwassen bevolking het geldende recht kunnen lezen? Of iedereen met minimaal VMBO-t al het recht dat hem direct aangaat? Dit lijkt mij een politieke keuze, maar een die wel op de agenda hoort te staan.

Stel dat zo'n beslissing is genomen en dat de taal na verloop van tijd zo toegankelijk wordt als vereist voor de gekozen maatstaf. Dan nog is werkelijk begrip op het gewenste niveau niet gegarandeerd. De inhoud van de teksten kan nog steeds even moeilijk zijn. Laat ik, alvorens dit uit te werken, vooropstellen dat een toegankelijke formulering hoe dan ook voorwaarde is voor beter begrip. Een heldere tekst is in elk geval leesbaar geschreven.³⁰ Daaronder, daarbinnen, speelt zich echter een andere strijd af. Los van de bewoordingen is het voor buitenstaanders sowieso al moeilijk om de esoterische concepten van het recht te volgen. Er zijn meerdere onderzoeken gedaan naar het effect van eenvoudig herschrijven op beide niveaus van begrip, vooral in het *common law* gebied. De uitkomsten verschillen sterk. Nederlandse onderzoekers vonden dat gewone burgers een leesbaar herschreven vonnis inhoudelijk niet beter begrepen, terwijl zij zelf dachten van wel.³¹ Insignificante verbeteringen traden op in het eerste Amerikaanse experiment met geschreven juryinstructies; kleine, niet statistisch geëvalueerde verbeteringen bij het herformuleren van een deel van een Zweedse arbeidswet.³² In 1994 kwam Martin Cutts tot het resultaat dat ook rechtenstudenten een herschreven wettekst naar eigen zeggen veel beter konden volgen, hoewel de scores op controlevragen te weinig uiteenliepen om er conclusies aan te verbinden.³³ Het Amerikaanse experiment van Charrow & Charrow heeft veel navolging gevonden, vaak wel met positieve uitkomst.³⁴ Dit mondde uit in modellen en taaladviezen, die mondjesmaat ingang hebben gevonden.³⁵ Waar de Amerikaanse juridische gemeenschap als geheel terughoudend blijft, kiest een groep juristen zonder reserve

³⁰ Schendera 2004 noemt de gebruikte taal 'das Verstehen ermöglichende oder erschwerende Potential'.

³¹ De Poot, Verkuylen & Malsch 2007.

³² Charrow & Charrow 1979; Gunnarsson 1984.

³³ Cutts 2000. (Bekender werd een tussenstand van het onderzoek die Cutts als discussiestuk publiceerde: Cutts 1993.) Het commentaar van de deelnemers was nog leerzamer dan het onderzoek. Sommigen betwijfelden of de nieuwe versie – opgesteld met ervaren juristen – gezien de taal wel correct *kon* zijn, enkelen maakten bezwaar tegen vereenvoudiging, omdat er minder emplooi voor juristen zou overblijven.

³⁴ Lieberman & Krauss 2009; Tiersma-jury.

³⁵ Elke staat heeft zijn eigen model voor jury-instructies, de meeste zijn in de loop van de tijd vereenvoudigd. Een relatief populair advies is het gratis beschikbare Tiersma 2006.

voor heldere taal.³⁶ Een van hen, Joseph Kimble, zet zijn betoog kracht bij door een reeks onderzoeken op te sommen waarin proefpersonen eenvoudige herformuleringen van allerlei rechtsteksten ook inhoudelijk beter begrepen. Soms een beetje, soms spectaculair beter, steeds statistisch significant.³⁷ Laaggeschoolden zouden overigens het meeste profiteren van eenvoudiger taal.³⁸ Het is onmogelijk uit al deze resultaten een eenduidige conclusie te trekken, zeker voor de Nederlandse situatie. Daarvoor is nader empirisch onderzoek nodig. Het is mij dan ook niet duidelijk waar Schendera de bewering op baseert dat in elke rechtscultuur dertig procent begripsverbetering haalbaar is enkel door de tekst in eenvoudiger taal te herschrijven.³⁹ Mogelijk denkt hij aan het aandeel juridisch simpele zaken, maar ik vraag me af of voor een gestresste leek de woorden ‘juridisch’ en ‘simpel’ wel in één zin passen.

Nader empirisch onderzoek vergt een theoretisch kader. Als uitgangspunt kunnen receptiemodellen dienen uit bijvoorbeeld de tekstwetenschap, de cognitiepsychologie of de semiotiek.⁴⁰ Praktische betekenis krijgt zo’n onderzoek pas in samenhang met een begripsnorm: hoeveel worden proefpersonen geacht te begrijpen? Wat receptiemodellen gemeen hebben is dat de rol van de schrijver is uitgespeeld, zodra de woorden op papier staan. Er zijn twee hoofdrolspelers over: tekst en lezer. De mate waarin een tekst aansluit bij de geadresseerde is een zelfstandige kwaliteitsindicatie, die zich niet laat wegstrepen tegen een andere maatstaf, zoals juridisch gehalte. In dat opzicht laat de situatie zich vergelijken met die in de rechtshulp, waar men het succes van een advies afmeet aan enerzijds de vakmatige kwaliteit, anderzijds de mate waarin de cliënt het advies aanvaardt. Ik vraag me af of de zelfstandige waarde van toegankelijkheid voldoende leeft bij rechter en wetgever.⁴¹ Uit het gefaseerde receptiemodel (schrijver-tekst, daarna tekst-lezer) valt af te leiden dat een directe tegenstelling tussen precisie en toegankelijkheid niet nodig is. Dat wil ik tot slot van deze paragraaf illustreren aan de hand van een betoog waarin een minder genuanceerd model wordt gebruikt.

³⁶ In de VS, het VK en, in weerwil van de naam, daarbuiten is de ‘Plain English’-beweging omvangrijk en zeer actief.

³⁷ Kimble 1996.

³⁸ Schendera 2004.

³⁹ Schendera 2004.

⁴⁰ Christmann 2004 werkt de wisselwerking tussen de rechtstekst en de psychologie van de lezer uit in een onderzoeksmethode die, na enig snoeien in het psychologische en taalwetenschappelijke vakjargon, zeker bruikbaar lijkt.

⁴¹ Vooral de wetgever is aan zet. Schendera 2002 laat zien hoe juist in deze receptietheorie definities van begrijpelijk recht altijd politiek geladen zijn. Normering is een politieke keuze. Niet normeren ook.

In een artikel uit 1994 over het beoordelen van tekstkwaliteit stelt de taalkundige Jan Renkema dat een tekst geen ‘goede tekst’ is, als deze a) alleen de doelen van de schrijver verwezenlijkt of b) alleen is afgestemd op de behoeften van de lezer.⁴² Een ‘goede tekst’ is dus een compromis waarvoor beiden moeten inleveren. Hier zou het receptiemodel in de tweede fase twee synchrone tekstvarianten onderscheiden: een die de bedoelingen van de schrijver realiseert en een die dat niet doet. Ik stel voor dat de eerste variant in het recht niet thuishoort. Anders gezegd, Renkema’s ‘goede tekst’ gooit twee diachrone data op een hoop: het eindproduct van de schrijver en de tekst als tegenspeler van de lezer. Dit is een zinvol onderscheid, want wat de lezer ziet verschilt hemelsbreed van wat de schrijver in zijn werk meende te stoppen. Door beide synchroon aan één criterium af te meten dwingt Renkema de juridische schrijver elke aanpassing als een verlies te zien, als een afbreuk aan zijn doelen, en omdat de schrijver een verantwoordelijke jurist is, kan hij zich dat zelden veroorloven. De vraag zou dan ook moeten zijn: hoe kan de schrijver zijn doelen in de eerste fase zodanig uitbreiden, dat de latere interactie in de tekst-lezerfase soepeler zal verlopen. Een stap vooruit in plaats van een vruchteloze vete.

1.3 *Het maatschappelijk belang*

Sommige groepsbelangen overlappen het algemeen belang. Zo heeft de samenleving uiteraard baat bij nauwkeurige, gezaghebbende rechtsteksten, al is daarmee niet gezegd dat elk beroep op nauwkeurigheid of gezag terecht is. Ook is het een goede zaak voor de samenleving als overheids machten zich in het kader van hun legale gezag openstellen voor controle met toegankelijke wetten en heldere rechterlijke motiveringen.⁴³ Minder vanzelfsprekend is het weidse beroep door de bestrijders van moeilijke taal op het algemeen belang in de vorm van rechtsbeginselen of van ‘de democratie’. Hoewel het vaak vooral een strategische bedoeling heeft, hoeft zo’n beroep echter niet inhoudsloos te zijn.

Democratie is een systeem dat er vooral ook voor moet zorgen dat minderheden en kwetsbare groepen aan hun trekken komen. Van moeilijke taal heeft de laaggeschoolde

⁴² Renkema 1994.

⁴³ Al te veel inzicht in de gedachtengang van de rechter is misschien ook weer niet goed. Melai bedenkt in zijn noot bij HR 10 oktober 1972, *NJ* 1973, 458 dat het uiteenzetten van bedenkingen in de motivering niet aan acceptatie en gezag zal bijdragen. Resolute autoriteiten wekken meer vertrouwen.

burger, een kwetsbare groep, het meeste last. Als hij zich al aan de tekst van een regeling of een bijgeleverde uitleg waagt, zal hij moeite hebben deze te begrijpen en daardoor slecht in staat zijn zijn rechten te verzilveren. Daarom kan men stellen dat de overheid een democratische plicht heeft om leesbaar te schrijven.⁴⁴ In dezelfde geest noemt Schendera kosten, leed en onrecht als de gevolgen van moeilijke rechtsteksten.⁴⁵ Kosten zijn er voor de benadeelde burger, maar ook voor de gemeenschap die de ongelijkheid op enige manier zal willen compenseren. Het is niet bevorderlijk voor het vertrouwen in de rechtsstaat als alleen hooggeschoolde burgers en burgers met het geld om expertise in te kopen hun rechten kunnen verwezenlijken.

Daarnaast werkt de taal van wettelijke regelingen ver door in de maatschappij. Zij komt terecht in lagere regelingen en allerlei mededelingen van de overheid en vindt ook buiten de overheidssfeer navolging.⁴⁶ Het is dus aannemelijk dat heldere, leesbare taal in de wet de hele machinerie van de democratische rechtsstaat soepeler doet lopen.

Begrijpelijk recht wordt vooral geassocieerd met de beginselen rechtszekerheid en legaliteit, het laatste vaak in de gedaante van *lex certa*.⁴⁷ Maar als argument is het beroep op een algemeen rechtsbeginsel minder geschikt. Beginselen stellen geen harde grenzen. Is het bijvoorbeeld niet genoeg dat wet en rechtspraak openbaar zijn en de overheid aan de wet is gehouden? Wat is een duidelijke wet? Misschien niet meer dan een zorgvuldig afgebakende wet en dat uitgangspunt staat leesbaarheid weer eerder in de weg.⁴⁸ Hier dient zich een kwestie aan die groepsbelangen overstijgt: wie kiest de standaards?

In de praktijk eigenen juristen zich het monopolie op standaards toe – nadat de wetgever heeft gesproken, dat spreekt vanzelf.⁴⁹ Een monopolie is wel zo gemakkelijk. Men kan dan bijvoorbeeld besluiten om rechtstaat als objectief gegeven te beschouwen, waarna toegankelijkheid alleen nog een didactisch vraagstuk is.⁵⁰ Op kritiek van buiten plagen juristen defensief te reageren. Niet alleen tegenover taalkundigen. De laatste jaren kwam de defensieve reflex sterk naar voren, toen psychologen en sociologen in het openbaar de taakopvatting van de (straf)rechter bekritiseerden. Een goed voorbeeld

⁴⁴ Penninckx 1992, voorwoord (geen paginanummer).

⁴⁵ Schendera 2004.

⁴⁶ Penninckx 1992, voorwoord (geen paginanummer).

⁴⁷ Volgens Witteveen 1988 en Visser 2009 houdt *lex certa* in dat men de wet moet kunnen begrijpen.

⁴⁸ Nolte 1979, p. 29-30.

⁴⁹ Vergelijk de aanspraak op autonomie, Fish 1994, eerder besproken in §1.1.

⁵⁰ Christensen 2001.

vormt de bespreking van het boek *De slapende rechter* door Marc Loth, raadsheer bij de Hoge Raad.⁵¹ Het aspect waar het mij hier om gaat is dat Loth de kritiek in het boek pareert door te wijzen op formele regels van het strafrecht, dus door een beroep op interne autoriteit. Daarmee gaat hij voorbij aan het betoog van de auteurs dat een andere taakopvatting beter recht oplevert. ‘Zo doen wij dat nu eenmaal’ is voor hun en vanuit het algemeen belang geen valide argument. Het is immers niet uit te sluiten dat de strafvorderingsnormen voorwerp van discussie worden in plaats van een bijdrage eraan. Hoe dan ook valt het niet te verdedigen dat argumenten uit het vakgebied voorrang krijgen wanneer het functioneren van dat vakgebied aan de orde komt. Het gewicht van een argument hoort niet af te hangen van de herkomst. Bij vakinterne argumenten is er eerder reden voor terughoudendheid: de slager en zijn eigen vlees, vakblindheid, tunnelvisie: valkuilen te over.

Ook taal was trouwens onderdeel van deze controverse. Op een triviaal niveau (wrijving over ‘pejoratief’ woordgebruik) en als aspect van een fundamentele kwestie: is het wel altijd verantwoord dat de rechter niet-bewezen passages uit de tenlastelegging verwijdert (het zogenaamde ‘strepen’) zonder dat wat overblijft opnieuw te interpreteren, waarbij hij de reden waarom het gestreepte onhoudbaar bleek meeweegt? Loth ergert zich eraan dat de critici de term ‘strepen’ buiten zijn jargonbetekenis trekken. In zijn verontwaardiging verzuimt hij op de eigenlijke kwestie in te gaan, dat terwijl elke oplettende bachelorstudent de risico’s van ‘strepen’ kan aangeven. Het is alsof hij zegt: jullie hebben hier geen verstand van, vertrouw ons nou maar, wij hebben er heus goed over nagedacht. Een oprisping van Webers traditionele gezag en wat mij betreft ongepast voor een magistraat in het Nederland van de eenentwintigste eeuw.⁵²

Wie een vitale functie voor de samenleving verzorgt kan niet zelf uitmaken of zijn werk voldoet, ook niet als diezelfde samenleving vooraf regels heeft gegeven, die stipt zijn gevolgd. Er blijven allerlei aspecten over waar regels over zwijgen of die zich niet in regels laten vangen. Toch moet de samenleving ook daar controle en invloed op kunnen uitoefenen. Rechtstaal is zo’n aspect dat zich maar zeer ten dele formeel laat

⁵¹ Loth 2009. Natuurlijk bleven de rijen niet volledig gesloten, zie bijvoorbeeld Van der Wilt 2007, Van der Wilt 2009 en Vonk 2009.

⁵² Weber (1922) 1980, p. 130-140. Gommer 2008b gebruikt hiervoor ook de term mythisch gezag, het gezag van de priester of de aristocraat.

vastleggen.⁵³ Maar dat maakt geen wezenlijk verschil: standaards horen een neerslag te zijn van wat wenselijk en wat mogelijk is, voor burgers, voor juristen, maar bovenal in het algemeen belang. Wat wenselijk en mogelijk is verandert in de tijd. De laatste decennia is één thema sterk in opkomst: transparantie.

Transparantie heeft helaas een vervelende bijklank gekregen. Daarom eerst een afbakening: het gaat hier niet om de bureaucratische verantwoordingscultuur die instanties van hun eigenlijke werk afhoudt, maar om een attitude: de open houding van de professional die het mogelijk maakt dat anderen zijn werk evalueren, erop voortbouwen en vooruitlopen. Transparantie is het gezicht van integriteit. Ook juristen zijn professionals, rechters zelfs een prototype: deskundig, neutraal, onafhankelijk, eigenzinnig. Ook van hen verwacht de maatschappij dus transparantie.⁵⁴ Nu zou men opnieuw kunnen tegenwerpen dat het begrip niet is ingevuld. Wat moet er transparant zijn en voor wie? De organisatie? De gedachtegang van de rechter? Wetgeving? Sommige schrijvers kiezen inderdaad voor deze invalshoek en zien de voorspelbare clash tussen juristen en buitenstaanders. Zij missen naar mijn idee de kern van transparantie. Het is niet het een of het ander, het is beide, het is alles. Wie transparant werkt maakt de voortbrengselen toegankelijk voor iedereen voor wie ze op enige manier bedoeld zijn. Hoe meer de samenleving om transparantie vraagt, hoe meer de schrijvers van het recht hun taal dus op leken zullen moeten afstemmen. Het is een kwaliteitseis aan de jurist als professional, maar om eraan te voldoen moet hij de grenzen van zijn vak over. En omdat hij worstelt met taal doet hij er goed aan bij de taalwetenschappen langs te gaan.

⁵³ Dat wil niet zeggen dat regulering geen zin heeft. Landen met meerdere gelijkwaardige nationale talen hebben bijvoorbeeld vaak taaldiensten. In Zwitserland houden de Zentrale Sprachendienste der Schweizerischen Bundeskanzlei zich op last van de wetgever ook bezig met begrijpelijkheid.

⁵⁴ Sterk & Ficq 2008; Stuiveling 2009; Mak 2008; WRR 2002, p. 186; RvdR 2007, p. 28. Alle auteurs onderschrijven de noodzaak van transparantie, maar alleen Sterk & Ficq en de Raad voor de rechtspraak noemen expliciet begrijpelijk taalgebruik.

2. De mogelijkheden en onmogelijkheden van de vaktaal van het recht

‘(...) for language is no mere instrument which we can control at will; it controls us.’

Pollock & Maitland, *The History of English Law before the time of Edward I.*⁵⁵

In het vorige hoofdstuk heb ik rechtstaal omschreven als de vaktaal van juristen. Vaktalen bestaan er ook voor loodgieters, jazzdrummers, zeezeilers enzovoort. Toch is rechtstaal om verschillende redenen bijzonder. Ten eerste de omvang, te beginnen met het onafzienbare, immer groeiende corpus van geschreven teksten. Dan het enorme lexicon van vaktermen. Elk deelgebied kent complete, zich vertakkende lemmata, zoals de cluster opzet, voorwaardelijk opzet, schuld, culpa en verwijt in het strafrecht, of in het vennootschapsrecht het wijdvertakte sublemma ‘aandelen’: op naam tegenover aan toonder, overdraagbaar tegenover niet-overdraagbaar, preferent of cumulatief preferent tegenover nonpreferent, eigen aandeel, bonusaandeel, prioriteitsaandeel, enzovoort. Binnen het lexicon valt het grote aantal algemeen gangbare woorden in een aangepaste betekenis op. De verleiding is groot deze homoniemen te noemen, maar dat zou verwarrend zijn. Het gaat namelijk om woorden die er niet alleen hetzelfde uitzien en hetzelfde klinken, in wezen zijn het nog dezelfde woorden, alleen met een aangescherpte of gespecialiseerde definitie voor juridisch gebruik. Denk aan ‘betalen’, ‘belediging’, ‘besluit’ of ‘bezwaar’. Andere opvallende uiterlijke kenmerken van rechtstaal komen hieronder nog ter sprake. Het is geenszins mijn bedoeling een bloemlezing te geven, daar zijn er genoeg van.⁵⁶ Wat nog wel ontbreekt – en eveneens buiten het bestek van deze scriptie valt – is een corpuslinguïstische analyse die laat zien hoe rechtstaal overeenkomt met en afwijkt van andere taalregisters.⁵⁷

Ten tweede is het toepassingsgebied voor rechtstaal atypisch. Vaktalen zijn bedoeld voor communicatie tussen specialisten. Voor operatiezusters, wielrenners of beleidsambtenaren levert dat zelden problemen op, maar huisartsen, sportverslaggevers en politici hebben daarnaast dagelijks te maken met buitenstaanders, aan wie ze hun taal

⁵⁵ Pollock & Maitland (1898) 1996, p. 87.

⁵⁶ Redelijk uitgebreid zijn Nolta 1997, Hendrickx 1999 (Belgisch recht) of Mellinkoff 1963 (Amerikaans); de voorbeelden in de laatste twee laten zich meestal eenvoudig omzetten in Nederlandse voorbeelden.

⁵⁷ Voor het Nederlands is mij geen algemeen kwantitatief onderzoek naar rechtstaal bekend, zoals bijvoorbeeld voor het Duitse rechtsgebied Hansen & Neumann 2004. Van Noortwijk 1995 is wel een corpusanalyse maar helaas alleen op woordfrequenties, mijns inziens een weinig informatief gegeven. Juridische taal figureert verder in het proefschrift Renkema 1981.

moeten aanpassen. Bij het recht gaat dit nog een stap verder. De vaktaal mag dan voor vakbroeders en -zusters zijn bedoeld, het recht en daarmee de taal waaruit het recht bestaat heeft meerdere doelgroepen, waarvan de doorgaans oningewijde burgers een van de belangrijkste, zo niet de belangrijkste zijn. Daarbij komt dat ook niet-juristen uiteindelijk controle moeten kunnen uitoefenen op de eerste en derde staatsmacht. Voor dit alles is het juridicaans een belemmering.

Een derde bijzonderheid van rechtstaal is de hoogmoed van de gebruikers. Juristen claimen niet alleen bestaanrecht voor hun vaktaal maar ook een aantal bijzondere eigenschappen, zoals precisie, eenduidigheid en systematiek, en zij eisen het recht op om zich betrekkelijk weinig van de wensen en noden van buitenstaanders aan te trekken. Dat kunnen zij doen, omdat het recht een machtige sociale positie vervult, waar zij zelf als vertegenwoordigers van meegenieten. Deze positie ligt voor de hand, is relatief stabiel, maar daarom nog niet vanzelfsprekend of onveranderlijk. Dat wordt duidelijk als we kijken naar de ontwikkelingen in het taalgebruik van andere statusrijke vakgroepen. Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw verkeerden katholieke geestelijken in een vergelijkbare positie. Toen hun gezag taande zijn zij gedeeltelijk overgegaan op een toegankelijk soort welzijnsidoom. Doktoren zijn onder druk van een emanciperende bevolking geleidelijk hun vaktaal uit de communicatie met patiënten gaan zeven. De omgekeerde weg werd bewandeld door managers, die hun vaktaal hebben kunnen opleggen aan grote delen van de maatschappij, nadat hun status in de jaren tachtig en negentig tot grote hoogte steeg. Niets is voor eeuwig.

Typerend voor de rechtstaal is tenslotte dat zij andere vaktalen in zich opneemt, zoals het eigen institutionele jargon en de taal van de bestuursbureaucratie, maar zich ook vermengt met het technische jargon van onderwerpen die worden geregeld in bijzondere wetten. Met uitzondering van de laatste categorie – hoe technischer het onderwerp, hoe meer de wet zich richt tot specialisten – is zulk jargon extra belastend voor de lezer en tegelijk onnodig, omdat het voor het recht geen toegevoegde waarde heeft. Daarom hoort het in een rechtstekst niet thuis.

Een bijzondere vaktaal, niettemin een vaktaal met alle kwaliteiten en beperkingen van dien. Naar Nederlands legislatief voorbeeld behandel ik deze gelaagd, van buiten naar binnen, beginnend met de plaats van rechtstaal in de natuurlijke taal Nederlands. Daar vloeit een tweede onderwerp uit voort. Hoewel er discussie is over de mate waarin,

staat wel vast dat de moedertaal het denken beïnvloedt. Geldt dit ook voor het rechtsdenken? En heeft ook vaktaal een dergelijk effect? Daarna volgt de problematiek binnen de rechtstaal. Ik ga na of de speciale eigenschappen die eraan worden toegeschreven vanuit taalkundig oogpunt houdbaar zijn. Ik bespreek er twee, precisie en eenduidigheid. Om het thema mogelijkheden en onmogelijkheden af te ronden bekijk ik tenslotte de keerzijde van de medaille, namelijk de stelling dat het verstandig zou zijn om sommige taalopties uit het recht te weren, met name esthetische.

2.1 *Standaardtaal en rechtstaal: een gelaagde structuur*

In een artikel uit 1988 verdedigt Jan Leijten een wanstaltige zin uit een arrest van de Hoge Raad, waarin vijf ontkenningen zijn gestapeld.⁵⁸ Vele lezers zullen, net als ik, het einde van deze zin niet hebben gehaald. Leijten echter wuift de bezwaren weg, omdat de ontkenningen elkaar niet opheffen. Vormkritiek is irrelevant. Dit is namelijk niet zomaar een woordenbrij, dit is een woordenbrij van de Hoge Raad. Tenzij hij absoluut onbegrijpelijk is of aantoonbare fouten bevat, is hij boven zulke kritiek verheven. Maar dit beeld, rechtstaal als een vrijstaat op het grondgebied van de Nederlandse taal, klopt niet. Over de taalkundige status van vaktalen zijn de meeste deskundigen het eens: vaktalen zijn registers van de standaardtaal, versies van de standaardtaal bedoeld voor een bepaalde sociale omgeving.⁵⁹

Er bestaan registers voor elke sociale configuratie, sommige dominant en opvallend, andere subtiel en nauwelijks waarneembaar. Vrijwel steeds bevindt een taalgebruiker zich in meerdere configuraties tegelijk door zijn leeftijd, geslacht, etniciteit, opleiding, werkomgeving, enzovoort. Ons vermogen registers aan te wenden is duizelingwekkend. Jammer genoeg bestaat er geen algemeen aanvaarde definitie van register. Het begrip concurreert bovendien met alternatieven als groepstaal (populair), diatype (minder gebruikelijke equivalent), sociolect (taal van een sociale klasse) en sociaal dialect (breder dan register, de dagelijkse taal van een gemeenschap). Al met al kent de vraag hoe ‘register’ zich verhoudt tot de standaardtaal een veelheid aan antwoorden, maar wat zij gemeen hebben is de gelaagde structuur: in aanleg zijn alle mogelijkheden en onmogelijkheden van het Nederlands van toepassing op het register

⁵⁸ Leijten 1988; de zin komt uit HR 29 mei 1970, NJ 1970, 435 (*Twaalfhoven-Railway Passengers*).

⁵⁹ Onder vele anderen Kurzon 1997; Gibbons 1999; Sauer 1990, p. 22 en 27.

rechtstaal. Of zoals de socioloog John Griffiths het zegt: juristen zijn net zo goed leden van de Nederlandse taalgemeenschap als boeren of huisvrouwen.⁶⁰ Wie een register aanspreekt volgt een patroon van keuzen uit het rijke aanbod van de standaardtaal en markeert zo zijn plaats in de sociale omgeving.

De wetenschap die sociale taalvariatie bestudeert, de sociolinguïstiek, is pas een kleine halve eeuw oud. Toen de toenmalige advocaat Mellinkoff in 1963 zijn kritische standaardwerk *The language of the Law* schreef, het begin van de Plain English-beweging in de VS, zag men de standaardtaal nog als een eenheid. Sociale variaties waren het gevolg van slordigheid of degeneratie of, waar dit duidelijk niet het geval was (zoals bij rechtstaal), van taalvorming buiten het domein van de standaardtaal. Dat was ook Mellinkoffs insteek: de harde kern van de taal van het recht is geen Engels.⁶¹ Hoewel hij het kritisch bedoelde – rechtstaal zou juist wél zo veel mogelijk de standaardtaal moeten volgen –⁶² sloeg hij zichzelf hiermee onbedoeld een wapen uit handen. Alleen wie lid is van de vereniging is gehouden aan het reglement. Als rechtstaal een apart domein vormt, kan zij haar eigen regels stellen. Met de wijsheid van een halve eeuw sociolinguïstiek is de status aparte van vaktaalregisters onhoudbaar. Hoe was anders te verklaren dat vaktaaljargon zich feilloos in het grammaticale regime van de standaardtaal voegt? Wat blijft er van de standaardtaal over behalve een aantal breed genegeerde voorschriften, als elke spreker die ervan afwijkt – en dat is vrijwel iedereen – zich daarmee afscheidt of diskwalificeert. Een taal zonder sprekers is een dode taal. Registers zijn met handen en voeten, hart en hoofd, gebonden aan de natuurlijke taal die hun bestaan mogelijk maakt.

Dat geldt ook voor het ene kenmerk dat vaktalen zo veel herkenbaarder maakt dan de meeste andere registers, de lexicale basis van technische termen en uitdrukkingen die buiten het vakgebied geen of een andere betekenis hebben: het jargon.⁶³ Technisch jargon valt op en wordt door buitenstaanders vaak als de kern van een vaktaal gezien. Daarnaast genereert de organisatie van een vakgebied vaak een eigen institutionele terminologie. Al het rechtsjargon behoort tot het lexicon van het Nederlands, net als het jargon van de bakker en de groentenman. Een groot verschil is echter dat rechtsjargon

⁶⁰ Griffiths 1984.

⁶¹ Mellinkoff 1963, nr. 7, p. 10.

⁶² Mellinkoff 1963, p. vii.

⁶³ Dit is de enge betekenis van 'jargon'. Elders gebruikt men de term ook wel als synoniem voor vaktaal.

veelal laagfrequent is en bovendien ongelijkmatig over Nederlandse taaluitingen verdeeld. Buiten de rechtssfeer is de frequentie bijna nul, terwijl ‘een halve volkoren’ en ‘vier ons gesneden andijvie’ tot de parate kennis van de meeste volwassen Nederlanders behoren. Hoewel deels onvermijdelijk is rechtsjargon daarom vaak onbegrijpelijk voor leken. Reden voor rechter en wetgever om het tot een minimum te beperken. Is er een gelijkwaardig alternatief, dan verdient dat altijd de voorkeur.

Laagfrequent zijn ook de plechtstatige, ouderwetse taal die rechtsteksten mede karakteriseert en de woorden die vrijwel alleen in rechtsteksten voorkomen, zoals ‘inscherpen’ en ‘klemmen’ (in ‘dat klemt te meer omdat ...’). Of deze nog tot het jargon behoren is een kwestie van definitie. Naar mijn idee vormen zij een aparte categorie, ‘oneigenlijk jargon’, omdat zij, anders dan het zuivere jargon, niet in het positieve recht of in rechtsinstituten wortelen maar in traditie en gewoonte. Zou men al het oneigenlijke jargon vervangen door alledaagse taal, dan veranderde er juridisch niets. Het gebruik buiten de eigen kring is dan ook aanvechtbaar, omdat het zonder noodzaak de leesbaarheid in de weg staat.

Onder vaktaal vallen alle aspecten van het taalgebruik dat de beoefenaars van een vak ontwikkelen in afwijking van niet-specialistische standaardtaal. Zo kent de Nederlandse rechtstaal, naast een lijst met technische termen, ook karakteristieke syntactische eigenaardigheden, zoals een voorkeur voor lijdende zinnen, voor lange zinnen met veel bijzinnen, naamwoorden, ontbrekende lidwoorden en meervoudige ontkenningen (zie het voorbeeld waarmee deze paragraaf begon).⁶⁴ Elk voor zich komen die ook in andere formele teksten voor, maar de combinatie en de frequentie lijken typisch voor rechtstaal. Incidenteel kan er een goede reden voor bestaan. Dat kan bijvoorbeeld een betekenisverschil zijn. ‘Dat u niet hebt betaald mag u niet worden aangerekend’ is tenslotte iets heel anders dan ‘het zou u zijn aangerekend, als u had betaald’. Soms is de lijdende vorm een manier om de aandacht op de hoofdzaak te vestigen, als de handelende persoon onbekend is of onbelangrijk voor de strekking: ‘het gebouw is in 1960 gerestaureerd’. Juristen gebruiken de lijdende vorm echter al te vaak om de handelende persoon te verhullen of om neutraliteit te suggereren waar die niet bestaat, zoals in ‘elke verdere beslissing wordt aangehouden’ in plaats van ‘de

⁶⁴ Plug 2000, p. 30, haalde uit rechterlijke uitspraken nog enkele kenmerken: het weglaten van de persoonsvorm in een zinsdeel als ‘waarvan beroep’, het gebruik van anaforen en de aanvoegende wijs.

rechtbank houdt elke verdere beslissing aan'.⁶⁵ Verder is voor gecompliceerde zinnen, voor een overmaat aan naamwoorden en voor weggelaten lidwoorden zelden een goede reden te vinden. Elke samengestelde zin kan men immers ophakken in toegankelijke korte zinnen met verhelderende verbindingswoorden; voor vrijwel elk naamwoord ('*het tekenen van het contract*') is desgewenst een alternatief voorhanden ('[A en B] *tekenden het contract*'); lidwoordloze frasen als '*[-] verzoeker mag de beslissing in Nederland afwachten*' berusten enkel op gewoonte. Bijna dertig jaar geleden riep de Werkgroep vorm en taal van vonnissen en beschikkingen op in dit soort gevallen wel een lidwoord in te voegen.⁶⁶ Tevergeefs. Maar uiteindelijk gaat het niet om goede of slechte redenen voor bepaalde concrete formuleringen. Kenmerkend voor rechtstaal is dat syntactische eigenaardigheden zich als een besmettelijk virus door de tekst verspreiden. Dat is zonde, want ongewone syntaxis maakt een tekst hoe dan ook minder leesbaar.⁶⁷

2.2 *Aan de leiband van de taal*

In de eerste helft van de twintigste eeuw deed de theorie opgang dat wij de wereld ervaren en begrijpen door het medium van onze taal. Het fundament voor de theorie, de vereenzelviging van taal en gedachte, was bepaald niet nieuw. Algemeen bekend was bijvoorbeeld dat in het Grieks en het Hebreeuws woorden voorkwamen die beide betekenissen in zich droegen.⁶⁸ Maar toch leidde de theorie tot een kleine wetenschapsfilosofische revolutie, bekend onder de naam *linguistic turn* (taalomslag), die vooral de geesteswetenschappen beroerde.⁶⁹ Toonaangevende taalkundige theorieën raakten in de discussie betrokken. Ofschoon de storm voornamelijk in de Engelstalige vakliteratuur raasde en grotendeels aan de Nederlandse rechtswetenschap voorbij leek te gaan, was de relatie tussen taal en het Nederlandse recht wel degelijk in het geding. Hieronder vat ik de discussie samen en bespreek, waar dat van toepassing is, implicaties voor de Nederlandse rechtstaal.

⁶⁵ Praktijkvoorbeeld uit Gaakeer 2006.

⁶⁶ Werkgroep vorm en taal 1983; de werkgroep bestudeerde voor haar advies de vonnismodellen voor echtscheidingszaken van vijf rechtbanken.

⁶⁷ Zo ook Plug 2000, p. 30.

⁶⁸ Respectievelijk *λόγος* (*logos*) en דָּבָר (*dabar*), De Haan 1915.

⁶⁹ Vaak wordt *linguistic turn* in Nederlandse teksten niet vertaald. Als dat wel gebeurt is het anglicistische 'linguïstische wending' gangbaar. Ik prefereer 'taalomslag'.

Al in de dertiger jaren begonnen taalkundigen hun eigen versie van de taalomslag te ontwikkelen, de latere Sapir-Whorfhypothese.⁷⁰ Volgens deze hypothese filtert de moedertaal onze waarneming, waardoor zij onze voorstelling van de wereld bepaalt en begrenst. Wij zijn als een tekenaar met een doos potloden die naar een regenboog kijkt. De boog is een continuüm, maar op de tekening komen parallelle lijnen te staan. Als de tekenaar wordt gevraagd een regenboog te beschrijven, noemt hij de kleuren van de potloden. De strikte versie van de Sapir-Whorfhypothese draagt ook wel de naam *linguistic determinism* (taaldeterminisme), een mechanisme dat in de rechtstaal op een bijzondere manier terugkeert.⁷¹ Daar kom ik aan het eind van de paragraaf op terug.

Kritiek op de taalomslag en de Sapir-Whorfhypothese klonk er vooral uit twee richtingen, de kennistheorie en de generatieve taalkunde. Karl Popper wees erop dat een theorie en de wijze waarop deze wordt aangeduid cruciaal verschillende grootheden zijn, de eerste filosofisch relevant, de tweede niet. Hij liet vervolgens zien dat theorieën logisch equivalent kunnen zijn, terwijl zij in verschillende aanduidingskaders zijn vervat. Met theorie en aanduiding als onafhankelijke grootheden is een inherent talige filosofie onhoudbaar.⁷² Eigenlijk is zelfs het *ontstaan* van een complex vakgebied met bijpassend register, zoals het recht, onder de taalomslag al niet te verklaren. In de moedertaal en -cultuur komen hoogstens algemene concepten als overheid, straf en rechtvaardigheid voor. Waar komen dan al die nuances en verfijningen vandaan?

Soortgelijke kritische vragen regenden neer over de strikte variant van Sapir-Whorf, het taaldeterminisme. Het is moeilijk te aanvaarden dat mensen die niet talig communiceren, zoals baby's of doofstomme blinden, niet zouden denken. Hoe verklaart de theorie dat het Nederlands woorden leent uit een vreemde taal om iets te benoemen dat in de Nederlandse cultuur al naamloos bestaat, zoals 'unheimisch', 'savoir-faire' of 'privacy'?⁷³ Wat de hypothese verder geen goed heeft gedaan is dat Whorf zijn illustraties uit een indianencultuur iets had aangedikt en dat een van zijn populairste voorbeelden, de vele woorden voor sneeuw in eskimootaal, niet klopt.⁷⁴ Een overzicht

⁷⁰ Genoemd naar B.L. Whorf, die het principe achter de hypothese formuleerde, en zijn leermeester Edward Sapir, die de verschijnselen in veldonderzoek had waargenomen.

⁷¹ Taaldeterminisme komt in het werk van Sapir en Whorf zelf niet voor.

⁷² Popper 1982, p. 21-23; Popper 1967.

⁷³ Soms zoeken we zelf een nieuw Nederlands woord, denk aan 'medelander' of aan de oproep voor een Nederlandse versie van het Engelse *sibling* en Duitse *Geschwister*, resulterend in Vriesema 2011.

⁷⁴ Deze mythe over het Inuit, de eskimootaal, is hardnekkig en duikt soms zelfs nog op in academisch onderwijsmateriaal.

van de kritiek is te vinden in het werk van Stephen Pinker.⁷⁵ Pinker leunt weer sterk op de belangrijkste taalkundige van de twintigste eeuw, Noam Chomsky. Velen noemen hem als de man die de wetenschap van het taaldeterminisme heeft bevrijd, omdat Chomsky in zijn generatieve grammatica de zelfstandige taalcapaciteit introduceerde. Een aangeboren module genereert taal door volgens vaste regels abstracte dieptestructuren tot spraak en schrift te transformeren. Concrete klanken en woorden manifesteren zich bij Chomsky pas in de laatste transformaties, ver weg van de abstractie van gedachten. Het transformatiemodel sluit goed aan bij de conventionele opvatting dat rechtstaal een verwoording (transformatie) is van rechtsdenken.

Chomskyanen hebben dan ook kunst- en vliegwerk nodig om ruimte te maken voor de mildere vorm van Sapir-Whorf, die overbleef nadat de lucht was opgeklaard. Tegenwoordig gaan de meeste wetenschappers ervan uit dat taal in enige vorm invloed heeft op hoe wij waarnemen en hoe wij ervaringen ordenen en uitwerken. Steun voor die gedachte komt soms uit onverwachte hoek. Zelfs een exacte wetenschap als de natuurkunde heeft ondervonden dat de woorden ‘zwart gat’ van invloed zijn geweest op onderzoekskeuzen. Wijdverbreid, zij het niet onomstreden, is het leerstuk van de taalkundige relativiteit, een direct gevolg van Sapir-Whorf. Mensen die verschillende talen spreken nemen de wereld ook verschillend waar en vertalen dat in uiteenlopende voorstellingen van de werkelijkheid. Dat zou mede verklaren waarom het soms zo lastig is om rechtsfiguren in een vreemde taal om te zetten. Er zijn in de loop van de tijd veel experimenten gedaan die taalkundige relativiteit lijken te bevestigen, maar generatief-taalkundigen bestrijden de interpretatie van de resultaten. Zij verzetten zich tegen het idee dat talen wezenlijk van elkaar verschillen, omdat zij juist op zoek zijn naar een universele grammatica die iedereen is aangeboren en die alle talen dus gemeen moeten hebben. Tot nu toe met bitter weinig succes.

De filosoof en Chomskyaan Tyler Burge vond een slimme oplossing voor wat hij zag als het probleem van de sturende taal, een oplossing die ook een genuanceerdere kijk op de relatie tussen rechtsdenken en rechtstaal mogelijk maakt. De onmiskenbare correlatie tussen taal en denken is volgens hem niet te verklaren uit een impuls van taal naar denken, of van denken naar taal, maar uit een externe impuls die beide aanstuurt. Taal en denken verwerken dezelfde data en ondergaan beide transformaties van diepte-

⁷⁵ Met name Pinker 2000, p. 45-73.

naar oppervlaktestructuur. Burge laat met gedachtenexperimenten zien dat de fysieke en sociale omgeving het denken conditioneert en stelt dat Chomsky's onafhankelijke taalmodule parallel dezelfde input benut.⁷⁶ Volgens deze theorie ontwikkelen rechtstaal en rechtsdenken zich dus los van elkaar. In het denkproces kunnen nieuwe concepten ontstaan, omdat het niet afhankelijk is van beschikbare taal. In de taalmodule is dat onmogelijk, omdat grammatica en lexicon vooraf gegeven zijn. Zoals ik het begrijp kan nieuwe terminologie alleen worden *bedacht*, om vervolgens als nieuw feit, als nieuw gegeven de taalmodule in te gaan. Zo komt het allemaal *nét* uit, maar de parallelle is verlaten. Het transformationele model blijft wringen met de kennelijke invloed die taal heeft op denken en handelen.⁷⁷

Radicale constructiegrammatica biedt een veelbelovend alternatief. Hier geen aangeboren taalmodule en geen transformaties. Elementen worden gecategoriseerd naar de rollen die zij kunnen vervullen in syntactische constructies. Elke taal heeft een eigen, unieke mix, waarvan sommige aspecten, zoals het lexicon, de semantiek en pragmatiek, zeer gevoelig zijn voor verandering, andere minder. Deze mix geeft vorm aan perceptie en gedrag.⁷⁸ Dat juristen de wereld afmeten aan hun eigen begrippenkader is geen originele observatie, maar radicale constructiegrammatica specificeert dit. Het jargon is niet het enige deel van de rechtstaal met een sturende invloed op de vorming en de toepassing van het recht. Veelvuldig gebruik van causale constructies bevordert bijvoorbeeld een causale visie op de realiteit. De keuze voor bepaalde constructietypen dringt corresponderende verklaringsmodellen op. Zelfs syntaxis is niet waardenvrij.

Met deze waarschuwing in het achterhoofd keer ik terug naar het thema taaldeterminisme. Juristen zijn zich – niet als enigen – altijd bewust geweest van de instrumentele potentie van taal en proberen telkens opnieuw een gecontroleerde mix aan het rechtsgebied op te leggen, met wel zo veel succes dat het neerkomt op een kunstmatig taaldeterminisme. Binnen het recht zijn alleen bepaalde formuleringen van kracht. Zij leggen het kader vast voor alle rechtsoverwegingen. Dit determinisme staat in dienst van het legaliteitsbeginsel, een onberispelijke bestemming. Toch zijn er bijwerkingen die onder het kleed van het legaliteitsbeginsel verborgen dreigen te

⁷⁶ Burge 2010, p. 82-83, noot 30.

⁷⁷ Er zijn meer cruciale taalkundige vraagstukken waarop de transformationeel-generatieve taalkunde geen vat heeft gekregen. Zie daarvoor bijvoorbeeld Croft 2001, p. xiii-xv; Van de Craen 2007, p. 98-101.

⁷⁸ Croft 2001, p. 129-131.

blijven. Ten eerste determineert het positieve recht de rechtspraak met zijn hele mix, inclusief constructietypen, zoals ik eerder al aangaf. Het is waar dat elke taalgebruiker op een vergelijkbare manier zijn omgeving manipuleert, maar zelden zo doordacht en zo dwingend en vrijwel nooit met zo veel feitelijke macht. Ten tweede onderstreept het woord ‘determinisme’ dat de vorming van rechtstaal een heuristiek is, een manier van vinden, een zoekstrategie. Heuristieken resulteren niet in een oplossing maar in een richting waarin die oplossing gezocht moet worden. Daarom is taaldeterminisme minder geschikt als gereedschap voor beslissingstaken. Het brengt, als elke cognitieve heuristiek, het gevaar van *confirmation bias* mee, een voorkeur voor informatie die de uitgangshypothese bevestigt. Bovendien bemoeilijkt zowel het heuristische als het deterministische karakter de inschatting van waarschijnlijkheidsinformatie.⁷⁹ Het is niet toevallig dat rechters de laatste jaren het verwijt hebben gekregen te weinig open te staan voor alternatieve hypothesen en slecht om te gaan met statistiek.

Controle door middel van taal heeft vaak een commercieel of een ideologisch doel. Door bepaalde semantische associaties krijgt de lezer of luisteraar een interpretatieschema opgedrongen. In de psychologie heeft men daarvoor de term *framing* bedacht.⁸⁰ Framing haalt vooral het nieuws als het in de reclame of de politiek voorkomt. Geert Wilders is een enthousiast gebruiker, denk aan ‘Henk en Ingrid’ of de ‘tsunami van de islamisering’. Toch is het niet alleen een wapen voor demagogen. Elk aspect van elke keuze van elke taalgebruiker draagt immers, bewust of onbewust, waardenpatronen in zich mee.⁸¹ Hoewel het niet gebruikelijk is om zoiets statigs als de taal van het recht in verband te brengen met framing, is dat wel een leerzame invalshoek. Al was het maar omdat er in het recht sterke staaltjes voorkomen, zoals de manier waarop de verdachte de rol van schuldige krijgt aangemeten in het strafdossier.⁸² Maar bovenal kan het besef dat rechtstaal framet voorkomen dat men gekozen formuleringen ten onrechte als objectief beschouwt. Hetzelfde had ook op een andere manier gezegd kunnen worden, met andere connotaties, in andere constructies, die de gedachten van de lezer in net een andere richting hadden geleid. Ondanks het unieke

⁷⁹ Ook De Bruyn, Claes & Bijttebier 2006 signaleren deze beide nadelen.

⁸⁰ Tversky & Kahneman 1981.

⁸¹ Vergelijk Scholten 1915: ‘In iedere beschrijving ligt eene waardeering’.

⁸² Het woord *framing* is in dit verband onbedoeld dubbelzinnig. *Framing* betekent ook ‘erin luizen’.

belang, het opmerkelijke register en het deterministische fundament vormen de teksten van het recht uiteindelijk gewoon een verzameling Nederlandse zinnen.

2.3 *‘Rechtstaal is precies’*

Tot de waarden van de rechtstaal behoren de kwaliteiten die haar geschikter zouden maken voor wetboeken en rechtspraak dan alledaagse taal. Eerder kwamen efficiëntie door het gebruik van vaktermen en het autoriteitskarakter al aan de orde. Beide zijn reële eigenschappen die tot op zekere hoogte de doelmatigheid ten goede komen. Voor andere kwaliteiten daarentegen is veel verbeeldingskracht nodig. Rechtstaal zou precies en eenduidig zijn, een benadering van een logische taal zonder dat woorden en zinnen worden vervangen door symbolen en formules. De mate waarin juristen hierin geloven verschilt. Sommigen steken voluit de loftrumpet, zoals Dorien Pessers, die zelfs van ‘schoonheid’ en ‘eenvoud’ spreekt, anderen constateren dat de praktijk tegenvalt en dat er nog een lange weg te gaan is.⁸³ Tot de laatste groep behoorde honderd jaar geleden Jacob Israel de Haan. Hij pleitte voor een wiskundige opbouw van rechtsbegrippen, voor zo veel mogelijk uitdrukkingsvermogen in een gecondenseerde taal.⁸⁴

Leesbaarheid was voor hem van ondergeschikt belang.⁸⁵ Vreemd genoeg lijkt nauwelijks iemand eraan te twijfelen dat een ‘logisch Nederlands’ mogelijk is. Zo beweerde de socioloog Kees Schuyt ooit dat juristen ‘digitale’ taal spraken, tegenover de ‘analoge’ standaardtaal.⁸⁶ Dit kwam hem op een uitbrander van zijn collega Griffiths te staan, die het onderscheid slecht onderbouwd en overbodig vond.⁸⁷ Griffiths schreef de kloof tussen juridiaans en leken toe aan de combinatie van onnodig complex recht, omslachtige formuleringen en slecht geïnformeerde burgers. Zijn nuchtere blik is een uitzondering.

Voor het verlangen naar een exacte rechtstaal bestaan goede redenen. Vele algemene rechtsbeginselen, van legaliteit tot rechtsgelijkheid, berusten op de gedachte dat het positieve recht op elk moment en in elke omstandigheid in essentie dezelfde

⁸³ Pessers 2010, p. 9-14. De lof van prof. Pessers is misschien extra gekleurd doordat zij een vergelijking maakt met de holle taal uit de bestuurs- en organisatiekunde, waartegen vrijwel alles gunstig afsteekt.

⁸⁴ De Haan 1917; vergelijk de ‘logische’ rechtstaal in De Haan 1916a, p. 76 en 90.

⁸⁵ In De Haan 1916b staat het veelgeciteerde aforisme ‘betere taal is beter recht’. Menig citeerder is ontgaan dat De Haan niet een begrijpelijke maar een wiskundige taal bepleit.

⁸⁶ Schuyt 1982, p. 37.

⁸⁷ Griffiths 1984. Naar mijn oordeel – dertig jaar terugkijkend – was het modieuze flauwekul.

betekenis heeft. Zou het niet mooi zijn als dat meer is dan een nuttige fictie? Een tweede drijfveer is een reactie op het bont geschakeerde veld van menselijke relaties, waarin het recht geschillen moet voorkomen en beëindigen. Hoe onoverzichtelijker het veld, hoe groter de behoefte aan scherp omliggende, onderscheidende rechtsformuleringen. Omdat het recht begint en eindigt met de praktijk, heeft het, anders dan bijvoorbeeld de economie, weinig aan formules in bètastijl, maar waarom zouden we ons met taal niet exact kunnen uitdrukken?

Tot voor kort kwam er steun uit de taalkundige hoek. Transformatiegrammatica had taalvorming immers gesplitst in lagen. Aan de basis een abstracte dieptestructuur, als uitkomst klanken en tekens, georganiseerd in taalspecifieke woordgroepen. Als nu voor de laatste transformatie uitsluitend precies gedefinieerde, eenduidige begrippen worden geselecteerd, móet een logische dieptestructuur wel leiden tot een al even logische oppervlaktestructuur. De steun uit taalkundige hoek is echter grotendeels verdampt. Transformatiegrammatica ligt onder vuur, in nieuwe theorieën zoals de constructiegrammatica is juist de wisselwerking tussen semantiek en syntaxis de scheppende kracht. En dan is er nog een ontologisch bezwaar tegen exacte taal, dat eerder al ter sprake kwam als implicatie van het gefaseerde receptiemodel. Tot het wezen van taal behoort de deelname van twee partijen: spreker/schrijver en hoorder/lezer. Wat er ook bewust en onbewust in een tekst is gestopt, elke receptie is een interpretatie van en een commentaar op de brontekst.⁸⁸ Daarom is exacte taal een illusie.

Deze bewering verdient een ruimere onderbouwing. Die wil ik geven aan de hand van twee kernbegrippen: precisie en eenduidigheid. Rechtstaal, als veronderstelde exacte taal, zou allereerst precies zijn, dat wil zeggen semantisch afgebakend en strikt refererend; daarmee pragmatisch onkwetsbaar, in elke situatie gelijk. Deze claim bespreek ik hieronder. De volgende paragraaf is gewijd aan eenduidigheid, aan de mogelijkheid steeds één meest aannemelijke betekenis vast te stellen.

Laat ik vooropstellen dat elke spreker of schrijver er binnen de grenzen van de taal voor kan kiezen zich zo nauwkeurig mogelijk uit te drukken. Een kwestie van aandacht en zorgvuldigheid. De juridische schrijver zal dat zeker willen, maar zijn ambities reiken verder. Daarvoor heeft hij wapens ter beschikking. Om te beginnen de definitie,

⁸⁸ Popper 1982, p. 24; vergelijk De Haan 1916c.

het gebod om een begrip beperkter (soms ook anders) op te vatten dan in de alledaagse taal.⁸⁹ Het krachtigst zijn definities bij wet, maar ook de rechtspraak kan definiëren waar de wet ruimte laat. Definities werken, de werking is echter aan alle kanten ingedamd. Ten eerste staan de bewoordingen van de definitie zelf weer open voor interpretatie. Tenzij zij op hun beurt weer gedefinieerd worden, maar dat proces is niet eindeloos vol te houden. Ten tweede preciseren definities alleen het gedefinieerde. Ze wekken ten onrechte de indruk dat ook de rest van de tekst wel precies zal zijn.⁹⁰ Dat is niet zo en dat kan ook niet. Het is bijvoorbeeld onhaalbaar om ook niet-juridische woorden te definiëren, het zou uitlopen op een decoderingspuzzel. De mate waarin definities kunnen afwijken van de maatschappelijk gangbare betekenis is sowieso al beperkt.⁹¹ Afwijkingen – denk aan de herdefiniëring van ‘goed’ in art. 3:1 BW – geven al snel aanleiding tot misverstanden. Kortom, definities zijn nuttig maar beperkt inzetbaar.

Omdat semantische precisie geen natuurlijke eigenschap van taal is, glijdt de wetgever onvermijdelijk uit. Bedoeld of onbedoeld heeft dezelfde term in verschillende wetten soms verschillende betekenissen, dit overigens in strijd met aanwijzing 58 van de Aanwijzingen voor regelgeving. Voorbeelden zijn ‘hetzelfde feit’ (in verband met samenloop, art. 55 Sr, en *ne bis in idem*, art. 68 Sr) en ‘vermogen’ (in ‘vermogensrecht’, vermogen voor de belastingen en in ‘schade verhalen op het vermogen van de schuldenaar’).⁹² Indien onbedoeld, komen ze de wetgever vaak op kritiek te staan, maar het is de vraag of dat terecht is. Woorden passen zich aan hun omgeving.⁹³ Op dat punt gaat semantiek over in pragmatiek. Het begint al met de context van de verschillende wetten en in de confrontatie met de praktijk loopt het als zand tussen de vingers.⁹⁴ Dit gevecht valt niet te winnen. Wat de wetgever wel kan worden verweten is dat hij soms verzuimt de gekozen terminologie af te stemmen. Zo moest de Afdeling bestuursrechtspraak de vraag beantwoorden of er verschil bestaat tussen verstrekkingen ‘inhouden’ en verstrekkingen ‘onthouden’.⁹⁵ ‘Inhouden’ komt voor in het Reglement

⁸⁹ Een definitie in het positieve recht is, in tegenstelling tot een ‘woordenboekdefinitie’, normatief.

⁹⁰ Mellinkoff 1963, nr. 115, p. 293.

⁹¹ Soeteman 1988.

⁹² ‘Hetzelfde feit’ is in de jurisprudentie nader uitgewerkt. Klassieke arresten zijn HR 15 februari 1932, NJ 1932, 289 (*Oude Kijk in 't Jatstraat*) en HR 21 november 1961, NJ 1962, 89 (*Emmense bromfietser*).

⁹³ Posner 1988, p. 215, drukt het als volgt uit: ‘Words live a life of their own, and an unruly life at that’.

⁹⁴ Zo ook Scholten & Scholten (1934) 1974, p. 37.

⁹⁵ ABRvS 22 december 2004, JV 2005, 77.

onthoudingen verstrekkingen (sic). Dit is de uitwerking van artikel 6 van het Reglement verstrekkingen asielzoekers, dat van ‘onthouden’ spreekt. Helaas motiveert de Afdeling haar antwoord niet, zodat we niet weten of zij zich beroept op een abstracte betekenis (die misvatting komt in de volgende paragraaf uitvoerig aan de orde) of op een overwogen keuze op grond van wetssystematiek en het vermoeden van gebrekkige afstemming.⁹⁶

Een ander veelgebruikt middel om betekenis af te bakenen is de beperkende bepaling. Deze laat zich even goed toepassen in definities als in elke andere vorm van regelgeving. Ter illustratie art. 3:5 BW, de definitie van ‘inboedel’:

Inboedel is het geheel van tot huisraad en tot stoffering en meubilering van een woning dienende roerende zaken, met uitzondering van boekerijen en verzamelingen van voorwerpen van kunst, wetenschap of geschiedkundige aard.

Wat opvalt is dat elke beperkende toevoeging nieuwe vragen opwerpt. Dat geldt voor de opsomming in de eigenlijke definitie en evenzeer voor die in de uitzonderingsbepaling. Stuk voor stuk hebben de woorden een flexibel semantisch bereik, afhankelijk van tijd, plaats en de intentie van de gebruiker. Wanneer vormen voorwerpen een verzameling? Waarom is alleen ‘geschiedkundig’ apart genoemd naast ‘wetenschap’, waar toch ook geschiedkunde onder kan vallen? Waar ligt de grens van wetenschap? Maakt het noemen van de overlappende begrippen huisraad en meubilair de definitie meer of minder precies? Hoe dan ook zullen betrokkenen en uiteindelijk de rechter zich moeten buigen over het kunstzinnig of wetenschappelijk gehalte. Los van de toenemende interpretatieruimte vergroot elke beperkende bepaling bovendien het *ongeregelde* gebied en creëert zo een behoefte aan vage, breed toepasbare aanvullende regelingen. Zo beschrijven de artikelen 6, 8 en 10 van de Wegenverkeerswet 1994 in detail drie specifieke soorten risicoverhogend rijgedrag. Al het andere moet maar vallen onder artikel 5, ‘gevaar’ of ‘hinder’. Hoe afgebakender de bijzondere bepalingen, hoe breder en vager een bepaling als dit artikel 5.⁹⁷ Specificatie geeft met de ene hand precisie en neemt haar met de andere hand weer weg. Er is tenslotte nog een reden om de

⁹⁶ Groenewegen 2007, aan wie ik dit voorbeeld dank, wijst op een semantisch verschil, maar dit is in de context niet relevant.

⁹⁷ Art. 175-177 WVV 1994 stellen verschillende straffen op overtreding van art. 5, 6, 8 en 10. De strafruimte voor art. 5 is gering, terecht vanuit het oogpunt van legaliteit. Maar het is denkbaar dat een bestuurder uiterst gevaarlijk gedrag vertoont zonder art. 6 (dood of letsel als gevolg), 8 (besturen onder invloed) of 10 (deelname aan een illegale wedstrijd) te overtreden.

verleiding van meer details te weerstaan, een reden die rechtstreeks het thema van dit onderzoek raakt. Met elke extra bepaling wordt de tekst complexer en daardoor moeilijker te begrijpen.⁹⁸ In het ergste geval kan de opsteller uit vakblindheid de hoofdzaak overwoekeren met details, waardoor hij de aansluiting verliest met het perspectief van de lezer.⁹⁹

Een tweesnijdend zwaard is ook het laatste wapen dat ik hier wil behandelen: herhaling. Aanwijzing 58 van de Aanwijzingen voor regelgeving schrijft voor om elk begrip telkens met dezelfde term aan te duiden en die term uitsluitend voor dat begrip te reserveren. Uiteraard gaat het om rechtstermen, want gewone woorden bestrijken vaak een breed spectrum aan betekenissen, zie het woordenboeklemma van het werkwoord ‘stellen’ of het voorzetsel ‘van’. Herhaling is efficiënt. Het voorkomt dat telkens opnieuw definities nodig zijn. Verder is het aanlokkelijk om formuleringen over te nemen die hun bestaansrecht hebben bewezen.¹⁰⁰ Toch is het geenszins een garantie voor precisie dat een term al lang in gebruik is of dat hij dwingend is voorgeschreven.¹⁰¹ Dat is de tweede snede van het zwaard: een rommelige term zit bij elke herhaling precisie in de weg, net als bijvoorbeeld een eufemisme, ook in het recht helaas een vertrouwd verschijnsel.¹⁰² Bovendien zijn sommige termen, zoals ‘goede zeden’, ‘redelijkheid en billijkheid’ of ‘openbare orde’, nooit anders dan multi-interpretabel bedoeld. En al was een term ooit relatief precies, dan kunnen een nieuwe context of een nieuwe tijd de precisie opheffen. Voor de hand liggende voorbeelden zijn woorden die door technologische ontwikkelingen zijn ingehaald, zoals ‘briefgeheim’ in artikel 13 van de Grondwet. Ronduit wrang is tot slot het besef dat herhaling op zichzelf al verlies van precisie teweeg kan brengen. Zo is van de veelgebruikte frase ‘in aanmerking genomen’ vrijwel alle betekenis afgesleten. Het verband tussen premisse en conclusie blijft verstopt achter de standaardformulering.¹⁰³ En dat is nog niet alles. Vaste termen bevorderen het denken in categorieën, die onderling vaste verbanden aangaan. Zo slijten vaste paden uit en raken even plausibele alternatieven uit zicht. Dat lijkt me niet het soort precisie waar rechtstaal op in zou moeten zetten.

⁹⁸ Kimble 1996.

⁹⁹ Nussbaumer 2002; Werner Hauck in Pistel 2001.

¹⁰⁰ Hofhuis 1988.

¹⁰¹ Kimble 2006; Mellinkoff 1963, nr. 127, p. 383.

¹⁰² Posner 1988, p. 308-309. Het Nederlandse recht is er wel minder erg aan toe dan het Amerikaanse.

¹⁰³ Van den Hoven & Plug 2008.

Het zal geen verbazing wekken dat ik het met Mellinkoff eens ben, wanneer hij schrijft dat de precisie van rechtstaal een legende is, die met ware bekeringsijver wordt verspreid.¹⁰⁴ Fijntjes merkt hij nog op dat de lange historie van geschillen die wortelen in het juridisch taalgebruik tenminste reden is voor twijfel. *Fair enough*, maar hoe valt dan de vergelijking uit tussen rechtstaal en toegankelijke taal? Kimbles antwoord is kort: dat rechtstaal preciezer zou zijn is de allergrootste mythe.¹⁰⁵ De Law Reform Commission of Victoria (Australië) lijkt het met hem eens. Zij merkt over een herschreven wettekst op dat eventuele onnauwkeurigheden niet door het *plain English* komen maar door vertaal-problemen en de obscuriteit van de oorspronkelijke tekst. Als de wet in eerste instantie toegankelijk was geschreven, was er niets aan de hand geweest.¹⁰⁶ De taalkundige Wessel Visser beweert zelfs dat eenvoudige taal preciezer is.¹⁰⁷ Dat lijkt mij even onwaarschijnlijk als de omgekeerde claim. Kimble heeft gelijk dat begrijpelijk schrijven een bondgenoot is bij het streven naar zo veel mogelijk precisie. Niets wordt verdonkeremaand, dubbelzinnigheden komen onbarmhartig aan het licht.¹⁰⁸ Maar dat is niet het hele verhaal. Het zou dwaas zijn om alle vaktermen te vervangen door omslachtige omschrijvingen, om niet gedoseerd gebruik te maken van definities en, behoedzaam, van de andere hier genoemde instrumenten.

2.4 ‘Rechtstaal is eenduidig’

Recht is meerduidig en gecompliceerd en de taal van het recht weerspiegelt dit. Deze verklaring voor de ingewikkeldheid van het juridiaans heb ik in paragraaf 1.1 bestreden met twee argumenten, namelijk dat het recht ernaar streeft om bepaald te zijn en dat moeilijke materie juist om begrijpelijke taal vraagt. Over het streven naar bepaaldheid zullen voor- en tegenstanders van het juridiaans elkaar niet in de haren vliegen, maar over de bijdrage die de taal daaraan kan leveren wel. Veel juristen nemen aan dat de taal van het recht, in tegenstelling tot de onderliggende denkbeelden en tot alledaagse taal, in hoge mate eenduidig is, waardoor zij een casus zodanig kunnen organiseren dat het juiste antwoord zich aandient. Eenduidigheid is niet hetzelfde als precisie. Het verschil

¹⁰⁴ Mellinkoff 1963, p. 290 en 293.

¹⁰⁵ Kimble 2006.

¹⁰⁶ LRC Victoria 1987, p. 49.

¹⁰⁷ De Laet 2010. Visser gaat nog verder: eenvoudige taal is juridisch correcter. Daar heeft hij wel een cirkelredenering voor nodig.

¹⁰⁸ Kimble 1996.

is op twee manieren te benaderen: naar inhoud en naar functie. Wat eenduidig is is vatbaar voor één uitleg, die niet noodzakelijk precies hoeft te zijn; wat precies is kan meerdere (precieze) betekenissen bevatten en is dus niet per se eenduidig. Functioneel is precisie een inherente kwaliteit van de taaluiting en eenduidigheid een receptiekenmerk.

In tegenstelling tot precisie leidt eenduidigheid een introvert bestaan. De aanname blijkt vooral, indirect, uit de breed aanvaarde rechterlijke interpretatiemethoden. Daarin ligt namelijk de stelling besloten dat aan een wettekst een bepaalde betekenis kleeft. Ik zal laten zien dat drie belangrijke methoden die rechters plegen te gebruiken om wetteksten te recipiëren zich aan de aard van taal te weinig gelegen laten liggen.

Het feit dat juridisch deskundigen regelmatig van mening verschillen over de inhoud en reikwijdte van kernbegrippen en dikwijls debatteren over wetsinterpretaties heeft alles te maken met de taligheid van het recht, of zoals de Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid het noemt, '[d]e semantische onbepaaldheid van ogenschijnlijk duidelijke begrippen'.¹⁰⁹ De WRR duidt deze onbepaaldheid aan als 'principiële', waaruit ik begrijp dat ook de raad dit als een fundamentele eigenschap van taal beschouwt, die juristen evenmin als andere taalgebruikers kunnen ontlopen. Desondanks menen vele juristen dat wij aan de tekst van een wet één vaste betekenis kunnen toekennen, omdat de afzonderlijke woorden kenbare kernbetekenissen zouden hebben en wij in geval van twijfel de bedoelingen van de schrijver kunnen achterhalen. Het eerste staat bekend als de *plain meaning*-benadering, het tweede als 'intentionalisme'.¹¹⁰ Het is niet moeilijk hier rechterlijke interpretatiemethoden in te herkennen: plain meaning komt dan overeen met grammaticale interpretatie, het intentionalisme met de rechtshistorische en de teleologische methode.

De interpretatiemethoden waarvan de Nederlandse rechter tot op de dag van vandaag gebruik maakt zijn hoofdzakelijk gebaseerd op het werk van de negentiende-eeuwse Duitse rechtsgeleerde Friedrich Carl von Savigny en op negentiende-eeuwse taalopvattingen. Als enkele decennia na Von Savigny Ferdinand de Saussure de moderne taalkunde inluidt, heeft de vaste woordbetekenis nog steeds een sterke positie. De Saussure onderscheidt *signifiant* (teken, uitingvorm) en *signifié*, de bijbehorende betekenis. Samen vormen ze de *langue*, het abstracte, betekenisvaste systeem van taaltekens. In de *parole*, het dagelijkse proces van talige communicatie, raakt de *signifié*

¹⁰⁹ WRR 2002, p. 182.

¹¹⁰ Gaakeer 2006.

door allerlei storingen en onzuiverheden gedeeltelijk ondergesneeuwd.¹¹¹ Jaren later zouden de deconstructivisten tegenwerpen dat de verheffing van één ‘echte’ betekenis boven alle andere willekeurig is. Elke hapering, elke afwijkende receptie weegt voor hen even zwaar als de bedoelde betekenis. Het deconstructivisme bood broodnodig tegenwicht, maar het overcompenseerde. In werkelijkheid beconcurreren betekenisaspecten elkaar, er zijn winnaars en verliezers. Volledige overeenstemming tussen spreker/schrijver en ontvanger is principieel onmogelijk, maar de spreker/schrijver kan er wel voor zorgen dat bedoelde aspecten zodanig op de voorgrond treden, dat de ontvanger ze grotendeels overneemt en andere mogelijkheden terzijde schuift.

Voor ik de taalkundige bezwaren tegen de drie genoemde interpretatiemethoden bespreek, wil ik erop wijzen dat wetgever en rechter er niet aan ontkomen te handelen *alsof* er steeds één meest aannemelijke betekenis bestaat. Dat volgt uit de decisoire functie van het positieve recht: de wet moet regelen, de rechter mag niet weigeren recht te spreken.¹¹² Maar hoe is dit vol te houden als de taal van de wet principieel onbepaald is, als hetzelfde woord nooit precies dezelfde betekenis heeft voor twee verschillende schrijvers, voor schrijver en lezer, voor twee verschillende lezers, voor één persoon op verschillende tijdstippen? Voor Jacob Israel de Haan was de conclusie duidelijk: wetgeving en rechtspraak zijn onmogelijk, tenzij we taal vervangen door een speciale formele logica.¹¹³ Anno 2012 zal er echter nauwelijks iemand te vinden zijn die het recht geheel in handen wil leggen van specialisten die hun beslissingen niet meer aan buitenstaanders uit zouden kunnen leggen.

Elke betekenistoekenning is een interpretatie, gevormd door de persoonlijke bagage van de lezer oftewel, in semiotisch jargon, de ‘co-tekst’. Hoewel elke co-tekst uniek is, hoeven we niet mee te gaan in De Haans voorstelling van een Babylonische spraakverwarring. Betekenistoekenningen zijn niet uniek, ze overlappen. Een interpretatie waarin andere lezers weinig herkennen kan weliswaar authentiek zijn, maar zal door hen als onaanvaardbaar worden beoordeeld. En dan is er in het geval van de wet nog een lezer met een bijzondere bevoegdheid, de rechter. Hij kan de toelaatbare betekenis verder verenigen door middel van aanvullende definities. Zo sluit hij hele reeksen mogelijke lezingen voor de toekomst uit. Wat resteert is een praktijk die zich in

¹¹¹ De Saussure (1913) 1995, p. 97-108.

¹¹² Het laatste uitdrukkelijk vastgelegd in art. 13 van de Wet algemene bepalingen.

¹¹³ De Haan 1916c.

de loop van de eeuwen behoorlijk heeft bewezen. De rechter zoekt de duiding die aan hem en, naar zijn inzicht, aan een gemiddelde competente rechter het meest waarschijnlijk voorkomt. De partij voor wie de rechterlijke wetsduiding nadelig uitpakt kan deze meestal in tweede of derde instantie bestrijden; het gezag van de rechtspraak legitimeert de laatstgekozen interpretatie.¹¹⁴ Uiteindelijk maakt het weinig verschil of men ‘de betekenis’ ziet als fictief of als theoretisch kenbaar. De rechtsfilosoof Ronald Dworkin postuleerde één kenbare juiste uitkomst voor elke rechtsvraag, maar alleen de fictieve Hercules, de volmaakte rechter, zou in staat zijn deze altijd te vinden.¹¹⁵ Blijkbaar is Hercules ook taalkundige.

2.4.1 Grammaticale interpretatie

Bij de grammaticale interpretatiemethode zoekt de rechter naar ‘de letterlijke betekenis’ van de wettekst. Dat lijkt in strijd met de wetenschap dat de betekenis van woorden en constructies gaat schuiven, zodra ze in een nieuwe context terechtkomen.¹¹⁶ Men kan zelfs, met Witteveen, stellen dat woorden pas betekenis krijgen in context, in een concrete leessituatie.¹¹⁷ Het aanlokkelijke idee van een letterlijke betekenis waar niemand omheen kan houdt dan ook alleen stand als abstractie. Het sneuvelt zodra de tekst contact maakt met de wereld.¹¹⁸ En dat is nu net het moment van betekenistoekenning. De grammaticale interpretatiemethode is dus ongeschikt om een regel te verduidelijken, omdat zij juist te hulp wordt geroepen waar zij niets meer te melden heeft.¹¹⁹ Dit besef bracht Richard Posner tot zijn vernietigende typering van grammaticale interpretatie: de *Plain Meaning Fallacy*.¹²⁰

Woordenboekdefinities bieden geen uitkomst. Zij normeren niet (behalve voor het spel Scrabble), zij bewijzen niets. Zij geven per woord mogelijke constructieposities, uitgedrukt in traditionele grammaticale categorieën, en stellen denotaties samen uit

¹¹⁴ Als niemand in beroep gaat, blijft de eerste rechterlijke interpretatie van kracht. Zo paalde bijvoorbeeld Rb Groningen 12 december 1968, *NJ* 1969, 479 de betekenis af van ‘optocht’ en ‘demonstratie’ voor een toenmalige APV van Groningen, met blijvende betekenis voor het grondrecht tot betoging.

¹¹⁵ Dworkin 1986, p. 225-228 en 263-267.

¹¹⁶ Christensen 2001.

¹¹⁷ Witteveen 1988.

¹¹⁸ Fish 1980, p. 333-334.

¹¹⁹ Zo ook Groenewegen 2007, in het kader van een betekenistheorie die lijkt te drijven op de contrasterende paren semantiek - pragmatiek en schrijver - lezer zonder deze te noemen.

¹²⁰ Posner 1988, p. 262-268.

veelvoorkomende semantische en pragmatische componenten. Woordenboeken dienen om een indruk te krijgen van woorden die men niet of onvoldoende kent.

Zoals vaker roepen juristen een gezagsargument te hulp, in dit geval een gebod voortvloeiend uit het legaliteitsbeginsel. Dit beginsel zou dwingen tot het zoeken naar vastomlijnde betekenissen. 't Hart maakte korte metten met deze bewering. Het legaliteitsbeginsel kan nooit dwingen tot een 'verouderde en onhoudbare opvatting over taal en betekenis', hooguit vereist het dat een wettekst in elke specifieke situatie één zinvolle interpretatie toelaat.¹²¹

Het zou jammer zijn om in abstracties te blijven steken, terwijl voorbeelden voor het oprapen liggen. Geen toepasselijker dan het arrest *Klare taal I*.¹²² In de vroege jaren negentig probeerde het Amsterdamse OM tenlasteleggingen uit te werken in alledaags Nederlands. Nadat advocaat-generaal Meijers tegen twee arresten cassatie in het belang der wet had ingesteld, maakte de Hoge Raad effectief een eind aan het 'Amsterdamse model'. Het OM zou bestanddelen van de delictsomschrijving hebben weggelaten en de rechter zou ze hebben aangevuld, waardoor hij van de grondslag van de tenlastelegging afweek. De beslissing in *Klare Taal I* berustte op een grammaticale interpretatie van het ten laste gelegde 'vernielen'.¹²³ Volgens de Raad ontbraken de bestanddelen 'opzettelijk' en 'wederrechtelijk'. De Raad beriep zich op het algemene spraakgebruik en op het feit dat de wet (uit 1881) klaarblijkelijk het algemene spraakgebruik (uit 1993) volgde.¹²⁴ Volgens de annotator en vele andere auteurs had de Raad ook de A-G kunnen volgen, die met de volgende vondst kwam. Wederrechtelijkheid bleek uit het noemen van het slachtoffer, degene wiens eigendom was vernield. Verder achtte de A-G opzet inherent aan 'vernielen' en beriep zich op zijn beurt dus ook op een vaste betekenis.¹²⁵ Ten onrechte, want het hangt af van actor en omstandigheden. Bij een hagelstorm is er bijvoorbeeld geen sprake van opzet en een chauffeur die op het gaspedaal trapt in plaats van op de rem kan per ongeluk een parkeermeter vernielen. Beter had de A-G de lijn kunnen aanhouden die hij zelf voor de wederrechtelijkheid had ingezet: pragmatisch gezien was wederrechtelijke, opzettelijke vernieling de enige zinnige interpretatie.

¹²¹ A.C. 't Hart, annotatie, nr. 4, bij HR 11 maart 1986, *NJ* 1986, 613. Omdat het een strafzaak betrof, behandelde 't Hart de strafvariant van legaliteit, het nulla poena-beginsel.

¹²² HR 27 juni 1995, *NJ* 1996, 126, m.nt. M.S.Groenhuijsen.

¹²³ Art. 350 lid 1 Sr.

¹²⁴ HR 27 juni 1995, *NJ* 1996, 126, r.o. 7.4.

¹²⁵ Conclusie, nr. 6, bij HR 27 juni 1995, *NJ* 1996, 126.

In een tweede voorbeeld waren Hof Maastricht en Hoge Raad het eens over de vaste betekenis van het woord ‘romp’.¹²⁶ Van Dale zei immers: een romp is een ‘lichaam zonder ledematen en hoofd’. Een lichaam en, aangezien het dood is, een ‘lijk’ in de zin van artikel 151 Sr, redeneerden deze rechters. Dubieus, want Van Dale beschrijft juist een evident verschil tussen ‘romp’ en ‘lichaam’. Het eerste is slechts een deel van het tweede. Maar erger is de irrelevantie van het beroep op Van Dale. Wat de wet verbiedt is het verhullen van een sterfgeval door het lijk weg te maken. De vraag is wat er in die specifieke context, in samenhang met de omstandigheden, onder ‘lijk’ moet worden verstaan. Dan ligt het niet erg voor de hand om te eisen dat het stoffelijk overschot compleet is. Hier was de uitkomst toevallig goed, maar de redenering deugde niet.

2.4.2 Rechtshistorische en teleologische interpretatie

De wet drukt de wil van de wetgever uit. Is de betekenis onduidelijk, dan zou deze wil uitkomst kunnen bieden. Maar wat houdt de wil van de wetgever in? ‘De wetgever’ is een conglomeraat van regering, parlementsleden en ambtenaren, waar geen unieke wil aan valt toe te schrijven.¹²⁷ Elk voor zich hebben de wetmakers, met uitzondering van de ambtenaren, wel degelijk bedoelingen, maar die zijn divers gekleurd en soms versluierd geformuleerd. Vaak heeft één persoon meerdere bedoelingen tegelijk. Alleen deze al kunnen elkaar in de ogen van latere interpreters uitsluiten.¹²⁸ Het is daarom misplaatst om de wil van de wetgever af te lezen aan een uitspraak van een parlementariër. Zelfs de Memorie van toelichting moet niet worden verward met de wet zelf. Deze is slechts een visie op de wet, niet eens geschreven door de wetgever maar onder verantwoordelijkheid van de indiener van het voorstel. Door selectief te winkelen kan men uiteenlopende, zelfs tegengestelde, interpretaties motiveren. Helaas komt dat in de rechtspraak voor. In 1979 hing de toenmalige Afdeling rechtspraak van de Raad van State haar interpretatie van het regime voor ‘kienen’ in de Wet op de kansspelen geheel op aan een aanvechtbare lezing van één opmerking tijdens de parlementaire behandeling.¹²⁹ In een zaak uit 2001 modderde de Hoge Raad wat aan met de ‘letterlijke

¹²⁶ HR 30 januari 1996, *NJ* 1996, 263.

¹²⁷ Posner 1988, p. 220. In dezelfde geest Witteveen 1988.

¹²⁸ Soeteman 1988.

¹²⁹ *ARRvS* 23 juli 1979, *AB* 1980, 75; zaak ontleend aan Witteveen 1988.

betekenis' van het begrip 'over de grenzen van het Rijk in Europa' in artikel 278 Sr, alvorens de knoop door te hakken in weerwil van een passage uit de Memorie van toelichting. Zonder nadere motivering besloot de Raad deze passage slechts als voorbeeld te beschouwen in plaats van als uitleg.¹³⁰

De overvloed aan bedoelingen is niet het enige probleem. Betekenis varieert namelijk niet alleen naar de situatie, maar ook in de tijd. De tekst van het geldende recht wordt onvermijdelijk door de tijd ingehaald. Referenten, denotaties en connotaties groeien met de wereld mee. Nu zou het onredelijk zijn om de historische betekenis – die we trouwens nooit volledig kunnen navoelen – te plakken op ontwikkelingen waarvan de schrijver geen weet kon hebben. Liever stellen we ons een schrijver voor die met de wereld is meegegroeid en vragen ons af hoe hij zou hebben gereageerd. Het zal duidelijk zijn dat voorzichtigheid geboden is. Het antwoord is al gauw speculatief.

Toch komt dit nog het dichtste bij wat Scholten bedoelt met de 'zin der wet', waar de rechter in geval van twijfel naar moet zoeken.¹³¹ Persoonlijk vind ik dit begrip in elk geval sterker dan het 'doel der wet', de heilige graal van de teleologische interpretatie. 'Doel' suggereert dat de schrijver over zijn graf heen regeert. Scholten verbond het doel met de concrete maatschappelijke verhoudingen van het moment en benadrukte dat noch doel noch betekenis onafhankelijk daarvan bestaat.¹³² In een soortgelijke redenering stelde Gustav Radbruch dat de subjectieve wil van de wetgever, zodra de wet van kracht wordt, overgaat in de objectieve 'wil van de wet', die alleen de lezer, de interpretator, kan bepalen. In die zin dichtte hij de tekst en de lezer een beter begrip van de wet toe dan de schrijver.¹³³ In deze tachtig jaar oude analyses doemen al de contouren op van een gefaseerd receptiemodel. Het is jammer dat naïevere ideeën de overhand hielden.

Rechterlijke interpretatiemethoden zijn niet wat het woord 'methode' suggereert: neutrale, in aanleg gelijkwaardige werkwijzen. De grammaticale benadering kan alleen globaal de reikwijdte van betekenissen afperken en zelfs daarmee moet de lezer

¹³⁰ HR 20 november 2001, *NJ* 2003, 632, met nt. P.A.M. Mevis en R. de Lange; ontleend aan Kloosterhuis 2007. MvT: Smidt & Smidt, p. 430-431. Ook de annotatoren in *NJ* en Cleiren 2008 waren kritisch.

¹³¹ Scholten 1915.

¹³² Scholten (1934) 1974, p. 34-35.

¹³³ Radbruch (1932) 1999, p. 107. Radbruch zou de evoluerende interpretatie van het EVRM, dat we destijds onder meer in Nederland nogal laconiek ratificeerden, vermoedelijk met instemming hebben begroet.

oppassen, want onder druk van de buitenwereld tonen woorden en constructies zich verrassend flexibel. Rechtshistorisch speurwerk achterhaalt hoogstens een drempel die de wetgever niet of juist wel over wilde gaan. Voorwaarde is dan nog een verifieerbare overeenstemming tussen de beslissingsbevoegde geledingen van de wetgever. En zelfs dan ligt er niet meer dan een historisch gegeven. In uitzonderlijke gevallen kan dat genoeg zijn, zelfs voor een interpretatie tegen andere, kraakheldere betekenisindicatoren in, zo leert bijvoorbeeld de geschiedenis van artikel 177 van de huidige Gemeentewet. In 2002 werd een inhoudelijke vergissing in dit artikel hersteld, ontstaan bij een eerdere wijziging in 1998. Er sloop echter een nieuwe fout in de tekst, waardoor burgemeesters een te ruim machtigingsverbod kregen opgelegd. De regel was nu op zich duidelijk, maar druiste in tegen de kennelijke bedoeling van de wetgever zoals die bleek uit de wetshistorie. Een voorzieningenrechter vond het te ver gaan om de wet volgens die bedoeling te interpreteren, de Afdeling bestuursrechtspraak in hoger beroep niet.¹³⁴ De fout was overigens ontstaan – heel toepasselijk in de context van dit betoog – doordat de schrijvers van de tekst van de wijziging van 2002 de regel verkeerd *lazen*. Deze was dan ook gesteld in onvervalst juridicaans, op de rand van een ongeoorloofde samentrekking en dus op de rand van ontsporing. Hier is een eerder aangehaalde constatering van de Law Reform Commission of Victoria op zijn plaats: als de wet in eerste instantie toegankelijk was geschreven, was het allemaal niet gebeurd.¹³⁵

Een beslissend argument uit de rechtsgeschiedenis is een uitzondering. In gewone omstandigheden is de wet een tekst die de interpretator met al zijn kennis van de huidige wereld tegemoet moet treden. Drempels uit het verleden kunnen definitief zijn geslecht, terwijl wij weer struikelen over nieuwe drempels. Voor hulp kan de rechter terecht bij de zin (of de wil) van de *wet*, die, in tegenstelling tot zijn bedenkers, is meegeëvolueerd naar het hier en nu. Als we dat ‘teleologisch’ willen noemen, dan blijft wat mij betreft een van de drie besproken interpretatiemethoden fier overeind.

2.5 *Esthetiek in het geschreven recht*

Door taal her op te voeden jaagt het juridicaans een idee van precisie en eenduidigheid na. Daarbij hoort selectie aan de poort. Sommige aspecten van taal zijn te recalcitrant, te

¹³⁴ *Stb.* 1997, 510, wetswijziging R; *Stb.* 2002, 13, wetswijziging T; Rb Roermond 29 juni 2005, *LJN* AT8549; ABRvS 1 maart 2006, *LJN* AV2938. De fout is hersteld in *Stb.* 2008, 44, wetswijziging C.

¹³⁵ LRC Victoria 1987, p. 49.

ongrijpbaar of te uitbundig. Zij komen er niet in. Hoe sterker het geloof in precisie, hoe sterker het wantrouwen tegen esthetiek. Van verfraaiing zijn alleen maar ‘storende connotaties’ te verwachten.¹³⁶ Natuurlijk mag fraaiheid geen voorrang krijgen op nauwkeurigheid, dat spreekt voor zich, maar verder is dit niet meer dan een tragische vergissing. Fraaie taal voegt zich immers naar dezelfde parameters als lelijke taal, een slechte stijl is ook een stijl. Gecontroleerde toepassing van stijlmiddelen is gewoon een bewijs van beheersing en vakmanschap.¹³⁷ Harmonische proporties en elegante opbouw bevorderen het overzicht en versterken het gevoel dat het ene logisch voortkomt uit het andere. In wezen streeft de wetgever hetzelfde doel na als hij, met wisselend succes, gelaagde structuren of een thematische indeling aanbrengt.

Wat zelden tot het juridicaans doordringt is beeldend taalgebruik, tenzij het niet als zodanig wordt herkend. Angst voor het figuratieve is echter ongegrond. Taal zit vol met beeldspraak, taal gebruiken is beeldspraak bedrijven. Beter dan de ogen daarvoor sluiten is het daarmee om te leren gaan. Menige metafoor is zo ingeburgerd dat vrijwel niemand het beeld nog bewust registreert. Wie denkt er bij ‘belasting’ of ‘vermogen’ nog aan beeldspraak? Bij andere (in het recht) hoogfrequente uitdrukkingen als ‘vruchtgebruik’, ‘dwaling’ of ‘balans’ ligt de oorsprong dicht bij de oppervlakte, maar krijgt de figuratieve denotatie voorrang. Dat komt door het gebruik in context en niet door de herhaling op zich. Minder frequente, originelere metaforen kunnen in context dan ook even nauwkeurig zijn. Zelfs beeldspraak met een rijk associatiepatroon is nauwkeurig, zolang de associaties de strekking ondersteunen. Hier stuiten we wel op een andere grens. Weelderige vergelijkingen behoren in aanleg tot het literaire register en zullen zelden in een rechtstekst op hun plaats zijn. Tot op zekere hoogte geldt dat ook voor verrassende metaforen. Voor het juridische register zijn ze gauw te frivool of te indirect. Vanzelfsprekend kent de wet daarbij de laagste drempel.

Door middel van register en stijl drukt de spreker/schrijver zijn inschatting van de situatie uit. In het eerste hoofdstuk stelde ik dat een formeel karakter past bij het gezag en de normatieve aard van een rechtstekst. Dat ging over register, de bijzondere taalmix van het sociale veld. Stijl daarentegen is de optelsom van persoonlijke voorkeuren en

¹³⁶ Leliard 1979, p. 97.

¹³⁷ Deze argumenten voert de neerlandica Marita Mathijssen aan in Mathijssen 2009, waarin zij een lans breekt voor stilisme in wetenschappelijke teksten. Mutatis mutandis gaat haar argumentatie evenzeer op voor rechterlijke uitspraken en zelfs wetteksten.

uitdrukkingsvaardigheid. In de praktijk zijn register en stijl soms moeilijk te onderscheiden. Binnen een formeel register als de rechtstaal kunnen stijlen nog flink uiteenlopen, van eenvoudig tot ondoorgrondelijk, van neutraal tot plechtig. Verschillende omstandigheden vragen om verschillende stijlen.¹³⁸ Een plechtige stijl komt in het recht bovenmatig veel voor. Een laag tempo, herhaling, archaïsmen en clichés scheppen een ceremoniële sfeer, die aan bepaalde, maar lang niet alle, omstandigheden beantwoordt. Inhoudelijk is plechtige taal vooral log, vaag en indirect. Vanwege deze combinatie van eigenschappen zou een plechtige stijl beperkt moeten blijven tot het rituele deel van rechtsgebeurtenissen.

Een goede stijl overtuigt, net als effectieve retoriek. Overtuigen helpt de burger wet en rechtspraak te aanvaarden, zij het dat beide daarvoor hoofdzakelijk van gezag afhankelijk zijn. Maar stijl en retoriek kunnen welkome ondersteuning bieden, ook al omdat veel rechtsvragen zich niet door logica of empirische bewijsvoering laten oplossen.¹³⁹ Regels en beslissingen zijn in zulke gevallen welbeschouwd willekeurig: ze hadden ook anders uit kunnen vallen, hoe zorgvuldig ze ook tot stand kwamen. Ik wil daar nog aan toevoegen dat regels en beslissingen talig zijn en daarom hoogstens een beschrijving, een suggestie van logica en empirie bieden. Stijl en retoriek moeten die suggestie schragen.

Zou er iemand willen bestrijden dat een fraai geformuleerde wet beter beklijft?¹⁴⁰ Of dat een tekstueel overtuigend arrest meer gezag verwerft dan dor magistratenproza? Volgens de strafrechtsgeleerde Theo de Roos zou het vooral uitmaken bij arresten met grote maatschappelijke implicaties. Hij betreurt dan ook dat de Nederlandse rechtspraak op dit punt achterblijft.¹⁴¹ In de Angelsaksische rechtscultuur is de waardering voor stilistische brille groter. Dat in deze cultuur wetten een minder prominente rol spelen kan daarmee te maken hebben, maar het verklaart niet waarom de rechters, voor wie de verantwoordelijkheid des te groter is, toch kans zien om regelmatig fraai te formuleren. De meest invloedrijken onder hen, zoals de Amerikaan Oliver Wendell Holmes en de Brit Lord Denning, waren oratoren en stilisten. Denning stond bekend om zijn literaire

¹³⁸ Keulen 1988.

¹³⁹ Posner 1988, p. 286-287.

¹⁴⁰ In elk geval niet Kisch 1955, geciteerd in Van Dunné 1988. Van Dunné zelf klaagt over de bepalingen van het nieuw BW, die 'als zand tussen je vingers wegglijden'.

¹⁴¹ De Roos 2005.

stijl en dat was als compliment bedoeld.¹⁴² Wat er ook zij van cultuurverschillen, het negeren van stijlmiddelen is een gemiste kans.

De laatste decennia komen wij in aanraking met Angelsaksische tradities via het Europese recht. Misschien gaat daar op den duur een goede invloed van uit; tot nu toe is er weinig van te merken. Ter illustratie een befaamd arrest uit het Europese merkenrecht: *L'Oréal/Bellure*.¹⁴³ Het Hof van Justitie van de EG oordeelde dat 'to ride on the coat-tails of the mark with a reputation' ongerechtvaardigd voordeel opleverde in de zin van artikel 5 (2) van de destijds geldende Merkenrichtlijn.¹⁴⁴ Zo'n formulering blijft hangen, zoals sindsdien is gebleken. Heel geraffineerd neemt het Hof in de metafoor 'ride on the coat-tails' de connotatie 'chic' mee: het gereputeerde merk tegenover de klaploper. Zo bakent het beeld de relevante verhouding tussen het benadeelde en het profiterende merk nog nauwkeuriger af.¹⁴⁵

Het laatste woord wil ik laten aan Paul Scholten die het belang van een aansprekende formulering als volgt samenvatte:

Het gebod, dat snel begrepen wordt en zich sterk inprent in het geheugen, heeft meer kans te worden gevolgd dan de eindeloze uiteenzetting met omhaal van woorden, die slechts met moeite kan worden gevat en met nog groter moeite vastgehouden. Wij Nederlanders zijn op dit punt niet verwend (...).¹⁴⁶

¹⁴² Montgomery 1999; Sedley 1999.

¹⁴³ HvJEG 18 juni 2009, *Jur.* 2009 I-5185.

¹⁴⁴ R.o. 50 & rulling 1; Richtlijn 89/104/EEG, aanpassing van 84/450/EEG.

¹⁴⁵ Misschien is het toeval, maar in de Nederlandse vertaling 'in het kielzog ... varen' is deze connotatie toch weer verloren gegaan.

¹⁴⁶ Scholten & Scholten (1934) 1974, p. 36.

3. Normen voor geschreven rechtstaal

La compréhension du droit est un objectif inaccessible, mais toutes les énergies doivent y tendre malgré tout.

Gérard Cornu¹⁴⁷

De taal van het geschreven recht dat de Nederlandse burger op zich af ziet komen is van matige kwaliteit. Er valt op dit gebied veel te winnen. Idealiter weet elke jurist hoe goede rechtstaal eruit ziet en aan welke normen hij zich minimaal te houden heeft, normen waarover niet één groep heeft beslist maar alle belanghebbenden. Twee partijen hebben daarbij een bijzondere deskundigheid: juristen en taal- en communicatie-deskundigen. Voor het schrijven van inhoudelijk correcte juridische teksten is uiteraard rechtskennis nodig. Over functies, mogelijkheden en onmogelijkheden van taal hebben juristen echter niet meer te melden dan willekeurige andere beroepsgroepen en net als alle naïeve taalgebruikers zijn zij gevoelig voor mythes en misvattingen. Het ligt dus voor de hand dat zij zich laten adviseren door professionals. In de praktijk gebeurt dat nauwelijks. Het is gemakkelijker om wijldopig en hermetisch te blijven schrijven, om te varen op eigen systematiek en eigen gelijk. Gemakkelijker en goed uitvoerbaar, want de wetgever en de rechter vertegenwoordigen de macht van de overheid. Door de eeuwen heen hebben zij kunnen communiceren met leken zoals hun dat het beste uitkwam. In moeilijke taal, want moeilijke taal onderstreept de machtspositie.

Burgers kunnen nergens anders heen, dus moeten zij proberen het bestaande evenwicht te verstoren. Dat lukt alleen als zij weerklank vinden in de centra van de macht. In steeds meer landen is dat het geval. Plain English en verwante bewegingen winnen aan politieke invloed. Nederland moet het vooralsnog doen met goede bedoelingen en verbeteringen op de grens van recht en bestuur. Het beste voorbeeld daarvan is de Belastingdienst.¹⁴⁸ In de jaren tachtig vereenvoudigde deze dienst zijn formulieren en toelichtingen met het begrip van de belastingplichtige als ijkpunt. Tegelijkertijd werkte men aan 'klantvriendelijkheid'.¹⁴⁹ De operatie kreeg bovendien de wind in de rug door nieuwe, voor de burger minder gecompliceerde belastingwetgeving

¹⁴⁷ Cornu 2001.

¹⁴⁸ Lenz 2011, p. 30 noemt naast de Belastingdienst de gemeente Zeist als voorbeeld.

¹⁴⁹ In die jaren ontstond de merkwaardige gewoonte om publieke organen als bedrijven te zien en de burger als klant. Een generatie later zijn we daar nog steeds niet van af.

in de decennia die erop volgden. Al met al een stap op weg naar transparantie die zonder meer navolging verdient.

Hulp zou er moeten komen van taalkundigen. Het is een feit dat juristen niet graag zeggenschap opgeven over wat zij als hun domein beschouwen, ook al schiet hun kennis tekort. Maar taalkundigen zouden zich wel actiever mogen opstellen. Klagen vanaf de zijlijn is niet genoeg. De taalkunde moet stelling nemen en oprukken door de instituties van het recht.¹⁵⁰

Bestaande schrijfadviezen blijven vaak steken op het niveau van kortere zinnen en minder jargon, aangevuld met stilistische stokpaardjes. Korte zinnen verbeteren inderdaad de leesbaarheid, als ze in de plaats komen van bouwsels die onder hun eigen gewicht bezwijken.¹⁵¹ Een lange zin is echter op zichzelf nog niet moeilijk. ‘Er zaten zesentwintig kinderen in haar klas: Anne, Betty, Cisca, (...)’ is niet moeilijk te begrijpen. Complexiteit wordt bepaald door de syntactische constructies en hoe zij onderling samenhangen. Hoeveel dynamische constructies telt de zin?¹⁵² Zijn deze hiërarchisch gerangschikt? Zo ja, in hoeveel lagen? Vertakken de lagen zich? Hebben ingebedde dynamische constructies zelf weer complementen?¹⁵³ Ondervinden elementen veel invloed van elementen in vorige of volgende constructies?¹⁵⁴ Zo ja, hoe ver liggen die constructies uit elkaar? Ondersteund door theoretisch en empirisch onderzoek leggen de antwoorden op dat soort vragen de moeilijkheidsgraad van zinnen bloot. Tot dat onderzoek is gedaan stel ik een paar simpele vuistregels voor: houd de hiërarchie eenvoudig, beperk het aantal inbeddingen, vooral van dynamische constructies; stel het geheugen niet op de proef door naar elkaar verwijzende elementen ver uiteen te zetten. Wees niet te snel tevreden, soepel lopende zinnen kosten nu eenmaal meer inspanning dan gedachten die zonder al te veel redactie aan elkaar zijn geplakt.¹⁵⁵ En als laatste: bedenk dat één manke zin het effect van vele goede bederft.

¹⁵⁰ W. Hauck in Pistel 2001.

¹⁵¹ Mellinkoff 1963, nr. 125, p. 366, geeft een plastische beschrijving van dat soort zinnen: ‘... loaded with more detail than one period can conveniently carry’.

¹⁵² Dynamische constructies hebben een werkwoord of werkwoordachtig element als kern, waar zich complementen aan hechten. In de constructie ‘hij versloeg vroeger de vergaderingen’ heeft de kern ‘versloeg’ bijvoorbeeld drie complementen: ‘hij’ ‘vroeger’ en ‘de vergaderingen’. Vergelijk de eveneens dynamische constructie ‘zijn vroegere verslagen van de vergaderingen’ met als kern ‘verslagen’ en als complementen ‘zijn’ (handelende persoon), ‘vroegere’ (tijd) en ‘van de vergaderingen’ (het behandelde).

¹⁵³ De zogenaamde naamwoordstijl is lastig omdat naamwoorden meestal dynamische kernen vormen, vaak met complementen en al.

¹⁵⁴ In transformationele termen: *government* en *binding*, Chomsky 1993.

¹⁵⁵ Zo ook artikel 4.6 van de EU Handleiding wetteksten 2003.

Ook voor jargongebruik zijn vuistregels te geven. Oneigenlijk jargon is nooit te rechtvaardigen, het berust enkel op slechte gewoonte. Eigenlijk jargon komt voort uit twee bronnen. Daarvan hoort institutionele terminologie eigenlijk niet thuis in teksten voor leken, tenzij de referentie onmiddellijk duidelijk is. De technische terminologie van het recht daarentegen is doelmatig, voor zover zij noodzakelijk is en er geen reëel jargonvrij alternatief bestaat. Wel is het zaak zo veel mogelijk aan te sluiten bij de alledaagse taal en herkenbare termen te ontwerpen. In dat licht is de herdefiniëring van ‘zaak’ en ‘goed’ in het nieuwe BW ongelukkig, evenals bijvoorbeeld het cryptische jurisprudentiële begrip ‘voorwaardelijk opzet’ voor de ondergrens van strafrechtelijk opzet, waarin niets van kans of mogelijkheid of desnoods, naar het Duits, eventualiteit te herkennen valt.¹⁵⁶ Wie zich bedient van een taalelement hoort te beseffen dat het in de regel de recipiërende spraakgemeenschap is die de betekenis bepaalt, niet de spreker.¹⁵⁷ Dat het recht hierop uitzonderingen bedingt is een vorm van forceren die gevoel voor proportie en subsidiariteit vergt.

Zuinig gebruik van (eigenlijk) jargon maakt een tekst toegankelijker, maar we moeten het effect ook weer niet overdrijven. Technische termen vormen gewoonlijk een bescheiden deel van een rechtstekst. Ze blijken bovendien weinig invloed te hebben op de vraag of leken de strekking begrijpen.¹⁵⁸ Moeilijke woorden uit de algemene schrijftaal zijn schadelijker dan vaktermen. Zij wekken de ontmoedigende indruk dat de burger zijn eigen taal niet meer machtig is, zodra hij met het recht in aanraking komt.

Een neiging waar juristen zich in het bijzonder tegen dienen te verzetten is verhullend formuleren, omdat verhullen botst met het streven naar nauwkeurigheid. Zo wordt de lijdende vorm misbruikt om de handelende persoon niet te hoeven noemen. Niet alleen is dit misleidend door omissie, het leest ook lastiger, omdat de zin aan scherpte inboet.¹⁵⁹ Een tweede manier van verhullen is het eufemisme. Vooral bestraffing krijgt nogal eens een vriendelijkere naam, zoals ‘administratieve sanctie’

¹⁵⁶ Zaak en goed: art. 3:1 en 3:2 BW. De Duitse recht jurisprudentie kent het begrip *Eventualvorsatz*. Voorwaardelijk opzet werd in HR 19 juni 1911, *W* 1911, 9203 (*Hoornse taart*) voor het eerst gehonoreerd. De term circuleerde in elk geval al voor 1900 in de literatuur (noot D. Simons in *W* 1911, 9203). Opvallend is dat de Hoge Raad in het arrest *Hoornse taart* de term zelf nog niet gebruikte.

¹⁵⁷ Klein 2001.

¹⁵⁸ Keulen 1988.

¹⁵⁹ Hofhuis 1988 erkent het verlies aan leesbaarheid, maar prefereert desondanks altijd de ‘onpersoonlijke stijl’. Volgens mij veegt hij ten onrechte twee zaken op één hoop: enerzijds verhulling door gebruik van de lijdende vorm, anderzijds de keuze voor ‘de rechtbank’ als handelende persoon in plaats van ‘ik’ of ‘wij’. Het laatste is een zinvolle registerkeuze, omdat het de functie is die autoriteit verleent.

(boete) of ‘voorwaarden ter voorkoming van strafvervolging’ (de ‘transactie’, zelf ook weer een eufemisme, die wordt ‘aangeboden’). Posner wijst erop, in navolging van George Orwell, dat wie een eufemisme gebruikt zich het beschrevene ook anders, minder concreet, voorstelt. Hij neemt afstand van de werkelijkheid, een kwalijke stap voor wie met normen omgaat.¹⁶⁰

Hier gaan nauwkeurigheid en heldere taal hand in hand. Dat wil niet zeggen dat de twee nóóit in conflict komen. Regelmatig gaan bij vereenvoudiging nuances verloren. Wat is dan wijsheid? Welke keuze levert beter recht op? Moeten wij streven naar maximale precisie, naar dogmatische zuiverheid tot in het laatste detail, ook als alleen een klein groepje ingewijden deze zuiverheid op waarde weet te schatten? Of zoeken wij een recht dichterbij de burger, ook al zijn daarin niet alle mogelijke verfijningen verwezenlijkt? Voor de socioloog John Griffiths was het duidelijk waar we staan en welke kant we uit moeten: hij noemde in een artikel uit 1984 niet alleen de taal van het recht onnodig moeilijk, maar ook de concepten die ermee worden uitgedrukt.¹⁶¹ Of men deze stelling onderschrijft of niet, in de praktijk zal de afweging van geval tot geval gemaakt moeten worden en het is zeker niet gezegd dat maximale precisie altijd het beste resultaat oplevert.

Normen voor geschreven rechtstaal die meer zijn dan voorlopige vuistregels vereisen theoretisch en empirisch onderzoek naar begrijpelijkheidskenmerken. Dit onderzoek is weliswaar verricht, maar niet specifiek voor het Nederlands, laat staan voor de Nederlandse rechtstaal.¹⁶² Ook hier ligt een schone taak voor de taalkunde. Juristen weten er tenslotte even weinig van als pakweg bankiers of doktoren.¹⁶³ Vervolgens is de toegankelijkheid van de tekst maar een deel van het probleem. Zelfs de helderste formulering legt het af tegen falend conceptueel begrip (zie paragraaf 1.2).¹⁶⁴

¹⁶⁰ Posner 1988, p. 308-309.

¹⁶¹ Griffiths 1984.

¹⁶² Met steun van het NWO hebben medewerkers van de VU en de UU de Kennisbank begrijpelijke taal opgezet (www.kennisbank-begrijpelijketaal.nl), een verzameling samenvattingen van internationale wetenschappelijke onderzoeken met een uitgebreide zoekfunctie. Op 6-11-2011 bevatte de kennisbank 691 artikelen, waarvan 16 op juridisch gebied, alle in het Engels. De Kennisbank gebruikt Engelse zoektermen. Artikelen over het Nederlandse recht plegen in het Nederlands te worden geschreven. Ik heb daarom de suggestie gemaaild om Nederlandse zoektermen toe te voegen en contact op te nemen met enkele Nederlandse specialisten.

¹⁶³ Lentz 2011, p. 30.

¹⁶⁴ Anders Van Dunné 1988. Hij gaat ervan uit dat een weldoordachte rechtsconceptie, uitgewerkt in een heldere dogmatiek, vanzelf duidelijke en begrijpelijke (wet)teksten oplevert.

Voor het meten van conceptueel begrip is steeds respons van recipiënten vereist. Voor begripelijkheidskenmerken van de taal kan het volstaan om alleen de tekst te analyseren, hoewel een veelgebruikte methode als het Hamburgse begripelijkheidsmodel toch weer berust op lezersrespons.¹⁶⁵ Het bekendste tekstanalysemodel is de *Flesh Reading Ease* test.¹⁶⁶ Deze test gebruikt, net als de meeste van zijn derivaten en opvolgers, gemakkelijk telbare kenmerken, zoals het aantal woorden per zin of het aantal lettergrepen per woord. Op zichzelf zijn dit geen indicatoren van (on)begripelijkheid. Als normen voldoen zij niet. De werking van de test berust op correlatie: veel woorden betekent meestal ook veel constructies per zin, lange woorden duiden op een moeilijk register. Omdat hij in wezen op correlatie berust heeft de test een zwakke theoretische basis. Hij geeft een groffe indicatie, ondanks de exact ogende formule met constanten tot op twee decimalen. De constanten zijn daarbij toegesneden op het Amerikaans Engels; voor andere talen, die nooit dezelfde gemiddelde woord- of constructielengte vertonen, gelden zij niet. Toch presteert dit soort testen verrassend constant. R.W. Benson paste in 1985 alle destijds gangbare leesbaarheidstesten op Amerikaanse rechtstaal toe met een vrijwel uniform negatief resultaat.¹⁶⁷ Dat we kunnen spreken van standaardmethoden is overigens al een relatieve luxe. Bij de meting van conceptueel begrip is de wetenschap nog niet zo ver.

Als er één zekerheid bestaat, is het dat taal en perfectie niet samengaan. Evenmin als er perfect recht bestaat of een perfecte staatsvorm of een perfecte bevolking. Het doel is dan ook niet een volkomen begripelijke tekst maar een zo begripelijk mogelijke tekst.¹⁶⁸ Nooit zullen alle burgers alle wetten volledig begrijpen, maar voor een gemiddeld intelligente burger die zich enigszins inspant moet begrip haalbaar zijn. We zijn gehouden om tenminste dát waar te maken.¹⁶⁹ Kan iemand dan gebonden zijn aan een regel die hij niet begrijpt? Ja, dat kan, dat brengt imperfectie met zich mee. Algemene rechtsgelijkheid is een groter goed dan subjectieve individuele rechtszekerheid. Rechtsdwaling is geen rechtvaardigingsgrond. Des te zwaarder weegt de plicht van de makers van het recht om begrip te optimaliseren. Dus moeten zij

¹⁶⁵ Langer, Schulz von Thun & Tausch 1981, nog steeds in druk. Schendera 2004 bespreekt enkele modellen van verschillende herkomst in samenhang met receptiemeting.

¹⁶⁶ Flesh 1948.

¹⁶⁷ Benson 1985.

¹⁶⁸ Nussbaumer 2002 gebruikt hiervoor de term 'tekstoptimalisatie'.

¹⁶⁹ Klein 2001.

rekening houden met niet-specialisten en, in enige mate, met minder taalvaardigen. Er ligt wel een grens bij mensen van wie de lees- of begripsvaardigheid om praktische redenen achterblijft, zoals analfabeten, niet-Nederlandstaligen of geestelijk gehandicapten. Zij zijn voor het recht in zoverre ongelijk dat wij hun achterstand aanvaarden en hoogstens wat compenseren met hulpmiddelen als extra uitleg, een tolk-vertaler of een vertegenwoordiger.

Hieronder volgen constatering over normen, standaards in de praktijk en pogingen deze te verbeteren, die specifiek op wet (3.1) en rechtspraak (3.2) betrekking hebben. Ik eindig met een korte paragraaf over de rechtsopleidingen, nu nog broednesten voor het juridicaans, maar in potentie de bakermat van een vernieuwde, toegankelijke rechtstaal.

3.1 *De verantwoordelijkheden van de wetgever*

Om nieuwe normen ingang te doen vinden is samenwerking nodig en een algemeen gevoel van urgentie. Gewoonte, tijdgebrek en vooroordelen verzetten zich ertegen. Wellicht is wetgeving de enige manier om urgentie en samenwerking te bereiken. Tot nu toe heeft de wetgever dit zichzelf niet aan willen doen. Wel legde hij aan anderen, namelijk de gebrukers van algemene voorwaarden, een *Transparenzgebot* op in artikel 6:238 lid 2 BW, daartoe gedwongen door Europese regelgeving.¹⁷⁰ Het lijkt mij onverstandig om meeromvattende nationale wetgeving meteen af te wijzen met de vaststelling dat begrijpelijkheid zich niet bij wet laat afdwingen.¹⁷¹ Allicht, want het gaat om een streven, om een inspanningsverplichting. De wet is niet de juiste plaats voor concreet ingevulde taalnormen. Eerder valt te denken aan symbolische wetgeving in de goede zin van het woord, aan een sociaal recht op heldere taal, ingekleed als opdracht aan de overheid.¹⁷²

Niet alleen is de wet een mogelijk deel van de oplossing, de wet zelf is ook een rijke bron van rechtsjargon, eigenlijk en oneigenlijk. Voortdurend doen via de wet technische begrippen hun intrede. Daarnaast drukt de stijl van de wet een fors stempel

¹⁷⁰ Richtlijn 93/13/EEG betreffende oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten; aanpassingswet Boek 6 BW, *Stb.* 1999, 468.

¹⁷¹ Lentz 2011, p. 26 en 28.

¹⁷² De deelstaat Neder-Oostenrijk heeft zo'n sociaal recht in de Grondwet opgenomen, art. 4 lid 7 van de NÖ Landesverfassung 1979. De bewoording 'kommt (...) der Verständlichkeit (...) besondere Bedeutung zu' had overigens wel wat scherper gekund.

op de praktijk. Juist voor wetgevingsjuristen is taalonderricht dus onontbeerlijk, net als een bruikbare handleiding. Beide ontbreken. De Academie voor wetgeving biedt in haar meerjarige curriculum welgeteld één cursus ‘Duidelijk en effectief schrijven aan niet-juristen’ aan.¹⁷³ De geldende Aanwijzingen voor de regelgeving zijn op het gebied van taal een demotiverend allegaartje, met ruim een dozijn niet-juridische taal instructies, waarvan grofweg de helft waarschuwingen zijn tegen vrij willekeurig gekozen laakbaar geachte gewoonten.

Nieuwe terminologie en herdefiniëring van bestaande woorden horen onverbrekkelijk bij wetgeving. Eerder, in paragraaf 2.3, heb ik enkele beperkingen van definities besproken. Het bleek bijvoorbeeld onverstandig om dwars in te gaan tegen een maatschappelijk gangbare betekenis. Daar staat tegenover dat juist een subtiel betekenisverschil soms verwarring wekt en dat de gangbare betekenis soms een ongewenste lading geeft.¹⁷⁴ In beide gevallen kan een nieuwe neutrale vakterm uitkomst bieden, mits deze op zijn beurt aan de normen voldoet. Normen kunnen elkaar, net als beginselen, in de weg zitten. Een voorbeeld. Van Dunné betreurde de neologie ‘niet-nakoming’ in Boek 6, Afdeling 9 van het nieuwe BW, omdat deze moeilijk (norm 1) en lelijk was (norm 2), terwijl er nota bene een begrip bestond dat wel aan beide normen voldeed, namelijk ‘wanprestatie’.¹⁷⁵ Maar Hofhuis bracht daar tegenin dat niet-juristen anno 1988 in het woord ‘wanprestatie’ een morele veroordeling lazen (norm 3), hetgeen onwenselijk was.¹⁷⁶ Een nieuwe term die, anders dan ‘niet-nakoming’, aan alledrie de normen voldeed, was hier wellicht de beste keuze geweest. Zo blijkt tevens dat een lager gehalte aan eigenlijk jargon niet altijd een verbetering hoeft te zijn.

Wie twijfelt aan de haalbaarheid van wetsvereenvoudiging doet er goed aan eens over de grens te kijken. Met name de Angelsaksische rechtswereld heeft een flink aantal operaties achter de rug, zoals de omvangrijke herziening van de regels voor burgerlijke rechtsvordering in Engeland en Wales, de Civil Procedure Rules 1999 (CPR).¹⁷⁷ De opsteller, Lord Woolf, hanteerde onder meer het uitgangspunt dat hij voor burgers schreef en niet voor juridische professionals.¹⁷⁸ Toch blijft er altijd ruimte voor

¹⁷³ www.academievoorwetgeving.nl, Opleidingsprogramma; Academie voor wetgeving 2010, p. 32.

¹⁷⁴ Hofhuis 1988.

¹⁷⁵ Van Dunné 1988.

¹⁷⁶ Hofhuis 1988.

¹⁷⁷ Zie voor andere voorbeelden Kimble 1996 en Gohres 2004.

¹⁷⁸ Woolf 1996, Overview.

verbetering. In de CPR-commissie zat geen taalkundige. De opvatting van leesbaarheid was nogal onnozel: Woof verving voornamelijk jargontermen. Zelfs in het meertalige Zwitserland, waar zonder akkoord van de taaldienst geen federaal wetsvoorstel het parlement bereikt, maakt men volgens insiders nog te weinig gebruik van de taalwetenschap.¹⁷⁹ Wat dat betreft verkeert Nederland in de ideale positie voor een inhaalslag. Wij doen op dit gebied namelijk vrijwel niets en wat we doen schiet tekort. De rommelige taalnormen in de Aanwijzingen voor de regelgeving zijn exemplarisch. Het zou al een enorme verbetering zijn als men eenvoudigweg de taalnormen van de Europese Handleiding voor wetteksten zou overnemen.¹⁸⁰ Tekenen van hoop zijn er soms op een lager niveau van regelgeving. Tot 2008 publiceerde de VNG een model-APV vol syntactische obstakels. Een van de dieptepunten was wel de zinsnede '(...) op zodanige wijze dat aan het wegverkeer het vrije uitzicht wordt belemmerd of daaraan op andere wijze hinder of gevaar oplevert', een heuse ongeoorloofde samentrekking. Gelukkig is deze blunder, met vele andere oneffenheden, hersteld in de taalkundig sterkere versie van 2008.¹⁸¹

Waar de wetgever het zelf laat afweten, hebben privé-personen bij wijze van proeve wetten in eenvoudiger taal herschreven. Een zo'n proeve was *De grondwet in begrijpelijke taal*, een boek waaraan taalkundigen en juristen hebben samengewerkt.¹⁸² Wat mij verraste waren de soms fel afwijzende reacties. Professor Kortmann greep de onhandige hertaling van artikel 3 aan om het project mislukt te verklaren en in één moeite door vereenvoudiging af te wijzen als middel om teksten begrijpelijker te maken.¹⁸³ Aangezien hij geen bezwaar zal hebben tegen soepele kortere zinnen, neem ik aan dat hij zich verzet tegen teksten met louter hoogfrequente woorden. Daar kan ik wel in meegaan, maar de scheiding tussen begrijpelijk en eenvoudig vind ik kunstmatig en ongelukkig. De twee vallen voor een groot deel samen. Ook de taalkundige Renkema ziet niets in het boek. Hij valt over hetzelfde artikel 3 en geeft nog een paar voorbeelden van misverstanden en kleutertaal.¹⁸⁴ Inderdaad is *De grondwet in begrijpelijke taal* niet goed genoeg. De grootspraak van een van de auteurs in interviews strijkt ook mij tegen

¹⁷⁹ Hauck 2006.

¹⁸⁰ EU Handleiding wetteksten 2003; deze handleiding is veel gestructureerder, taalkundigen hebben er een stevige vinger in de pap gehad, zie bijvoorbeeld de artikelen 1 en 1.4, 4.5 en 4.6.

¹⁸¹ Art. 2.1.6.3 van de model-APV 2004 van de VNG; art. 5:9 lid 1 in de versie van mei 2008.

¹⁸² Heij & Visser 2007. Zie ook Brongers 2009.

¹⁸³ Lindo 2009, interview met prof. mr. C.A.J.M. Kortmann.

¹⁸⁴ Renkema 2008.

de haren in, maar dat alles is geen reden om het kind met het badwater weg te gooien.¹⁸⁵ Ondanks de overdreven ambities en de Jip-en-Janneke-sfeer, laat het project zien wat er zoal mogelijk is. En welke fouten we geen tweede keer hoeven te maken.

3.2 *De rechterlijke macht als tekstschrijver*

De rechtspraak produceert veel tekst. De kern, waartoe ik me hier wil beperken, bestaat uit uitspraken. Mondelinge uitspraken komen weliswaar voor, maar ook deze worden schriftelijk vastgelegd, zij het bij de politierechter niet in alle omstandigheden.¹⁸⁶ ‘De rechtspraak’ is overigens niet hetzelfde als de rechter. Het zijn de gerechtssecretarissen die proces-verbaal opmaken van een mondelinge uitspraak en die meestal als eerste de schriftelijke uitspraken opstellen. In verband met het Project motiveringsverbetering in strafzaken (Promis), een initiatief van de rechtspraak zelf om de motivering van strafvonnissen te verbeteren en toegankelijker te maken, constateerde de Raad voor de rechtspraak in een intern rapport dat de schrijfvaardigheid van vooral rechtbankgriffiers tekortschiet.¹⁸⁷ Des te meer reden om te rade te gaan bij tekstdeskundigen en te leren van instellingen die zich binnen het rechtsgebied hebben gespecialiseerd in het aanspreken van gewone burgers. Ik denk daarbij aan de Nationale ombudsman en de Rijdende Rechter, die het er in hun dossiers qua taal veel beter van afbrengen dan de rechtspraak.

Een aantal normen wordt in rechterlijke uitspraken stelselmatig geschonden. Ten eerste geven ze nog altijd blijk van een hang naar ouderwetse en moeilijke woorden, ook in de vaste formules. Vaste formules dragen bij aan efficiency, ritueel en eenheid, maar geen regel schrijft voor dat ze ontoegankelijk moeten zijn. Ten tweede blijkt institutioneel jargon moeilijk uit te bannen, terwijl het lang niet altijd nodig is. Tenzij de geadresseerde burger een *repeat player* is, kan hij weinig aan met repliek en dupliek, appellant, (re)conventie. Al deze woorden zijn betrekkelijk eenvoudig te vervangen. Sommige termen, zoals ‘geïntimeerde’, staan niet eens in de wet. Dat gerechten graag letterlijk uit de wet citeren is waarschijnlijk terug te voeren op gemak en zekerheid. Waarom zou men tijd besteden aan nieuwe, onbeproefde bewoordingen, als tegelijk het

¹⁸⁵ Wessel Visser in DeLaet 2010; Renkema2008 verwijst naar een interview met Visser door de Wereldomroep.

¹⁸⁶ Art. 8:67 lid 3 Awb; art. 230 Rv; art. 378 lid 2 en 378a Sv.

¹⁸⁷ Verlaan 2009, het rapport zelf is niet gepubliceerd.

risico op onjuistheden toeneemt?¹⁸⁸ Dezelfde overwegingen zullen ten grondslag liggen aan de hardnekkige gewoonte om lange passages uit het dossier naar de hoofdtekst in de uitspraak te copy-pasten – vaak nog met de hand – met ernstige gevolgen voor de leesbaarheid. Verplicht tot letterlijk citeren is een gerecht zelden.¹⁸⁹ Het is deze vrijheid die bijvoorbeeld het B&S-model van het Promis-project mogelijk maakt.¹⁹⁰

Een volgend terugkerend euvel is misbruik van de lijdende vorm om de handelende persoon te verhullen, vaak het gerecht zelf. Frasen als ‘er moet worden vastgesteld’, ‘moet worden aangenomen’ of ‘wordt geschorst’ komen duizenden malen voor in de databank van Rechtspraak.nl.

De rechtspraak houdt niet alleen van moeilijke woorden maar ook van moeilijke syntaxis. Grote gelaagde bouwwerken, waarin ook de schrijvers zelf regelmatig verdwalen. Deels is dit trouwens het gevolg van het, uit taalkundig oogpunt, inefficiënte productieproces: meestal gaat een tekst door meerdere handen en wordt dan met knip- en plakwerk bijgesteld. Typerend voor rechterlijke uitspraken zijn repeterende inbeddingspatronen als ‘overwegende dat x’ en ‘in aanmerking genomen dat y’. De eerste, zonder enige informatieve waarde, was tot 1978 de standaardvorm voor de arresten van de Hoge Raad.¹⁹¹ Gelukkig is het gebruik sindsdien flink afgenomen. ‘In aanmerking genomen’ is bedoeld om een stap in de argumentatie te markeren, maar verliest door herhaling zijn toch al geringe specificiteit.¹⁹² In het Promis-project is een van de verbeteringen de zogenoemde verhaalvorm. Daar bedoelen de bedenkers onder meer mee dat een zin in de bewijsmotivering niet telkens met een inbedding begint, of in tradionelere termen, met een indirecte rede. Zelfs wanneer de oorspronkelijke spreker vermelding verdient, schroeft een extra inbedding de moeilijkheidsgraad op zonder dat er voor de lezer iets tegenover staat.

Natuurlijk zou het helpen als de toeleveranciers van teksten voor het zaakdossier hun taal zouden verbeteren. Partijen, advocaten, OM, politie, bestuur, getuigen en deskundigen leveren vaak tenenkrommend proza in. Toch ligt het probleem vooral bij de rechtspraak zelf. Letterlijk citeren is immers zelden vereist. Een zin als de volgende

¹⁸⁸ Zo ook Hofhuis 1988.

¹⁸⁹ Zie de artikelen die de inhoud van uitspraken regelen: art. 121 Gw, 5 RO, 30 en 229 Rv, 8:67 en 8:77 Awb, 359 Sv.

¹⁹⁰ HR 15 mei 2007, NJ 2007, 387, r.o. 5.5.2 en noot Y. Buruma, nr. 2, bij dit arrest.

¹⁹¹ Uit deze gewoonte komt het begrip ‘rechterlijke overweging’ voort.

¹⁹² Van den Hoven & Plug 2008.

komt geheel op het conto van de schrijver, de bestuursrechter in Maastricht: ‘Naar dezerzijds oordeel kan in casu niet gezegd worden dat verweerder gezien de gehouden workshops, de inspraakavonden, alsmede de gelegenheid die geboden is tot het indienen van schriftelijke reacties aan dat vereiste niet heeft voldaan.’¹⁹³ Een staalkaart van normschendingen en zo’n zin is verre van uniek. Toch is het echt niet zo moeilijk om hetzelfde wat eenvoudiger te zeggen. ‘De gemeente heeft workshops en inspraakavonden gehouden en bood gelegenheid aan de eisers om een schriftelijke reactie in te dienen. Daarmee heeft de gemeente aan het vereiste voldaan.’

Wij kunnen ons troosten met de gedachte dat de taal van de rechtspraak de laatste tijd niet *ontoegankelijker* is geworden en dat mooie doelstellingen worden uitgesproken, zoals door de Raad voor de rechtspraak, die vanaf 2011 alleen nog uitspraken in begrijpelijke taal wil zien.¹⁹⁴ Het is nu echter 2012 en het juridicaans is nog springlevend. Goede voornemens blijken niet genoeg, ook niet als ze een plek krijgen in een concreet project. Helder taalgebruik was altijd een doel van het Promis-project, dat nog steeds gestaag oprukt door de strafsector.¹⁹⁵ Het figureerde prominent in de promotieflyer.¹⁹⁶ Desondanks zijn beide Promis-pilots gestart zonder definitie van heldere taal en afgesloten zonder evaluatie. Het gebruikte ‘B&S-model’ gaf alleen een lijst van op te nemen onderdelen en propageerde een verhalende stijl.¹⁹⁷ Als klap op de vuurpijl stelde de toetsingscommissie van Promis II in haar eindverslag een arrest van het Hof ’s-Hertogenbosch ten voorbeeld dat wemelt van de gewrongen zinnen, interpunctie- en spelfouten.¹⁹⁸ Heldere taal strekt zich blijkbaar niet uit tot grammatica.

Erger is het nog als men uitspraken wil verbeteren zonder enige aandacht voor taal. Pas in haar eindrapport constateerde de Toetsingscommissie civiele vonnissen dat leken vonnissen lang niet altijd kunnen volgen. Gelukkig vond men meteen een oplossing: betrek de volgende keer advocaten bij de toetsing. Die kunnen immers beter inschatten wat nog aan een cliënt valt uit te leggen.¹⁹⁹ Op zich niet onzinnig maar wel mager en vrijblijvend.

¹⁹³ Rb Maastricht 25 februari 1999, *JB* 1999, 81, r.o. 7.2.

¹⁹⁴ Raad voor de rechtspraak 2011, p. 19.

¹⁹⁵ Buiten het strafrecht meent men soms ten onrechte dat Promis is stukgelopen, maar vergelijk Raad voor de rechtspraak 2010, p. 9 en Raio 2009, p. 129.

¹⁹⁶ Promis-flyer 2007.

¹⁹⁷ Van der Hart 2011; Promis I, p. 26-28, Promis II, p. 44 en 135-136.

¹⁹⁸ Hof ’s-Hertogenbosch 21 maart 2007, nr. 20-003445-06; gepubliceerd in Promis II, p. 127-134.

¹⁹⁹ Neleman & Neijt 2010, p. 24.

Laat ik eindigen met twee min of meer positieve voorbeelden. De Werkgroep vorm en taal van vonnissen en beschikkingen kwam al in 1983 met een toegankelijker modelvonnis voor echtscheidingen.²⁰⁰ Helaas is het daarbij gebleven. Vanaf 2003 is de rechtbank Arnhem bezig met een Project begrijpelijkheid. In het projectteam zit een externe communicatiedeskundige; de richtlijnen voor het herschrijven zijn mede gebaseerd op verschillende taaladviesboeken. Het was de bedoeling zowel uitspraken als standaardbrieven aan te pakken, maar alleen de laatste zijn nog aan bod gekomen. In 1.800 variaties.²⁰¹ Naar een reden voor de vertraging hoeven we in elk geval niet lang te zoeken.

3.3 *Zoals gij zaait, zult gij oogsten*²⁰²

‘It is not possible to learn to write greatly, but it is possible to learn not to write poorly.’²⁰³ Voor een mooie schrijfstijl is talent nodig, maar slecht schrijven is af te leren. Voor helder formuleren geldt min of meer hetzelfde: weinig mensen komt het aangewaaid, maar iedereen kan leren bekende fouten te vermijden en beproefde hulpmiddelen toe te passen. Om ook de inhoud helder over te brengen moet de schrijver natuurlijk zijn gedachten op orde hebben. Maar zolang hij weinig snapt van taal, kan hij zijn ordelijke gedachten nooit overzetten in een ordelijke tekst. Kortom, wie voor zijn beroep gaat schrijven moet leren schrijven, tenzij hij over een uitzonderlijke natuurlijke aanleg beschikt.

Geen wonder dat auteurs die zich bezorgd maken over de kwaliteit van het geschreven recht adviseren te beginnen aan de basis, bij de opleidingen. Doen die opleidingen dan niets aan taal? Niets is misschien teveel gezegd, maar het houdt niet over. De Academie voor wetgeving kwam hiervoor al ter sprake.²⁰⁴ In de Raio-opleiding (Rechterlijke ambtenaar in opleiding) is schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid een van de vele algemene competenties. Daarnaast besteedt het strafrechtdeel van de opleiding uitgebreid aandacht aan vonnissen volgens Promis.²⁰⁵ Maar formuleren is in het Promis-model een ondergeschoven kindje. Van de universitaire opleidingen

²⁰⁰ Werkgroep vorm en taal 1983.

²⁰¹ Van der Pool, Schaap & Nijland 2008.

²⁰² Gezegde, parafrase uit de Bijbel, NT, Galaten 6:7.

²⁰³ Posner 1988, p. 297.

²⁰⁴ § 3.1, p. 51.

²⁰⁵ Raio 2009, p. 60 en 123.

Nederlands recht bieden er enkele verdiepingscursussen aan over aspecten van de relatie tussen recht en taal, vaak als keuzevak. Verder valt taalbeheersing onder vakken met titels als ‘juridische vaardigheden’, waarin de docenten – juristen – doorgaans naar eigen goeddunken al dan niet in kunnen gaan op woordkeuze, syntax of stijl. Voor zover opleidingen al investeren in helder taalgebruik valt het zaad bovendien op rotsachtige grond. Binnen en buiten de opleiding is juridicaans de norm. Voor studenten is afwijken zelfs riskant, ze worden daar eerder op afgerekend dan op wollig, halfbegrepen jargon. Jargon is veilig, het is de code van het sociale veld.²⁰⁶ Wie de code negeert, posteert zich als buitenstaander. Tegen de tijd dat een student wetgevingsjurist, griffier of rechter wordt, zijn slechte gewoonten diep ingesleten.

Maar er zit de opleidingen meer in de weg dan sociale mechanismen en traditie. Richard Posner suggereerde dat zaken als taalbeheersing en presentatievorm er bekaaid vanaf komen vanwege een vermeend gebrek aan intellectuele inhoud, vergeleken met het positieve recht en de metajuridica. Bovendien, aldus Posner, is instructie in schrijven en spreken arbeidsintensief en tijdrovend.²⁰⁷ Zeker in de huidige tijd lijkt dat een serieus bezwaar, hoewel verdeling van tijd en middelen natuurlijk een kwestie is van prioriteit. En is een academische studie niet vooral een opleiding tot een wijze van denken en werken, waarin een kennisvak meer of minder weinig verschil maakt? Toch verklaren schaarse tijd en middelen misschien mede waarom de universiteiten zo stellig beweren dat grammatica en taalbeheersing thuishoren in het voorbereidend onderwijs. Daar zou deze taak bovendien worden verwaarloosd. Los van de verwachtingen van het vooronderwijs vind ik deze houding onverstandig. Taal is een kwestie van oefenen, bijshaven en bijleren, zeker voor een student die terecht komt in een vak dat hoge eisen stelt aan de taalvaardigheid.

Dat aandacht voor rechtstaal een gebrek aan intellectuele inhoud zou hebben zegt meer over de aanpak dan over het onderwerp zelf. Zodra het gaat over rechtstaal, stelt de universitaire rechtenstudie zich op als een beroepsopleiding. De praktijk wordt, met een enkele kanttekening, gevolgd alsof hij normatief gezag heeft. De ontbrekende intellectuele inhoud is academische inhoud, een kritisch onderzoekende houding, gevoed door wetenschappelijke kennis van taal, tekst en communicatie. Waar blijven de

²⁰⁶ Vergelijk Gaakeer 2006; K. Deschamps en P. Quiryne in De Laet 2010.

²⁰⁷ Posner 1988, p. 359. Gaakeer 2006 merkt op dat men zich ook in het Nederland van de jaren '70 en '80 concentreerde op inhoud ten koste van vorm. Daar is sindsdien maar weinig aan veranderd.

theorieën die empirisch onderzoek naar begrijpelijkheid van rechtsteksten kunnen onderbouwen? Waar blijven de toepassingen van constructivistische of desnoods transformationele of structuralistische grammatica? Waar blijven de corpuslinguïstische inventarisaties van het juridicaans? Met aanvullend onderzoek moet het mogelijk zijn veel dichterbij een werkende gebruiksaanwijzing voor rechtstaal te komen. Maar laten we daar vooral niet op wachten. Laten we onmiddellijk beginnen de Nederlandse rechtstaal te ontdoen van versleten ideeën en naar binnen gekeerde tradities, tot verrijking van de burger, de samenleving en de rechtsgemeenschap zelf.

CONCLUSIE

Wanneer zij zich in wetten en uitspraken tot de burger wenden, zouden de wetgever en de rechter zich minder van de gangbare rechtstaal moeten bedienen. Of anders gezegd: de gangbare rechtstaal behoeft hervorming. Uit de taal van rechter en wetgever zou het besef moeten blijken dat communicatie met leken tot de kern van het recht behoort. Aan de argumenten die vóór het gebruik van rechtstaal in zijn huidige staat spreken wordt door juristen te veel gewicht toegekend. Daartegenover krijgt het belang van de burger en van de samenleving bij begrijpelijke wetten en vonnissen nog te weinig gewicht.

Wie een dienst verzorgt aan de samenleving kan niet zelf uitmaken of deze dienst voldoet. Dat geldt ook voor rechtstaal. De standaards horen een neerslag te zijn van wat in het algemeen belang wenselijk en mogelijk is. De samenleving als geheel is gebaat bij een rechtstaal die gezaghebbend en doelmatig is, maar ook controleerbaar voor niet-specialisten en aanvaardbaar voor haar burgers. Daarbij moet men bedenken dat de kwetsbare groep van de laagstgeschoolden het meeste last heeft van moeilijke taal. In die zin is moeilijke taal een democratisch defect. Naarmate de maatschappij meer professionele transparantie van haar rechtsprofessionals verlangt, zal ook de rechtstaal transparanter moeten worden en dus toegankelijker voor niet-juristen. Dat begint bij de taal van de wet, die doorwerkt in alle teksten van en over het Nederlandse recht. Het ligt voor de hand dat taaldeskundigen aan de standaards bijdragen. Van hen mag daarbij een actieve opstelling worden verwacht. Om de obstakels op weg naar normering te slechten kan wetgeving in de vorm van een sociaal recht op heldere taal, een opdracht aan regelgevers zoals die ook elders wel bestaat, voor meer urgentie zorgen.

In aanleg hoort vaktaal thuis in de communicatie tussen specialisten. Vele van de belangen die juristen hebben om de rechtstaal ook daarbuiten te gebruiken vloeien voort uit mechanismen binnen het eigen sociale veld en de sterke sociale positie ten opzichte van niet-juristen. Deze belangen zouden de toegankelijkheid van rechtstaal voor burgers niet negatief mogen beïnvloeden, maar dat gebeurt toch, zolang interne normen dat voorschrijven. Verbetering vereist dus dat men zich van die normen bewust is en bereid is ze te hervormen.

Een vaktaal is een register van de standaardtaal, de taal zoals hij zich gedraagt in een bepaalde professionele omgeving. De rechtstaal is een van de vele vaktalen van het

Nederlands. Alle mogelijkheden en onmogelijkheden van het Nederlands zijn in aanleg op de rechtstaal van toepassing. Desondanks worden er unieke eigenschappen aan toegedicht, zoals precisie en eenduidigheid. Het gegeven dat betekenis zich aanpast aan de context brengt echter mee dat precisie, in de zin van scherpe semantische afbakening, zich aan de controle van de schrijver onttrekt. Hij kan precisie hoogstens benaderen met beperkt inzetbare middelen, waarvan definities nog het meest effectief zijn. Bovendien dient hij zich te realiseren dat elke afbakening of herhaling evenzeer het risico inhoudt van het tegenovergestelde resultaat: verspreiding van *imprecisie*.

De tweede toegedichte eigenschap, eenduidigheid, ligt als aanname onder de grammaticale, rechtshistorische en teleologische rechterlijke interpretatiemethoden. De wet zou één betekenis dragen, die uit de ‘letterlijke tekst’ of uit historische gegevens en de intentie van de wetgever valt af te leiden. (Rechts)begrippen zijn echter semantisch onbepaald. Er bestaat geen letterlijke betekenis los van context. Evenmin bestaat er een ‘wil van de wetgever’. De wetgever is een conglomeraat, waarvan de samenstellende delen elk een eigen wil hebben. Het historische doel van de wet, voor zover dit valt af te leiden uit gepubliceerde overwegingen, zwijgt over een latere tijd en latere omstandigheden – juist daarom is rechterlijke interpretatie nodig – noch kunnen wij deduceren wat de historische wetgever zou hebben gevonden van hem nog onbekende ontwikkelingen. Eerder dient de rechter zich te richten op de ‘zin der wet’, de meest zinvolle toepassing in de context van het hier en nu. In tegenstelling tot zijn bedenkers is de wet zich namelijk wel in de levende werkelijkheid blijven ontplooiën.

In verbale communicatie zijn twee fasen te onderscheiden, de fase waarin de zender de tekst produceert en de fase waarin de ontvanger de gegeven tekst in zich opneemt. Wat de bedoelingen van de zender ook waren, in de tweede fase is toekenning van betekenis een zaak tussen ontvanger en tekst. Elke receptie is een interpretatie. Dat wil niet zeggen dat de zender niets teweegbrengt bij de ontvanger. Taal beïnvloedt het denken, zo blijkt uit praktijk en experiment. Zo gebruiken juristen taal als instrument om het denken over het recht te sturen, met het evidente gevaar van confirmation bias en zelfbevestiging. Wat zij doen is verwant aan het fenomeen ‘framing’, het opdringen van gewenste connotaties aan de ontvanger door de keuze voor bepaalde bewoordingen. Juristen willen hun formuleringen nog wel eens ten onrechte als objectief beschouwen, terwijl elke formulering in werkelijkheid een subjectieve keuze vertegenwoordigt uit

referenten, connotaties en constructietypen. Framing is voor elke taalgebruiker een dagelijkse bezigheid, bewust of onbewust.

Het gefaseerde receptiemodel relateert tevens de tegenstelling tussen juridische nauwkeurigheid en begrijpelijkheid, een tegenstelling die velen in de discussies over rechtstaal bijna verabsoluteren. De schrijver die zichzelf opdraagt aan te sluiten bij de lezer levert relatief begrijpelijke teksten af. Aansluiting bij de lezer is dan een (schrijvers)doel naast juridische nauwkeurigheid. De mate waarin beide doelen worden gehaald geven elk apart een indicatie van kwaliteit. De twee komen hoogstens in conflict waar vereenvoudiging dwingend tot verlies van nuance leidt. In die gevallen moeten de twee waarden tegen elkaar worden afgewogen.

De burger heeft geen absoluut recht op begrip, noch is onbegrip een excuus om rechtsnormen te negeren. Algemene rechtszekerheid heeft voorrang. De situatie dat elke burger elke rechtsregel kan bevatten kan nooit bestaan, onder meer omdat het bevattingvermogen van mensen te zeer uiteenloopt. Om het begrip van het recht te optimaliseren is het daarom voldoende, maar tevens noodzakelijk, om rekening te houden met de gemiddeld ontwikkelde en gemiddeld taalvaardige niet-specialist. Vaststelling van zulke maatstaven is een politieke handeling.

Maximaal toegankelijke rechtsteksten zijn wel in het belang van alle partijen. De samenleving profiteert ervan doordat controle gemakkelijker wordt en het gezag, de legitimiteit, de uitvoerbaarheid en de naleving van het recht toenemen. De jurist bereikt een hogere graad van nauwkeurigheid door aandacht te schenken aan een heldere formulering. Hoe ingewikkelder de materie, hoe meer toegankelijkheid loont, tot profijt van lezer én schrijver. Een ontoegankelijk geschreven tekst is moeilijk te begrijpen, helder schrijven is een voorwaarde voor begrip. Maar daarmee is nog niet duidelijk wat helder of toegankelijk schrijven inhoudt. Normen voor geschreven rechtstaal die meer zijn dan vuistregels vergen empirisch onderzoek, gebaseerd op een realistische taalbeschrijving. Naar mijn inschatting is (radicale) constructiegrammatica het meest realistisch. Zij laat ruimte voor de complexe relatie tussen taal en denken, waar oudere theorieën, met name de transformationeel-generatieve grammatica, in beginsel het eenzijdige traditionele beeld ondersteunen van rechtstaal als de openbaring van het rechtsdenken.

Onderzoek naar tekstuele begrijpelijkheidskenmerken is beschikbaar, maar niet speciaal voor Nederlandse rechtsteksten. Hier ligt nog een taak voor taalkundigen. Met zulk onderzoek is de kous echter niet af. Ook een heldere tekst kan nog steeds conceptueel aan de lezer voorbijgaan. De resultaten van onderzoeken naar de toename van conceptueel begrip door de lezer wanneer een tekst met een bepaalde juridische inhoud eenvoudiger werd herschreven, grotendeels uit de VS en het VK, lopen sterk uiteen. Meestal bleek er tenminste enige winst te zijn geboekt, maar niet altijd was de winst significant. Wat vergelijking bemoeilijkt is dat de gebruikte methoden niet overeenkomen. Bij veelgebruikte methoden van tekstbegrijpelijkheidsanalyse speelt weer een ander probleem. Zij hebben een zwakke theoretische basis, omdat zij enkel op correlaties berusten.

Nu onderzoek grotendeels ontbreekt, moeten we ons behelpen met vuistregels. De meest gangbare adviezen uit schrijfwijzers blijven op sommige punten in gebreke. Ten eerste is het effect van technisch jargon op begrip relatief beperkt, dus is vervanging daarvan een overschatte remedie. Moelijke niet-technische taal is veel schadelijker. De tweede vuistregel is dan ook dat er voor andere vaktaaltradities die het de lezer moeilijker maken, zoals archaïsmen en een veelheid van syntactische en stilistische eigenaardigheden, geen plaats is, met de uitzondering dat een beheerst formeel register hoort bij de autoriteit die we van het recht verwachten. Voor lange zinnen bestaat geen steekhoudend excuus. Elke zin, hoe complex of gewrongen ook, laat zich opsplitsen in kortere eenheden. Het schadelijke schuilt evenwel niet in de lengte op zich, maar in het aantal, de opbouw en de onderlinge verhouding van de constructies. Ten derde plegen gebruikers van Nederlandse rechtstaal huiverig te zijn voor esthetiek en stijlmiddelen, terwijl gecontroleerde toepassing daarvan voor elke tekstschrijver niet meer is dan een bewijs van beheersing en vakmanschap. Harmonie en evenwichtige proporties bevorderen het overzicht. Beeldspraak is inherent aan taal en is, zeker in sobere gedaanten, in beginsel even vastomlijnd als non-figuratieve taal. Retoriek tenslotte is niet meer dan een manier om te overtuigen zonder aan de inhoud toe te voegen. Geen overbodige luxe in een veld waar inhoudelijk vaak meerdere oplossingen te verdedigen zijn en waar legitimiteit ten dele samenhangt met acceptatie.

LITERATUUR

Academie voor wetgeving 2010

Opleidingsgids 2011/1. Academie voor overheidsjuristen. Academie voor wetgeving, Den Haag 2010.

Aronson 1969

E. Aronson, 'The theory of cognitive dissonance: A current perspective', in L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology. Vol. 4*, New York: Academic Press 1969, p. 1-34.

Benson 1985

R.W. Benson, 'The end of legalese. The game is over', *New York University Review of Law and Social Change 1984-85*, p. 519-573.

Brongers 2009

D. Brongers, *De wet in gewoon Nederlands*, Amsterdam: Balans 2009.

Brouwer 2005

J.G. Brouwer, 'Pensez par vous-même!', in: J.G. Brouwer (red.), *Wat maakt een goed jurist?*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2005, p. 7-8.

Bruinsma 2000

F. Bruinsma, 'Rechter, organisatie en rechtspraak: beeld en zelfbeeld', *Trema 2000*, p. 443-448.

De Bruyn, Claes & Bijttebier 2006

E. de Bruyn, L. Claes & P. Bijttebier, 'Het psychodiagnostische proces', in L. Claes e.a. (red.), *Tot de puzzel past. Psychodiagnostiek in methodiek en praktijk*, Leuven: Acco 2006, p. 19-30.

Burge 2010

T. Burge, *Origins of Objectivity*, Oxford: Oxford University Press 2010.

Charrow & Charrow 1979

R.P. Charrow & V.R. Charrow, 'Making Legal Language Understandable. A Psycholinguistic Study of Jury Instructions', *Columbia Law Review 1979*, 1306.

Chomsky 1993

N. Chomsky, *Lectures on Government and Binding. The Pisa Lectures*, Berlijn: Mouton de Gruyter 1993.

Christensen 2001

R. Christensen, 'Die Verständlichkeit des Rechts ergibt sich aus der gut begründeten Entscheidung', *Rechtshistorisches Journal 2001*, p. 490-501.

Christmann 2004

U. Christmann, 'Verstehens- und Verständlichkeitsmessung. Methodische Ansätze in der Anwendungsforschung', in K. D. Lerch (red.), *Die Sprache des Rechts. Studien der interdisziplinären Arbeitsgruppe Sprache des Rechts der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Band 1. Recht verstehen. Verständlichkeit, Missverständlichkeit und Unverständlichkeit von Recht*, Berlijn: Walter De Gruyter 2004, p. 33-62.

Cleiren 2008

C.P.M. Cleiren, 'Het legaliteitsbeginsel', in C.P.M. Cleiren, T.A. de Roos & M.A.H. van der Woude, *Jurisprudentie strafrecht select*, Den Haag: Sdu 2008, p. 285-306.

Cornu 2004

G. Cornu, 'Compréhension ou incompréhension du droit? Sombre verdict', *Rechtshistorisches Journal* 2001, p. 502-507; herdrukt in K. D. Lerch (red.), *Die Sprache des Rechts. Studien der interdisziplinären Arbeitsgruppe Sprache des Rechts der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Band 1. Recht verstehen. Verständlichkeit, Missverständlichkeit und Unverständlichkeit von Recht*, Berlijn: Walter De Gruyter 2004, p. 63-68.

Coke 1826

J.H. Thomas & J.F. Fraser (red.), *The Reports of Sir Edward Coke, Knt. In Thirteen parts. In Six Volumes. Vol. 2, parts III-IV*, London: Butterworth 1826.

Van de Craen 2007

P. Van de Craen, *Mensentaal. Een inleiding tot de algemene taalwetenschap*, Brussel: VUBpress 2007.

Croft 2001

W. Croft, *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*, Oxford: Oxford University Press 2001.

Cutts 1993

M. Cutts, 'Unspeakable acts', *English Today* 1993/3, p. 34-38, www.journals.cambridge.org.

Cutts 2000

M. Cutts, *Lucid Law*, High Peak: Plain Language Commission 2000.

Dreissen 2007

W.H.B. Dreissen, *Bewijsmotivering in strafzaken* (diss. Maastricht), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007.

Van Dunné 1988

J.M. van Dunné, 'De taal van het nieuw BW', in A. van Doorn e.a. (samenstelling), *Meesterlijke taal. Over taal en taalgebruik in het recht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 29-46.

Dworkin 1986

R.M. Dworkin, *Law's Empire*, Cambridge MA: Harvard University Press 1986.

EU Handleiding wetteksten 2003

Juridische diensten van het Europees Parlement, de Europese Raad en de Europese Commissie, *Gemeenschappelijke praktische handleiding van het Europees Parlement, de Raad en de Commissie ten behoeve van eenieder die binnen de Gemeenschapsinstellingen bij de opstelling van wetteksten is betrokken*, Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen 2003;

Fish 1994

S.E. Fish, 'The law wishes to have a formal existence', in *There's no such thing as free speech and it's a good thing, too*, New York: Oxford University Press 1994, p. 141-179.

Flesh 1948

R.F. Flesh, 'A new readability yardstick', *Journal of Applied Psychology* 1948, p. 221-233.

Gaakeer 2006

A.M.P. Gaakeer, 'De eenheid van recht en taal', *AA* 2006, p. 843-846.

Gibbons 1999

J. Gibbons, 'Language and the Law', *Annual Review of Applied Linguistics* 1999, p. 156-173.

Van Ginneken 1914

J. van Ginneken, *Handboek der Nederlandsche taal. Deel II. De sociologische structuur onzer taal II*, Nijmegen: L.C.G. Malmberg 1914.

Gohres 2004

C.F.P.M. Gohres, 'Plain and Simple', *Linguaan* 2004, 9 (vakblad van het Nederlands Genootschap van Tolken en Vertalers).

Gommer 2008a

H. Gommer, *Onder de rechter* (diss. Tilburg), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008.

Gommer 2008b

H. Gommer, 'Afscheid van het mythisch gezag', *Trema* 2008, p. 54-59.

Griffiths 1984

J. Griffiths, 'Heeft de rechtssociologie een toegevoegde waarde? Reflecties naar aanleiding van een oratie van Kees Schuyt', *Mens en Maatschappij* 1984, p. 82-97.

Groenewegen 2007

F.T. Groenewegen, 'De relatieve waarde van de grammaticale interpretatiemethode', in E.T. Feteris e.a. (red.), 'Alles afwegende ...'. *Bijdragen aan het Vijfde Symposium Juridische Argumentatie 22 juni 2007 te Rotterdam*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 239-244.

Gunnarsson 1984

B.L. Gunnarsson, 'Functional Comprehensibility of Legislative Texts. Experiments with a Swedish Act of Parliament', *Text. Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse. Volume 4*, Berlijn: Mouton De Gruyter 1984, p. 71-105.

De Haan 1915

J.I. de Haan, 'Taal en rechtswetenschap', *De beweging* 1915, p. 141-146; opgenomen in J.I. de Haan /G.C.J.J. van den Bergh (red.), *De taal zegt meer dan zij verantwoord kan. Een keuze uit de verspreide rechtskundige-signifische geschriften van Mr. Jacob Israël de Haan*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1994, p. 40-43.

De Haan 1916a

J.I. de Haan, *Rechtskundige significa en hare toepassing op de begrippen: "aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar"* (diss. Amsterdam UVA), Amsterdam: Versluys 1916.

De Haan 1916b

J.I. de Haan, 'Rechtskundige significa', *De Beweging* 1916, p. 87-132; tevens eerste hoofdstuk van De Haan 1916a.

De Haan 1916c

J.I. de Haan, 'Wezen en taak der rechtskundige significa', *De Gids* 1916-4, p. 281-300.

De Haan 1917

J.I. de Haan, 'Taal en rechtswetenschap', *Weekblad van het recht*, 1917, 10049; opgenomen in J.I. de Haan /G.C.J.J. van den Bergh (red.), *De taal zegt meer dan zij verantwoord kan. Een keuze uit de verspreide rechtskundige-signifische geschriften van Mr. Jacob Israël de Haan*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1994, p. 67-68.

Haenen 2011

M. Haenen, 'We moeten ons niet gek laten maken' (interview met J.W. Fokkens, procureur-generaal bij de Hoge Raad), *NRC Handelsblad* 12 maart 2011, p. 34.

Hansen & Neumann 2004

S. Hansen-Schirra & S. Neumann, 'Linguistische Verständlichmachung in der juristischen Realität', in K.D. Lerch (red.), *Die Sprache des Rechts. Studien der interdisziplinären Arbeitsgruppe der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. Band 1. Recht verstehen. Verständlichkeit, Missverständlichkeit und Unverständlichkeit von Recht*, Berlin: Walter De Gruyter 2004, p. 167-184.

Van der Hart 2011

R.A.M. van der Hart, *Promis, de belofte van heldere taal*, onderzoeksverslag master rechtswetenschap, Open Universiteit, onpubliceerd.

Hauck 2006

W. Hauck, 'Textarbeit statt sprachlicher Oberflächenkosmetik', in U. Haß-Zumkehr (red.) *Sprache und Recht. Institut für Deutsche Sprache. Jahrbuch 2001*, Berlin: Walter de Gruyter 2002, p. 383-387 (onderdeel van 'Podiumdiskussion: Kann man Gesetze verständlich machen?', p. 366-392).

Heij & Visser 2007

K. Heij & W.M.G. Visser, *De Grondwet in eenvoudig Nederlands*, Den Haag: Sdu 2007.

Hendrickx 1999

K. Hendrickx, 'Rechtstaal: een vak(taal) apart', *Interaxis* 1999-5, nr. 3, www.interaxis.org.

Hofhuis 1988

H.F.M. Hofhuis, 'De taal van de rechter', in A. van Doorn e.a. (samenstelling), *Meesterlijke taal*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 51-64.

Hoogwater 2009

S. Hoogwater, presentatiemateriaal bij *Beeldtaal voor juristen. Grafische modellen om juridische informatie toegankelijker te maken*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009, www.bju.nl / Zoek 'beeldtaal voor juristen' / Extra materiaal (28 november 2011).

Van den Hoven & Plug 2008

P.J. van den Hoven & H.J. Plug, 'Naar een verbetering van strafmotiveringen. Een onderzoek naar de effectiviteit van het PROMIS model', *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 2008, p. 249-267.

Van den Hoven & Plug 2009

P.J. van den Hoven, & H.J. Plug, 'Wat Promis kan leren over de begrijpelijkheid van rechtstaal', *NJB* 2009, 870.

Ippel & Heeger-Hertterp 2006

P. Ippel & S. Heeger-Hertterp, *Sprekend de rechtbank. Alledaagse communicatie in de Utrechtse zittingszaal*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006.

Keulen 1988

F.B. Keulen, 'De advocaat als vertaler', in A. van Doorn e.a. (samenstelling), *Meesterlijke taal*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 87-90.

Kimble 1996

J. Kimble, 'Answering the Critics of Plain Language', in B.A. Garner (red.), *The Scribes Journal Of Legal Writing 1994-1995*, Eagan MN: West Publishing 1996, p. 51-85.

Kimble 2006

J. Kimble, 'The Great Myth That Plain Language Is Not Precise', in *Lifting the Fog of Legalese. Essays on Plain Language*, Durham NC: Carolina Academic Press 2006, p. 37-48.

Kisch 1955

I. Kisch, 'Formulering van rechtsregels in het ontwerp BW', *WPNR* 1955, 4407-4408.

Klein 2001

W. Klein, 'Ein Gemeinwesen, in dem das Volk herrscht, darf nicht von Gesetzen beherrscht werden, die das Volk nicht versteht', *Rechtshistorisches Journal* 2001, p. 621-628.

Kloosterhuis 2007

H. Kloosterhuis, 'Verhullend argumenteren met taalkundige argumenten', in E.T. Feteris e.a. (red.), *'Alles afwegende ...'*. *Bijdragen aan het Vijfde Symposium Juridische Argumentatie 22 juni 2007 te Rotterdam*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 261-268.

Kurzon 1997

D. Kurzon, "'Legal language": varieties, genres, registers, discourses', *International Journal of Applied Linguistics* 1997, p. 119-139.

De Laet 2010

A. de Laet, "'Met eenvoudigere juridische taal was de kredietcrisis er nooit gekomen'", *Taalschrift* 71, 11 mei 2010 (online tijdschrift van de Nederlandse Taalunie), www.taalschrift.org.

Langer, Schulz von Thun & Tausch 1981

I. Langer, F., *Sich verständlich ausdrücken*, München: Reinhardt 1981.

Leijten 1988

J.C.M. Leijten, 'Rechtsgevolgen van woordkeuze', in A. van Doorn e.a. (samenstelling), *Meesterlijke taal*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 97-105.

Leliard 1979

J.D.M. Leliard, *Het kleed van Themis*, Antwerpen: Maarten Kluwer's Internationale Uitgeversonderneming 1979.

Lenz 2011

L. Lenz, *Let op: Begrip verplicht! Begrijpelijkheid als norm in de wet* (oratie Utrecht), Utrecht: Faculteit Geesteswetenschappen Universiteit Utrecht 2011.

Lieberman & Krauss 2009

J.D. Lieberman & D.A. Krauss, *Psychology in the courtroom. Social Aspects of Trial Processes*, Farnham: Ashgate Publishing 2009, p. 131-137, 199-200.

Lindo 2009

C.M.T. Lindo, 'Een korte grondwet graag! Interview met prof. mr. C.A.J.M. Kortmann', *NJB* 2009, 2239.

Loth 2009

M.A. Loth, "'Slapende rechters" of "dwalende deskundigen"?' (boekbespreking), *NJB* 2009, 868.

LRC Victoria 1987

Law Reform Commission of Victoria, *Plain English and the law. Vol. 1*, Melbourne: F.D. Atkinson Government Printer 1987.

Mak 2008

E. Mak, 'Rechtspraak & rechtspraak: een precaire balans', *Rechtstreeks* 2008-4, p. 11-40.

Mathijssen 2009

Marita Mathijssen, *Hoe ver kun je gaan? Grenzen tussen literaire, essayistische en wetenschappelijke teksten* (Jan Hanlo-lezing 2009), te downloaden van www.essayprijs.nl, pagina Openingslezing, jaar 2009; in verkorte vorm gepubliceerd in *NRC Handelsblad* 18 september 2009, Cultureel supplement, p. 6-7.

Mellinkoff 1963

D. Mellinkoff, *The language of the Law*, Boston: Little, Brown 1963.

Merton 1957

R.K. Merton, 'Bureaucratic Structure and Personality', in *Social Theory and Social Structure*, Glencoe IL: Free Press 1957, p. 195-206.

Möhn & Pelka 1984

D. Möhn & R. Pelka, *Fachsprachen. Eine Einführung*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1984.

Montgomery 1999

J.W. Montgomery, *Faith & Thought* (Journal of the Victoria Institute or Philosophical Society of Great Britain), 1999-26, p. 3-5.

More (1516) 2008

T. More, *Utopia* (Engelse vertaling Gilbert Burnet 1684), Rockville MD: Arc Manor 2008.

Neleman & Neijt 2010

P. Neleman & P.J. Neijt, *Toetsingscommissie Civiele vonnissen*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2010.

Nolta 1979

J.V. Nolta, *Taal in toga. Over toegankelijke (straf)rechtstaal*, Deventer: Kluwer 1997.

Van Noortwijk 1995

C. van Noortwijk, *Het woordgebruik meester. Een vergelijking van enkele kwantitatieve aspecten van het woordgebruik in juridische en algemeen Nederlandse teksten* (diss. Rotterdam), Lelystad: Koninklijke Vermande BV 1995.

Nussbaumer 2002

M. Nussbaumer, "'Es gibt nichts Gutes, außer man tut es". Arbeit an der Verständlichkeit von Gesetzestexten in der Schweizerischen Bundeskanzlei', *Hermes. Journal of Linguistics* 2002, p. 111-123.

Ogorek 2001

"'Ich kenne das Reglement nicht, habe es aber immer befolgt!" Metatheoretische Anmerkungen zur Verständnisdebatte', *Rechtshistorisches Journal* 2001, p. 656-664; herdrukt in K. D. Lerch (red.), *Die Sprache des Rechts. Studien der interdisziplinären Arbeitsgruppe Sprache des Rechts der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Band 1. Recht verstehen. Verständlichkeit, Missverständlichkeit und Unverständlichkeit von Recht*, Berlin: Walter De Gruyter 2004, p. 297-305.

Parl. Gesch. erfrecht

G. van der Burght, E.W.J. Ebben & M.R. Kremer, *Parlementaire geschiedenis Vaststellingswet erfrecht*, Deventer: Kluwer 2002.

Penninckx 1992

W. Penninckx, *Duidelijk Nederlands in de Regelgeving*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Bestuur Afstandsonderwijs 1992.

Pessers 2010

D.W.J.M. Pessers, 'Publiek/privaat: vervlechten of ontvlechten?', in O.O. Cherednychenko e.a. (red.), *Publiek/privaat: vervlechten of ontvlechten?. Handelingen van het oprichtingscongres van het Netherlands Institute for Law and Governance 2009*, Antwerpen: Intersentia 2010.

Pinker 2000

S. Pinker, *The Language Instinct. How the Mind Creates Language*, New York: HarperCollins 2000.

Pistel 2001

K.H. Pistel, 'Sprache – Recht – Öffentlichkeit. Bericht von der 37. Jahrestagung des IDS', *Sprachreport* 2001-1, p. 24-28.

Plug 2000

H.J. Plug, *In onderlinge samenhang bezien. De pragma-dialectische reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken* (diss. Amsterdam UVA), Amsterdam 2000, uitgave in eigen beheer, distributie door Thela Thesis; te downloaden van www.dare.uva.nl/record/86483 (november 2011).

Pollock & Maitland (1898) 1996

F. Pollock & F.W. Maitland, *The History of English Law before the time of Edward I. Volume I* (1898), Union NJ: The Law Book Exchange 1996.

Van der Pool, Schaap & Nijland 2008

E. van der Pool, A. Schaap & M. Nijland, 'Begrijpelijk schrijven: een kwestie van attitude. Ervaringen van een project bij de Rechtbank Arnhem', *Trema* 2008, p. 29-35.

De Poot, Verkuylen & Malsch 2007

C. de Poot, M. Verkuylen & M. Malsch, 'Leesbaarheid maakt gebrek aan kennis zichtbaar. Over de begrijpelijkheid van schriftelijke vonnissen', *NJB* 2004, p. 1112-1117.

Popper 1967

K.R. Popper, 'Quantum Mechanics without "The Observer"', in M.A. Bunge (red.), *Quantum Theory and Reality*, New York: Springer-Verlag 1967, p. 7-44.

Popper 1982

K.R. Popper, *Unended Quest. An Intellectual Autobiography*, Londen: Fontana 1982.

Posner 1988

R.A. Posner, *Law and Literature. A Misunderstood Relation*, Cambridge MA: Harvard University Press 1988.

Promis I

Projectgroep Promis, *Eindrapport Pilot PROMIS. Project motiveringsverbetering in strafvonnissen. 26 mei 2005*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2005; te downloaden van www.rechtspraak.nl, gerechtelijke instantie: Raad voor de rechtspraak, pagina Kwaliteit van de rechtspraak.

Promis II

Projectgroep Promis II, *Eindrapport Promis II. Project motiveringsverbetering in strafvonnissen*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2007; te downloaden van www.rechtspraak.nl, gerechtelijke instantie: Raad voor de rechtspraak, pagina Kwaliteit van de rechtspraak.

Promis-flyer 2007

Raad voor de rechtspraak, 'Promis: een belofte van de rechtspraak. Informatiefolder over de nieuwe motiveringsmethodiek van de strafrechtspraak', Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2007.

Raad voor de rechtspraak 2007

Raad voor de rechtspraak, *Onafhankelijk en betrokken* (Agenda van de Rechtspraak 2008-2011), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2007.

Raad voor de rechtspraak 2010

Frans van Dijk e.a. (red.), *Agenda van de Rechtspraak 2011-2014. Gericht op de samenleving*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2010.

Raad voor de rechtspraak 2011

Raad voor de rechtspraak, *Jaarplan Rechtspraak 2011*, bijlage bij *Kamerstukken II* 2010/11, 29 279, nr. 119.

Radbruch (1932) 1999

G. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, Heidelberg: Hüthig Jehle Rehm 1999.

Raio 2009

Studiegids raio-opleiding, Zutphen: SSR, Studiecentrum Rechtspleging 2009.

Renkema 1981

J. Renkema, De taal van 'Den Haag'. *Een kwantitatief -stilistisch onderzoek naar aanleiding van oordelen over taalgebruik* (diss. Amsterdam VU), Den Haag: Staatsuitgeverij 1981.

Renkema 1994

J. Renkema, 'Taal mag geen belasting zijn', *Onze taal* 1994, p. 82-84.

Renkema 2008

J. Renkema, 'Wie Nederlander is, staat in de wet', *Onze taal* 2008, p. 10-13.

De Roos 2005

T.A. de Roos, 'De strafrechtsjurist en de retorica', in A.H.E.C. Jordans, P.A.M. Mevis & J. Wöretshofer (red.), *Praktisch strafrecht. Liber amicorum J.M. Reijntjes*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 515-520.

Santen 1988

A.H.M. Santen, 'De taal van de notaris', in A. van Doorn e.a. (samenstelling), *Meesterlijke taal. Over taal en taalgebruik in het recht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 91-96.

Sauer 1990

C. Sauer, *Vak Taal Kennis. Inleiding tot het onderzoek naar taalgebruik in vakken en beroepen*, Leiden: Alpha 1990.

De Saussure (1913) 1995

F. de Saussure, *Cours de linguistique générale* (postuum 1913), Parijs: Éditions Payot & Rivages 1995.

Schendera 2002

C.F.G. Schendera, 'Die Verständlichkeit von Rechtstexten und interaktionsorientierter Ansatz', *Hermes. Journal of Linguistics* 2002/29, p. 125-139, www.asb.dk (snelste weg: zoek 'about hermes').

Schendera 2004

C.F.G. Schendera, 'Die Verständlichkeit von Rechtstexten. Eine kritische Darstellung der Forschungsfrage', in K.D. Lerch (red.), *Die Sprache des Rechts. Studien der interdisziplinären Arbeitsgruppe der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. Band 1. Recht verstehen. Verständlichkeit, Missverständlichkeit und Unverständlichkeit von Recht*, Berlijn: Walter De Gruyter 2004, p. 321-374.

Scholten 1915

P. Scholten, 'Recht en levensbeschouwing' (1915), in P. Scholten/T. Slootweg (red.), *Paul Scholten. Dorsten naar gerechtigheid*, Deventer: Kluwer 2010, p. 137-178.

Scholten & Scholten (1934) 1974

P. Scholten / G.J. Scholten, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. Algemeen deel*, Zwolle: Tjeenk Willink 1974.

Schuyt 1982

C.J.M. Schuyt, *Ongeregeld heden. Naar een theorie van wetgeving in de verzorgingsstaat* (oratie RUL), Alphen a/d Rijn: Samsom 1982; ook opgenomen in C.J.M. Schuyt, *Tussen macht en moraal*, Alphen aan den Rijn: Samson 1983, p. 255-290.

Sedley 1999

Stephen Sedley, 'A benchmark of British justice' (necrologie), *The Guardian* 6 maart 1999.

Soeteman 1988

A. Soeteman, 'Juridische argumentatie', in A. van Doorn e.a. (samenstelling), *Meesterlijke taal. Over taal en taalgebruik in het recht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 123-136.

Sterk & Ficq 2008

C.H.W.M. Sterk & C.R.L.R.M. Ficq, 'Promis: inzicht in de gedachtegang van de rechter', *NJB* 2008, p. 153-161.

Stuiveling 2009

S.J. Stuiveling, 'Transparantie en Rechtspraak: kennis delen met de samenleving' (rechtspraaklezing 2009), *Rechtstreeks* 2009 (bijzonder nummer), p. 9-28.

T&C Sv 2011

C.P.M. Cleiren & J.F. Nijboer (red.), *Tekst & Commentaar. Strafvordering*, Deventer: Kluwer 2011.

Tiersma 2006

P.M. Tiersma, *Communicating with Juries: How to Draft More Understandable Jury Instructions*, Williamsburgh VA: National Center for State Courts 2006.

Tiersma-jury

P.M. Tiersma, 'The Language of Jury Instructions', ongedateerd, www.languageandlaw.org/JURYINST.HTM (4 november 2011).

Tversky & Kahneman 1981

A. Tversky & D. Kahneman, 'The framing of decisions and the psychology of choice', *Science* 1981-211, p. 453-458.

Verlaan 2009

J. Verlaan, 'Rechtbank kan geen helder vonnis schrijven', *NRC Handelsblad* 3 november 2009, p. 1.

Visser 2009

W. Visser, 'Het moet. Het kan ook. Maar we gaan het niet doen', *Trema* 2009, afl. 7, p. 305-310.

Vonk 2009

H.J. Vonk, 'Schoon schip. Open brief aan prof. mr. Marc Loth', *NJB* 2009, 1102.

Vriesema 2011

I. Vriesema, "'Brus": voor "broer en zus"', *NRC Handelsblad* 10 november 2011, p. 24.

Wagenaar, Israëls & Koppen 2009

W.A. Wagenaar, H. Israëls & P.J. van Koppen, *De slapende rechter. Waarom het veroordelen van burgers niet alleen aan de rechter kan worden overgelaten*, Amsterdam: Bert Bakker 2009.

Weber (1922) 1980

M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie* (1922), Tübingen: Johannes Winckelmann 1980.

Werkgroep vorm en taal 1983

Werkgroep vorm en taal van vonnissen en beschikkingen, 'Vorm en taal van vonnissen en beschikkingen', *Trema* 1983, p. 151-161.

Wesel 2004

U. Wesel, 'Selbstverständlich', in K.D. Lerch (red.), *Die Sprache des Rechts. Studien der interdisziplinären Arbeitsgruppe der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. Band 1. Recht verstehen. Verständlichkeit, Missverständlichkeit und Unverständlichkeit von Recht*, Berlijn: Walter De Gruyter 2004, p. 455-458.

Wijnholt 1996

M.R. Wijnholt, 'Rechtmatig gebruik van de rechtstaal' *Onze taal* 1996, p. 60-62.

Van der Wilt 2007

C. van der Wilt, 'De strafrechter doet te weinig met kritiek', *NJB* 2007, 2167.

Van der Wilt 2009

C. van der Wilt, 'Strafrechtelijke waarheidsvinding volgens Marc Loth', *NJB* 2009, 1449.

Witteveen 1988

W.J. Witteveen, 'De taal van de wetgever', in A. van Doorn e.a. (samenstelling), *Meesterlijke taal. Over taal en taalgebruik in het recht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 3-18.

Woolf 1996

H. Woolf, *Access to Justice. Final Report to the Lord Chancellor on the Civil Justice System in England and Wales*, Norwich: The Stationery Office 1996; online op www.webarchive.nationalarchives.gov.uk.

WRR 2002

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *De toekomst van de nationale rechtsstaat* (rapporten aan de regering 63), Den Haag: Sdu 2002.

JURISPRUDENTIE

HvJ EG18 juni 2009, nr. C-487/07, *Jur.* 2009 I-5185, *LJN* BJ1503, *IER* 2009, 43 m.nt. Ch. Gielen (*L'Oréal/Bellure*).

HR 19 juni 1911, *W* 1911, 9203, m.nt. D. Simons (*Hoornse taart*).

HR 15 februari 1932, *LJN* BG9438, *NJ* 1932, 289 (*Oude Kijk in 't Jatstraat*).

HR 21 november 1961, *NJ* 1962, 89 (*Emmense bromfietser*).

HR 29 mei 1970, *LJN* AC5031, *NJ* 1970, 435 (*Twaalfhoven-Railway Passengers*).

HR 10 oktober 1972, *LJN* AB4385, *NJ* 1973, 458, m.nt. A.L. Melai.

HR 11 maart 1986, *LJN* AC1900, *NJ* 1986, 613, m.nt. A.C. 't Hart.

HR 27 juni 1995, *LJN* ZD0095, *NJ* 1996, 126 (*Klare taal I*), noot M.S.Groenhuijsen na *NJ* 1996, 127.

HR 30 januari 1996, *LJN* ZD0369, *NJ* 1996, 263.

HR 20 november 2001, *LJN* AB2809, *NJ* 2003, 632 met nt. P.A.M. Mevis en R. de Lange.

HR 15 mei 2007, *LJN* BA0424, *NJ* 2007, 387, m.nt. Y. Buruma.

HR 15 januari 2008, *LJN* BA7888, *NJ* 2008, 609, m.nt. P.A.M. Mevis.

ARRvS 23 juli 1979, *LJN* AM4787, *AB* 1980, 75, m.nt. J.H. Veen.

ABRvS 22 december 2004, *LJN* AS2596, *JV* 2005, 77.

ABRvS 1 maart 2006, *LJN* AV2938, *Gst* 2006, 94, m. nt. L.J.J. Rogier.

Hof 's-Hertogenbosch 21 maart 2007, nr. 20-003445-06, gepubliceerd in Projectgroep Promis II, *Eindrapport Promis II. Project motiveringsverbetering in strafvonnissen*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2007, p. 127-134.

Rb Groningen 12 december 1968, *LJN* AC2739, *NJ* 1969, 479.

Rb Maastricht 25 februari 1999, *LJN* AA3402, *JB* 1999, 81.

Rb Roermond 29 juni 2005, *LJN* AT8549.

Rb Amsterdam 22 oktober 2010, *LJN* BO1532, *NS* 2010, 329.

Rb Amsterdam 23 juni 2011, *LJN* BQ9001, *NS* 2011, 225.

REGELS EN BELEID

EG/EU

Richtlijn 84/450/EEG van de Raad van 10 september 1984 betreffende het nader tot elkaar brengen van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen der Lid-Statens inzake misleidende reclame (*PbEG* 1984, L 250/17).

Richtlijn 89/104/EEG, eerste richtlijn van de Raad van 21 december 1988 betreffende de aanpassing van het merkenrecht der Lid-Statens (*PbEG* 1989, L 40/1).

Richtlijn 93/13/EEG van de Raad van 5 april 1993 betreffende oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten (*PbEG* 1993, L 95/29).

NEDERLAND

Wet van 6 november 1997 tot aanpassing van bijzondere wetten aan de derde tranche van de Algemene wet bestuursrecht (Aanpassingswet derde tranche Awb I), *Stb.* 1997, 510.

Wet van 28 oktober 1999 tot aanpassing van Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek aan de richtlijn betreffende oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten, *Stb.* 1999, 468.

Wet van 20 december 2001, houdende wijziging van de Gemeentewet, de Provinciewet en de Waterschapswet inzake verbetering van de afstemming op de Algemene wet bestuursrecht en enige andere verbeteringen, *Stb.* 2002, 13.

Wet van 20 december 2007, houdende wijziging van de Gemeentewet in verband met de invoering van een bestuurlijke boete voor overtreding van een aantal voorschriften bepaald bij gemeentelijke verordening betreffende overlast in de openbare ruimte, *Stb.* 2008, 44.

Aanwijzingen voor de regelgeving. Regeling van de minister-president van 18 november 1992, *Stcrt.* 1992, 230; laatstelijk gewijzigd op 14 okt. 2004, *Stcrt.* 2004, 213.